

HID

IRODALOM
MŰVÉSZET
KRITIKA

FEHÉR FERENC:

Versek

NÉMETH ISTVÁN:

A betörő (elbeszélés)

DEDIJER VLADIMIR:

Kilencszáznegyvennyolc
(tanulmány)

Állandó mellékletünk:

„MUKEDVELŐ SZINPAD“

november

XVII. ÉVF.

1953

A munka útján

a könyv a dolgozó ember legjobb utitársa

Minden olvasónak

Irodalmi tájékoztatót ad

Gyors és pontos könyvszolgálatot nyújt a

Könyvbarátok köre

A KÖNYVBARÁTOK KEDVEZMÉNYEI:

20%-os engedmény a könyvek bolti árából;
részletfizetési könyvbeszerzés;
ingyenes illetménykötet;
állandó áruhitel;
minden könyvvásárlásnál elsőbbségi jog.

Minden könyvbarát díjtalanul megkapja a Testvériség-Egység könyvkiadóvállalat új képes könyvjegyzékét, amely egyben irodalmi tájékoztatóul is szolgál.

Könyvkiadásunk legújabb értéke

SINKÓ ERVIN:

OPTIMISTÁK

Az első világháborút követő forradalom hiteles regénye Sinkó Ervin új, nagy műve. Romain Rolland, a lélektani regény halhatatlan mestere a mai világirodalom legnagyobb alkotásai közé sorolja.

Ára 300.— dinár, könyvbarátoknak 240.— dinár.

TESTVÉRISÉG-EGYSÉG könyvkiadóvállalat Novisád, Arsza Teodorovics 11.

Postatakarékszám 300-T-251

EGY REGÉNY REGÉNYE

(Moszkvai naplójegyzetek 1935-től 1937-ig)

7. IDILLIKUS INTERMEZZO: ROUMENTÓL LENINGRÁDIG

(naplórészlet)

„A Vitebszk teherhajón, 1935, május 5.

Tegnap délelőtt jelentkeztünk Rouenban a szovjethajó kapitányánál a párisi szovjet konzul levelével. Üggyel-bajjal másztunk fel a hajóra, majd nem kevesebb nehézséggel magán a hajón a meredek és keskeny vashágcsókon, míg a kapitányig eljutottunk. Cipőnk, ruhánk, persze a kezünk is mindjárt csupa pizsok lett.

A hajó, mint később megtudtuk, a Donec vidékéről, Marjupolból szállított Rouenba antracit-szenet, azt, melyet a parton hegymagasságban felhalmozva láttunk s amely feketeségével és zsiros fényével a távoli bácskai termőföld színére emlékeztetett. A hajón minden ember tetőtől talpig mint a kémény-seprők.

A kapitány kelletlenül forgatta s olvasta el újra és újra a hivatalos levelet s a hajóra meg az emberekre mutatva bizonygatta, hogy ez a gőzös egyáltalán nem alkalmas utasok szállítására. Megijedtem. Ime az akadály, mely az utolsó percben megint mindent megghiúsít! Sietve hangoztattuk, hogy azon túl, hogy a hajóra felvegyen bennünket, semmiféle igényeket se támasztunk. Erre azt mondta, hogy akkor felhozhatjuk a hajóra poggyászunkat. Hét darab, legnagyobb részt kéziratokkal és könyvekkel tele súlyos bőröndöt — hordárra, természetesen, nem volt pénzünk — felvinni azokon a keskeny meredek lépcsőkön a hajóra, melyeket két kézzel megfogózva, csomag nélkül is kinnal másztam meg — tanácstalanul néztem körül.

M. (a feleségem) mindjárt elindult s a könnyebb csomagokat markolta fel, utána én abban a reményben, hogy ha nekem nem, de neki majd mégis segítségére sietnek az öles matrózok, akik egy csoportban a fedélzeten állva beszelgettek. Nem úgy történt. Mentünk fel és le, megint fel és megint le, míg minden darab a fedélzetre nem került s a fedélzetről a szalónba anélkül, hogy valaki is csak a kisujját megmozdította volna. A kapitány is zsebetett kezekkel rendelkezett, hogy a szalónban hova helyezzük el poggyászunkat. S miután ez megtörtént, közölte velünk, hogy kabint nekünk nem adhat, a szalón keskeny diványán kell majd aludnunk. Azt is megmondta, hogy az út Le-

A szalónban, ahol napjában négyszer, jól és korlátlanul bőségesen, közös hosszú asztalnál étkezünk, ismeretséget kötöttünk a hajó kormányosával és második kormányosával és — aki számomra legérdekesebb: Vjeceszlav Fjodorovicsal, a hajó gépészével. Ami keveset oroszul tudok, azt Párisban könyvből tanultam meg és persze, hogy most először beszélnem kellett volna, a legmindennapibb szavak se jutottak eszembe. Ma máris kicsit jobban megy, de első nap, tegnap a Vjeceszlav Fjodorovicsal való egész eszmecserénk részben szerfelett barátságos kölcsönös mosolygások formájában, részben pedig a szalmasárga fiatalember segítségével bonyolódott le.

Vjeceszlav Fjodorovics huszonegynéhány éves, hatalmas legény barna szemekkel, kiálló pofacsontokkal, széles vállal, valószínűtlenül nagy kezekkel — és amint ez ép ilyen különösen nagyerejű embereknel meglehetősen gyakori — időnként valószínűtlenül, gyermekien lágy és kedves mosoly világítja meg az egész arcát. A francia és a magyar munkásság helyzetéről érdeklődött s a felvilágosításaimra csak elégedett és biztató torokhanggal, valami „hm”-szerű hanggal válaszolgatott. Ezt a „hm”-et ennyi változatban, mint eddigi, mindössze még csak huszonnégy órája tartó ismeretségünk alatt, eddig még sose hallottam: biztatást, rosszalást, elégedettséget, méltatlankodást, csodálkozást — és az ég tudja mi mindent fejezett ki.

Már az első közös étkezésnél meg kellett állapítanom, hogy az udvariassági formáknak szertartásszerű komolysággal űzött kultusza egyáltalán nem a szalmasárga fiatalember egyéni sajátsága: az asztalnál minden tizedik szó a köszönöm és a szívesen formulák megismétlése s ha valaki rágyujt, megkérdezi azt, aki mellette ül, hogy nem zavarja-e a füst, megengedi-e s miután az természetesen ugyanilyen udvariassan megengedi, az, aki engedélyt kér, igen komolyan megköszöni.

A szalón, ahol mi étkezünk, az a parancsnoki szalón, de ugyanezekre a jómodorral szinte dicsekedő érintkezési formákra találtam, mikor meglátogattam a másik étkezőt, a hajó legénységéét. A különbség csak az, hogy míg a mi étkezőnkben mindenki megmosakodva, vasaltan ül az asztalhoz, ott azonnal, piszkosan telepedtek az asztal köré, ahogy a munkájukból jöttek. S az ő helyiségükben van faliújság is, továbbá egy Lenin- meg egy Sztálin-kép és egy a párt központi vezetőségét ábrázoló csoportkép a kettő között a falon. Egy asztalon sárga állapotban, zsírfoltos ujjlenyomatokkal orosz nyelven Engels „Ludwig Feuerbach”-ja. A hajó legénysége azzal szórakozott, hogy vizsgáztattak: olvassak fel a könyvből. Biztattak, hogy menni fog és meghívtak, hogy máskor is látogassam meg őket.

Vjeceszlav Fjodorovics, miután a legénységi ebédelt elhagytuk, megkérdezett, nem akarnék-e nála aludni. Ő délután négytől nyolcig és hajnali négytől reggel nyolcig van szolgálatban s biztosított, hogy az én jelenlétem őt legkevésbé se zavarná.

Igy történt, hogy ezeket a feljegyzéseket már az ő szobájában írom.

Éjfélig beszélgettünk, amihez nekem sűrűn kellett a szótárban keresgél-nem össze a szavakat. Kérdeztem tőle, látta-e, mikor Rouenban távozó hajónk láttán egy közeli csónakról egy francia halász egész hosszában kiegyenesedve emelte vörös-front-köszöntésre az öklét. Ő nem látta, de nem is tett rá bizonyomást az én elbeszélésem. Természetesnek találta, hogy így van. S elmondta, hogy mikor pár hét előtt a Vitebszk Olaszországban horgonyzott, Abesszinia ellen mozgósított olasz katonák csoportja szökött fel a hajóra s kérték, hogy ott bújhassanak el.

— S mi lett a katonákkal?

Az volt a benyomásom, hogy csak úgy tesz, mintha nem érténé meg a kérdésemet. Csak egy „hm”-el válaszolt s másról kezdett beszélni.

Ahhoz, hogy megértsen és hogy kérdezzen, percekig kellett összekeresgél-nem a szótárban a szavakat. Mégis hevesen tiltakozott, mikor megkérdeztem, hogy ne hagyjuk-e abba a beszélgetést, tekintettel arra, hogy neki reggel négykor már a gépházban kell lennie.”

„Vitebszk, május 6.

Előttem megrakott tál s nem tudom, mit válasszak. Két nap óta vagyunk a hajón és minden óra tele újsággal, felfedezéssel, eseménnyel! Mit válasz-zak? Mégis, ezuttal tán csak a szalmasárga ifjúról és vendéglátómról, Vje-ceszláv Fjodorovicsról néhány szót.

Ami a szalmasárga ifjút illeti, tán nem is foglalkoztatna annyit és any-nyira, ha nem úgy volna, hogy egy ilyen hajón valahogy egy lakásban, sőt egyazon szobában, mindíg naphosszat egymás szeme előtt vagyunk. Tartok tőle, hogy igazságtalan volt első benyomásom, de ugyanakkor valahogy nem tudom, mit gondoljak felőle. Talán az a hiba, hogy szovjet embereket a kapi-talista társadalomból magammal hozott tapasztalatok szerint ítélek meg? Biz-tos, hogy ott ez az ifjú a legkellemetlenebb stréber-típust képviselné, azt, aki mindíg jeles tanuló akar lenni s aki élvezi, hogy ő milyen szorgalmas, pedáns és feddhetetlenül korrekt. A szovjet világban azonban ugyanez a típus mást jelent, talán. Őt a szovjet állam tanulmányútra küldte ki Európába. Hallot-tam, külföldiekről, akiket az ő államuk küldött ki Párisba, hogy államköltsé-gen gyarapítsák ismereteiket s akik mást se tesznek, mint mulatókat látogat-nak s napközben alszanak.

Ez a szalmasárga ifjú azonban, minden jel szerint, csakugyan dolgo-zott, csakugyan tanulmányozta Európát. Elképesztő, hogy mi mindenről tud. S ami még érdekesebb: mintha sürgősen, mindjárt itt a hajón meg akarná kezdeni tartozása lerovását, szembetűnő a heves buzgalom, mellyel fáradha-tatlanul adja tovább ismereteit. Az első kormányossal arról közölt pontos számadatokat, hogy hány automobil és hány motorkerékpár, s ezek közül mennyi francia és, milyen külföldi országok gyártmányai vannak használat-ban Párisban; a szakácsnak és a kuktának, ahová vele látogattam el, a kony-hában arról adott felvilágosítást, hogy Franciaország milyen árucikkeket és hova exportál; a másodkormányosnak és az őt körülálló matrózok egy cso-portjának a fehér orosz emigráció különböző politikai frakcióiról festett, rész-letes adatok és nevek kíséretében, pontosnak ható képeket; nekem a külön-böző francia újságok napi példányszámáról, a párisi opera balettjéről és en-nek a balettnek a kiképzési módszereiről, egyes nevesebb tagjai havifizetésé-nek összegéről, valamint a francia bányák mehanizálásának technikai rész-leteiről tartott előadást. S mindig és mindenkivel úgy beszél — és voltaké-p órákon át mást se tesz, csak beszél — mintha mindenkit meg akarna nyerni, meg akarna győzni s mintha félne, hogy mégse találják elegendő szolgálatkés-znek. Valóságos élő és vándorló francia encyklopédia szerepét vállalta itt s mert az embereket itt minden úgy látszik érdekli, szinte kézről kézre adják. Nem tudnám megmondani miért, engem valahogy irritál ez az ember, van benne valami nyugtalanítóan érthetetlen és idegenszerű. Voltaké-p mit akar?

Mindabból, amit beszél, engem egyedül az érdekelt, amit tőle Mahnóról, az egykori ukrán anarchistáról s az orosz polgárháború idején az antiszemita vérengzéseiről hirhedt ukrán szabadcsapatok vezérééről tudtam meg. Abban a hiszemben voltam, hogy Mahno már a huszas években amerikai emigrációban halt meg s most azt hallom, hogy Párisban él, mint építőmunkás keresi meg

a kenyerét és — valami, amit egyáltalán nem értek — ez az ifjú, aki a szovjet állam stipendiumával ment ki Franciaországba, Párisban a fehér ukrán parasztfelkelés egykori vezérével, Mahnával — mint ő mondja — egy szobában lakott. A szalmaszárga ifjú így mondja el Mahno életrajzát: fiatalkorában mint anarchista negyedmagával merényletet szervez egy cári kormányzó ellen, három társát felakasztják, őt magát pedig, minthogy akkor még kiskorú volt, tizenkét évi kényszermunkára Szibériába küldték. Ez 1908-ban történt. Kilenc évvel később, 1917-ben a Kerenszki forradalom kiszabadítja, Mahno visszamegy Ukrajnába. Amikor a németek megszállják Ukrajnát, ott parasztokból szabadcsapatokat szervez, harcol Denikin és Vrangel ellen, akik vérdíjat tűznek ki a fejére, ezidőben csatlakozik a bolsevikiekhez, de hamar összeütközésbe kerül velük. A parasztokból rekrutált csapatai élén pusztító háborút visel a kormány ellen, hogy végül Romániába meneküljön. Onnan kijut Amerikába, majd pedig végül is Párisba.

A legkülönösebb az a mód, ahogy maga Mahno a lakótársa, ez előtt az én szalmaszárga fiatalemberem előtt az életrajzát összegezte: minden másképp történt, mint ahogy ő akarta s ő maga lepődött meg legjobban, mikor egyszerre ellenforradalmi bandák vezéréként eszmélt magára.

Nem tudom ellenőrizni, hogy Mahno esetében mennyiben igaz ez a rezümé, de hogy kisebb méretekben ezerszámra termettek ilyen és ehhez hasonló életutak az orosz polgárháború idején, az nem kétséges. A Szavinkov esete is csak egy a példák közül. A legkülönbözőbb ideológiai és pszichológiai okokból történhetett meg, hogy valaki szembefordult Leninnel, a párttal — nem mindenki volt olyan szerencsés, mint Gorkij — s függetlenül az intencióktól, mindnek az adott konstellációban egy és ugyanaz lett az objektív szerepe: egy táborba került a forradalom ellenségeivel, a fehérekkel.

Feljegyzéseimben félbeszakított a házigazdám, aki szolgálatból jött, Vjeceszláv Fjodorovics. Kellemesen zavart meg foglalatosságomban. Egyszerűen örömem telik benne, ha látom. Már azt is tudom róla, hogy párttag és hogy a hajón harmadik gépész. S még egyetmást. Könyvei, melyeket a kabinjában találtam s melyek részben az övéi, részben a hajó könyvtárából valók: egy Puskin és egy Korolenko kötet, továbbá egy mai szovjetköltőnek, Pavel Antokolszkinak a verseskönyve, aztán meg Volin: Politgramota című könyve és egy „Sputnik agitatora” című folyóirat képviselik a politikai irodalmat. Köztük egy nagyformátumú 900 oldalas illusztrált szakkönyv is a gépészetről. S hogy el ne felejtsem: pár ismeretterjesztő folyóirat, mint „Nauka i szizn” és egy „Vesna” című irodalmi almanach.

Most írta össze a hajón a hibákat, melyeket majd Leningrádban, a „Zavod”-ban ki kell javíttatni. És kifogyhatatlan a türelme: megint egyszer elkezdődik köztünk a szótár segítségével a világ legkülönbözőbb kérdéseiről való lassú társalgás. Beszél a háború lehetőségeiről is: „Legfeljebb egy-két évig tart még a béke”. Ravaszkság „hm”-mel helyesli Litvinovnak az orosz-francia szövetségre irányuló politikáját: „A német fasizmusra való tekintettel kitűnő politika és kitűnő taktika.” Beszélgetünk az orosz-francia szövetségről.

— Mit gondol, háború esetén a szocialista Szovjetunió, a Vörös hadsereg segíteni fogja-e a burzsoá, a saját proletariátusát és a gyarmati népeket elnyomó francia köztársaságot? — kérdelem s mesélem, hogy erről francia kommunisták közt most sok szó esik.

Vjeceszláv Fjodorovics fölényes nyugalommal legyint:

— Minden jó lesz. Az biztos, hogy én nem fogok a francia burzsoáziáért harcolni. És a Vörös hadsereg egyetlen katonája se.

— Adódhatnak igen váratlan helyzetek, — így hangzik az én ellenvetésem.

Vjecszláv Fjodorovics úgy néz rám, mint valami kiskorú lényre, olyan tökéletes biztonsággal és olyan fölényrel, mintha számomra megközelíthetetlen titokba volna beavatatva és annak alapján nyilatkoztatná ki egy vidám sziszegő hang és nagy keze kinyújtott mutatóujjának tagadást kifejező, ingaszerű mozgása kíséretében:

— Nem, nem, minden jól van és minden jól lesz, nagyon jó. (Ocsiny haraso.)

Úgy látszik, legalábbis Vjecszláv Fjodorovicsról ítélve, hogy a szovjet ember egyik jellemvonása, hogy nincsenek nyugtalanító problémái, sőt mintha egyáltalán nem volnának problémái. Vajjon meg tudom-e majd valaha is tanulni tőlük, hogy én is problémák nélkül éljek, ennyire minden kínzó probléma nélkül?

Kabinom falán, velem szemben, Vjecszláv Fjodorovics ágya felett rajszeggel odaerősítve női fénykép. A felesége. Vjecszláv Fjodorovics valahogy mindenre büszke. Még arra is, hogy már felesége van. A fénykép vidékies izléssel készült, afféle „művészies felvétel”. A kis nő maga is filmdívákat utánozó dámát pózol. Két hónapja hogy házasság; az annyira vidékiesnek ható kis nő leningrádi. Vjecszláv Fjodorovicsot két levél várta tőle Rouenban. Az éjjel, már ágyban fekve, mégegyszer elolvasta őket. Reggel újra. Kérdésemre, hogy hogy élnek meg, azt feleli, hogy az ő havi fizetése száznolcvan rubel.

— Nem kevés?

Jóízű, boldog nevetés a felelet. És aztán magyarázatként: — Van szobám új házban, Leningrádban, minden évben szanatórium, üdülőhely, színház, mozi — s itt egy kis szünet után még egy szó, mely a legjellemzőbb: — Minden! Abszolút minden, ami kell. Élek, mint kultúrember.

Mintha nemcsak szellemiekben, de anyagiakban se tudna problémákról, mintha az ő számára egyszer és mindenkorra és lehetőleg jobban minden meg volna oldva. Mi ez? Még meg nem született igények, vagy pedig egy belső harmónia, mely számomra megközelíthetetlen? Akárhogyis, Páris és Bécs után az egész olyan valószínűtlen nekem, mint valami káprázat.

A hajón mindenki rogyásig ehét. A szakács, aki annakidején résztvett a Cseljuszkin északarki expedíciójában, a maradékot csak reggel adja oda a disznóknak, mert, mint mondja, hátha éjjel valaki még megéhezik. És láttam, csakugyan, éjszaka be-betérnek a konyhába, ahol kedvükre vehetnek maguknak a „maradékból”. Oda van készítve, meghatározott helyre. S ha eszembe jutnak a kiéhezett bécsi munkanélküliek — Párisban is eleget láttam, azt kérdelem magamtól mindig újra: nem álom ez? S nem énbennem-e a hiba, ha — igaz, csak pillanatra — mégis kellemetlenül érintett, megzavart, sőt lehangolt egy önmagában teljesen jelentéktelen csekélység, mely legfeljebb s kizárólag esztétikai szempontból érdekes.

Vjecszláv Fjodorovics könyvei közt tudniillik, mint említettem, ott a „Sputnik agitatora” című folyóirat legfrissebb száma. Ennek a fedőlapján, háttérben a Lenin-mauzóleummal, a Vörös téren fehér blúzban felvonuló ifjú munkásnők fényképe. Végeláthatatlanul, tizenhatan egysorban, vidáman, vonulnak fel. Minden fehér blúzon, mint valami minden képzeletet felülmúló izléstelen egyenruha, a jókora női kebleket egy a kebleknél is lényegesen nagyobb Sztálin-kép díszíti, a blúzok ezzel a Sztálin-képpel készültek. Kinek a rendeletére? Ezt kérdelem magamban. S azt, hogy azoknak a kommunistáknak — akik nálam biztosan jobb kommunisták — akik a Vörös téren (a Lenin mauzóleum előtt!) ezt a felvonulást rendezték, vajjon azoknak ez tetszett? S hogy nekem nem tetszik, hogy nekem még sokkal kevésbé tetszik mint a Vjecszláv Fjodorovics feleségének a fényképe, az csak az intellektuel esztétikai

túlérzékenysége, csak csökevény-e? Akkor azonban felmerül a kérdés: tudom-e őszintén kívánni, őszintén akarni, hogy megszabaduljak — megszabadulás-e az, ha megszabadulok — ettől a túlérzékenységtől, az ilyen csökevénytől? Tudom-e őszintén kívánni, hogy ne találjam visszataszítónak a női mellbimbók ezreire rátűzött arcképet, akárkinek is a képmása az?

Természetesen nem kell és nem szabadna az ilyen ízlésbeli kisiklásokra szót se vesztegetni; intellektuel kicsinyesség, kákán csomót keresés ez. Kétségtelen ugyan, hogy egy bizonyos primitívizmus is szerepet játszik az ilyen esztétikai kisiklásokban, az a primitívizmus, mely Vjeceszláv Fjodorovicsot arra készteti, hogy szinte hívalkodva büszkélkedjék mindennel.

Fekszem az ágyban és nézem, ahogy munkából jövet anyaszült meztelenre vetkőzik és mosakszik. A mosdótál felett kis tükör s ő észreveszi, hogy figyelem. Tetőtől talpig mossa meg szép, csupaizom fiatal testét. Mosdás után kölni-vízzel locsolja meg magát. S mindjárt mintegy mellesleg oda is szól nekem: ez is szovjet készítmény. Akarom-e megszagolni? Aztán félszemmel lopva engem néz, míg a tubusból fogkrémet nyomkod a fogkeféjére. Hosszan, nagyon hosszan és erősen keféli a fehér ép fogsorát. A műveletet önelégülten, a rám tett hatást titkon élvezve végzi. Mintha külön s szinte kizárólagos szovjet vívmány volna, hogy egy fűtőnek fogkrémje és fogkeféje van. Miután elvégezte a szájmosást, akkor a fogkefét megmártja és kimossa abban a vízben, melybe az egész olajos és kormos testét mosta le s aztán gondosan megtörli a fogkefét.

Nyilvánvaló: egy civilizációról van szó, mely újkeletű, nagyjában még csak külsőség. Nem benső szükségletből, hanem inkább utánzásból ered; inkább társadalmi dresszura, mint kultúra. Nem a rosszul megtanult higiéniai, hanem a még nem érzett esztétikai igények és követelmények miatt figyelemreméltó.

Cseppet se csodálkozom, hogy M.-t már nem emlékszem mikor láttam ennyire derűsnek, ennyire tele életkedvvel, mint itt a hajón. Ez az életkedv, ez itt mindenütt és mindenből sugárzik, a sok fiatal matrőzből épűgy, mint a hatvankétéves kormányosból, aki a csúnya asszony két kisgyerekével játszogat és cukorkákkal tömi őket. Ez a nyugodt életkedv az, amit soha életemben sehol másutt még nem tapasztaltam s ez nagyobb élmény a tengernél, az égnél s az eltévedt vagy elfáradt postagalamboknál, amelyek a hajón keresnek menedéket s ahol mindenki kenyeret szór nekik.”

(Folytatása következik)

F e h é r F e r e n c :

N é g y v e r s

Régi mesék nyomában

Betyárvölgy. Gyerekálmaim örök földje.
Itt csatangoltam nyári délutánon.
S míg megnőtt a nádas, átszállt fölötte
kis verébcapat csattogó daruszárnyon.

Sárga akácsoport fonnyadt fönt a lankán,
s mégis felém zúgott. Szent volt, hívó Bakony...
Árnyában átlőtt kaszások heverték. Aztán
felhőkbe szálltak tajtékos lovakon...

Alkonytájt rét mélyén csirregett a csirke,
s úgy tűnt, hogy ott benn szegénylegény zokog.
Meredt, nagy pákák hajoltak rá a vízre —
elátkozott, buzogányos bajnokok.

Görbe nyárfa hajol fölém. Görnyedt öreg.
Hallgat a malom, rét és malomkerék
Megyek, s az a régi fiúcska követ,
Akinek már többé nem mondok mesét.

Elégia

Hallgassátok meg szegény, bolond szívem, hogyan ver,
fülelő, lüktetőnyakú gyíkok,
kik úgy menekültök előlem,
most, ha lépek s lábom alatt csörren a rejteketek,
sok sárga levél, ballangó, beléndek,
úgy menekültök, előre látom,
mint óriástól az oktalán gyermek álom ölen,
s nem látjátok:
a szunnyadó bánat mint vesz hálást méla szememben,
míg halott apámra hűvöset lehel a bolygó,
októberi szél innen, a földek alul...

Mi maradt belőle ott, az ecetfák mögött a sírban?
S fájtam-e neki én, a bolond fiú?
Mit érzett vajjon, ha róla versben írtam,
s tudta-e, mért lettem szomorú?

Mintha tegnap mentem volna el,
s nincs aki ismer más, csak a föld, melyen ő járt,
s amelyhez örökre megtért okosan.
Hallgatnak s énhozzám nem beszélnek többé, míg élek.
Halott a föld, melyen ültem, míg csörgött a tábla,
amerre jártak anyámmal abrosszal a vállon.
Mit ér, hogy fájnak mind a szedők,
sok gunyás batyujukkal a földek szélén?

Halott világban élek,
nyitott, nagy szívembe bekocognak a zörgő,
nyikorgó talicskák az esttel,
és dőlt ólak sarkában elalusznak
hiábasíró kismalacok,
mert egyenként mellém telepednek a testes,
izmos menyecskék.
Nem gondolnak a házra, urukra,
csak csókolnak szerelemmel a szár közt,
s én szépeket suttogok apró fülükbe,
fejem lesimítják hosszan ölükbe,
mert szememből kicsordul a könny...

Hazug emlékezés, én egyetlen örököm,
tágas, nagy pusztám, záratlan börtönöm,
számártövisek közt bimbózó álmom!
Ahová vágytam, oda föl nem értem,
mi örökre elveszett, azt soha nem éltem —
s most lengek, bús lélek, ezen a tájon...

Elnyúlok a rozsdás tarló őszi porában,
hogy csak az ős eget érezzem ott fölöttem,
ahogy a föld néz szembe az éggel, —
a föld, ez az örökké elkívánczó,
nyugtalan szerelmes,
kire könnyet hullat az ősz,
kinek felhőkendőcskékkal integet a nyár,
kire súlyosan hull majd a téli lepel,
mint öngyilkos fiúra jámbor szemfödél
a kedves lány kezéből...

Elnyúlni és aludni! Mi mást tehetnék én őszi Bácskám,
mikor egérszagú szárkúpjaidban hanyattfeküdve
hívogat a csend,
a magány,
a halál...

1953, októberében.

Találkozás a kaszárnyában

Mélyről jött, valahonnan a déli hegyekből,
hol százados álommal szunnyad a Balkán,
s szédülten állt ott közöttünk, szegény.
Messze kis kecskúi keresték a Prokletije alján
s tompa bánatként ült meg szelíd szemén
az első szlavon kaszárnya éjjel.

Tegnap még pici folt a világon,
anyakönyvi bejegyzés,
s most itt lélezkik mellettem az ágyon,
fojtogatja az őszi sötétség.
Nem sejti, hogy túl a kaszárnyafalon
tort ül az élet-lakodalom
s más húszévesek illatos asszonyt öleinek.
Először ült ma vonaton,
míg sugaras légi utakon
mai húszévesek a diadalmas ürbe repülnek.

Első levelét úgy hozta hozzám,
kovással ragasztott, könnyű, fura papírt,
hogy abból valahogy kibogozná,
amit nem is az anyja írt,
de mégis ő üzenté . . .
S ahogy nézett rám, félrehajtott fejjel,
benézett Balkán a szívembe,
esdeklő, mély nagy szerelemmel . .

1953. októberében

Csöndes beszélgetés a Dunával

Duna, te soktitkú, bölcs folyam,
ma este mutasd meg magad.
Lásd, les rád vággyal, türelemmel,
egy sápadt parasztfiú
itt, Pétervár falai alatt.

Ott, honnan jöttem, nincsen folyó,
hatalmas, vonzó, álmokkal folyó,
sem pisztrángos, tükrös ezüstpatak.
Ott csak pocsolyák vannak, meg csordakutak,
mellettük baktató kövesutak,
csonka, útszéli eperfák.
Ott minden halálos mozdulatlan,
s neked sejtelmes, szép, kígyózó hajad van;
ott kísérő örök a gyalogutak,
s itt susogó medredben szabadon kutat
a nyugtalan, szomjas szem.
Európa néz rám, ha visszanézel,
s ott a magány szívembe késel,
nem küld, nem enged sohasem;
lehúz, de nem altat, magához láncol,
minden léptemet őrzi.

Hallgatsz. Elhagysz... Halott beszéd!
Fuss hát, szaladj, szemem kísérjen,
soknyelvű beszéded, lám, nem is értem
én ifjú, mai magyar.
Holnap tán már néznek rám puskacsövek,
az új barbárság szívembe lövet,
s én arccal feléd bukom,
mint aki valamit mondani akart...

1953. októberében

A B E T Ö R Ö

Novemberben már megszűnnek a kinti munkák. Behúzódnak az emberek és törögetik a tökmagot. Törögetik a tökmagot és zsörtölődnek az időre, mert az idő soha se jár az ember kedve szerint. Minek esik ez a sok eső? Elrohad már a föld is. De majd ha kell, akkor nem esik. Ha az idővel kibékül az ember, akkor ott van az asszony. Mert azt se trefeli el az ember, abba is van millióm egy hiba. A szegény ember gondja-baja soha el nem múlik. Abból aztán van elég: a gondból és a bajból. Evvel lakik jó a szegény ember, evvel aztán úgy jó lakik — okádásig.

Akinek van kocsija-lova, az talál mindig munkát. Hol egy kis fuvar, hol ez, hol az, befog, átkocog a szomszéd faluba a piacra, megnézi mennyiért mennek ott a disznók. Vagy belül az istállóba és vakargatja a lovát. Kivisz egy kocsi ganét. Elüti valahol az idejét. Mert a parasztember ha nem mozoghat, megüti a guta. Akiben élet van, az nem tud megbűdösödni a kuckóban. Azt hajtja a vére, állandóan mozoghatnékja van s akinek nincs mit tenni, az olyan mint egy bika, ha rájön a folyathatnék.

Mokány Balázs háza ott van kint a hegy alatt. Ez az ő tulajdon háza. Negyvenötben kapta a telket, ötvenben fölépítette a házat. Nem nagy ház, egy kis luk, amilyenre vágyakozott is, akkora, amekkora a szegényember vágya lehet: egy putri. Istenbizony, mint egy putri. A teteje nád, egy ajtó, egy ablak. De az övé. Ebből aztán nem parancsol se a Szűcs, se a Szőke, innen ki nem lakoltathatja senki, itt nincs felmondás, hogyha jön a mindenszentek, vagy szentgyörgynap.

A ház megvan, az asszony is egészséges, egészséges nyelven asszony, szikár, sovány mint a tarackos föld, de bottal se lehetne agyonverni. Jó termő asszony, most is csirázik. A Bandi is megvan, a gyerek. Gimnázista, első gimnázista. Az anyja urat akar belőle faragni, már is bűdös neki a dolog. Örökké a könyveket bújja. Tanul. Gyerek. A Pirosnak is fene baja, csak hol ilyen ruha kék neki, hol olyan. Keressen, oszt vegyen. Ebben a francos nejlon világban az utolsó koszos lánya is úgy akar öltözködni, mint egy kisasszony. Ha van rávalója, vegyen.

Ha van rávalója.

Ha volna rávalója. De itt nem az ablakon hányják be a pénzt. Itt nincsenek élírerakva az ezresek, oszt körülkötve selyempántlikával. Itt nem terem húsz hold föld, nem szuszog tíz hízó az ólban, hogy majd eladom és veszek ilyen meg olyan ruhát. Nyafog. No, éntülem elnyafoghatsz, még egyszer meg nem váglak, hogy kiköpöd a pirosat. Meg az anyja is regnál rajtam, hogy mé nem nézek munka után, még nincsenek olyan hidegek; nagykabát kellene a Piroskának.

Tudom, hogy kellene az istenfáját, rám is kellene, rajtam sincs egy rendes darab, de hunnan? Ezt mondd meg! Bandi az egy áldott jó gyerek. Az csak tanul. Abba a foltos nadrágba jár egész évben, de egy szót se szól. Az az én fiam. Többet is ér egy gyerek, mint tíz lány. Ha most is lány, lesz, agyonütöm.

Örökké rágják az embert. Mintha Mokány Balázs tehetne arról, hogy nincs ez se, nincs az se. Könnyen beszél az olyan, aki egy házat örökölt, kocsit, lovat, földet. Aki csak beleült a vanba. Hej, az könnyen hajtja le a fejét. De hogy érje utól az magát, aki még egy sütet lisztet se kapott otthonról, mikor megházasodott; aki még az esküvőruhát is úgy kérte kölcsön?! Az nem rakhatta félre amit keres, hanem megette, még eleget se ehetett. Ezt nem látja az asszony? De teremts! te vagy az ember. Teremts a semmiből, hadd látjuk, nő! Könnyű azt mondani... Ha nem jöttek volna ezek a partizánok, tán ez a ház lett volna? Sohase lett volna! Ott döglöttél volna meg velem együtt valamelyik uradalmon. Most hogy nőnek a gyerekek, azokra kell rakni mindent. Hát ki tehet erről? Nekem sincs tíz karom, hogy mindent összehalápoljak.

Míg volt kukorica a határban, törtem. Ilyenkor már a szövetkezetben sincs munka. Mindenki tehenész se lehet!

De rágják az embert, még ez a béka lány is, hogy staférja sincs, meg bútora sincs, meg a veszett fenéje sincs. Tudom. Anyádnak se vót. Neked se lesz. Majd szereztek tik. Mindenért én bolonduljak? Oszt az anyja is biztatja, meg karatyló itt a fülemben, hogy a másik ember talál munkát, a másik ember egy pillanatig se tud otthon ülni, a másik embert megenné a fene, ha otthon kék kotlania... Hej, az anyátokat: főztek! Éhes vagyok! Ma még egy falat se ment le a torkomon. Egész nyáron kerestem, most főztek. Enni akarok. Az nem jut eszetekbe, csak nyúzzátok itt az embert?!... Mintha én nem mennék dolgozni, ha lenne hová? Bár nem hallgatnám itthon ezt a lármát, ezt a cigányvásárt... A zsíros döbön fenekit kotorászod? A tyúkok megdöglöttek? Bár ti is megdöglénétek már egyszer!...

Mokány Balázs kiállt a háza elé. Elszontyolodott őszi nap. Nyirkos a levegő, hűvös. Lent hallgat a falu. Valóban hallgat, mint egy fázós, maródi kutya. Megcsípte a dér. Hallgat. Fázik. Ez a falu. De nagy falu! De nagy keserűség egyrakáson... Tényleg ez a ház, mint egy cigányputri. Körül sincs kerítve. Az kellene, kerítés, zsír a döbönbe, pénz. Az kellene: munka, pénz. Meg enni kellene. Meg, hogy a gyerekek ne úgy kezdjék el az életet, mint ő. Bandinak tanulni kell, a Bandi orvos lesz. Hogy ez még soha eszébe nem jutott?! Bandi jó tanul, orvos lesz. Az én fiam, orvos. Ha megszakadok is a munkában, akkor is orvos lesz a fiam. A Pirosnak meg bútort vesznek! Ezért kell dolgozni, ezért érdemes dolgozni.

Lassan elindult lefelé a faluba. Szétnéz egy kicsit. Megnézi az embereket. Érdeklődik. Felmegy a szövetkezetbe is.

Az utcákon egy lelket sem lehet látni. Hűvös van, behúzódtak.

Az ablakok alatt, ahogy elhalad, láрма hallatszik ki. Néhonnan erős csattogás. Káromkodnak odabent. Maszatos gyerekfejekkel van tele az ablak. Csörögnek a tányérok: itt esznek. Észnek valami jó sűrű bablevest, amivel megtelek az ember gyomra. Itt nevetnek, de jót nevetnek; mindenük van, könnyen nevethetnek. Tereferélnek az aszszonyok, nagyokat nevetnek utána. Hogy sír az a lány, mintha nyúznák. Tán stafér kell neki is. Mára mindenkinek stafér kell. Fél mindenki a szegénységtől, mint a tűztől. Itt halott van, ni, az öreg Birgés halt meg: élt eleget... Kikanyarog a főutcára. A kövesúton egy-két búbospacsírta civikel. Fázna szegények. Keresik az élelmet. Éhesek.

Csönd volt a Nagyutcán. Néhány öregasszony ácsorgott a templom sarkánál. A segrestyéből a plébános jött ki és sietve elébe kocogtak. Valamit szenvedélyesen magyarázni kezdtek a plébánosnak amire ő álmélkodva csapdosta össze a tenyerét. A félig lerombolt negyvenegyes fasiszta emlékmű mögött egy öregember vizelt. Nyilván nem kirta ki hazáig. A cukrosbodé előtt az öreg Brigva néni gesztenyét sütött. A kilométerkövön egy eltaposott fehér tyúk lógott, éppen két cigánygyerek versengett, hogy ki ér oda hamarabb. Különben semmi élet nem volt a Nagyutcán. Hideg, beborult későősz.

A »Vigadóból« azonban szokatlanul zajos muzsikaszó szűrődött ki. Mokány Balázs éppen mellette haladott el s csupán kíváncsiságból visszafordult és bement. Alig voltak a kocsmában. A zenészek önmaguknak muzsikáltak és torkukszakadtából énekeltek. Előttük egy literes borosüvegben ártézivíz. Balázs odahúzódott a kályha mellé és leült egy székre. Ketten billiárdoztak. Egyik a kántor volt, a másikat nem ismerte. Az idegen ráhasalt a billiárdasztalra, úgy nézett fel a kántorra, vigyorogva mondta:

— Ha most sikerül százat csinálnom, megint kileszek.

— Jó — válaszolta hűvösen a kántor, de a másik pillanatban már át is nyújtott partnerének egy gyűrött ezrest, mert sikerült százat csinálnia.

A kántor hirtelen és idegesen új menetre rendezte a golyókat. A zenészek letették szerszámaikat. Kimeresztett szemekkel figyeltek.

— Lezavarunk még egyet. A tét ötezer.

Az idegen megijedt.

— Mennyi főtt ad?

— Kétszázat.

— Az kevés.

— Mennyit akarsz?

— Háromszázat legalább, és én kezdek.

— Kezdj!

Az emberek rosszalón csóválták a fejüket. Egy suhanc odahúzódott a kályha mellé és dicsekedve mondta Balázsnak:

— Reggel utá jáccik, tizenötezeret vesztett... ezt is elveszti: ideges. De tegnap húszat nyert. Tud játszani, de ha egyszer veszít, mingyá ideges. Most én is elmennék vele. De megfejném!...

A kántor ezt a játszmát is elvesztette, akkor összekotorászott a zsebében egy pálinkárávalót, ivott, és hazament. Mokány Balázs úgy ült a kályha mellett azon a széken, mintha odaszögezték volna. Hát még ilyen emberek is léteznek máma, akik ezekkel játszanak? Akik csak úgy dobálózhatnak a pénzzel?

— No mit gubbaszkodnak, uraim? — szólt a tanácstalan zenészekre egy kövér, nagyhasú mészáros. — Tán befagyott a pikula?

— Az, a fene egye meg.

Józsi, egy kis kopasz, kövér, öreg odaperdül a hentes mellé és bizalmasan súgja:

— Még ilyen marékkaal hordja a kisbíró az adóíveket, nem lesz mulatás.

Mokány Balázs már éppen emelkedni akart, hogy kimenjen, mert egy vas sincs nála, mikor nagy robajjal három ember gyúródott be az ajtón. Aki elsőnek belépett, az egy állami birtok igazgatója, nagyon jól ismeri, valamikor pap volt, de akkor is jónéhányszor megfordult a kocsmában. Egy szűk, zöld, amerikai félkabát van rajta, fején zöld kalap, kicsi pávatollal. Nagy habdák cipője fölött meleg gyapjúharisnya. Úgy fest éppen, mint egy vadász. A másik, az egész járásban híres felvásárló, hosszú bőrkabátban, bőrmiciben. A harmadik valami soffőr lehet; az hát, a teherautó itt áll kint a kövesúton.

A bőrkabátos felvásárló a pincér elé állt és emelt hangon kijelentette:

— Ki mit parancsol: én csasztizok! Mindenkinek inni kell!

Ez sem a pincér, sem a jelenlevők szemében nem volt valami különös, meglepetésszerű, mert a felvásárló nem először nyitja ki kövér bugyellárisát és »csasztizik«. Egy-egy jó üzlete után minden öröme abban telik, hogy fizet az embereknek. Roppant ambícióval megáldott ember, de ahogy jön a pénze, úgy el is illan, mint a füst.

— Tik meg húzzátok azt, hogy »Józanul ha rád emlékszem...!«

Mind a hárman letelepedtek a zenészek közé. A zenészek bolondos jókedvvel, elvenen, tiszta szívből nekifohászkodtak a parancsolt nótának. Még az ablakok is beleremegtek, hát még a felvásárló szíve!

— Ez az, azt a dobordán mindenit!...

A felvásárló a homlokára tolta micijét és erősen a tenyerébe dörögte borostás, fekete arcát. Látszott, hogy már van benne. Szemeit erősen kimeresztette és maga elé révedt. A poharat sűrűn felhajtotta. Az extisztelendő finom, titokzatos mosollyal az ajkán, behúzott nyakkal ült. Az italt különös szenvedéllyel kóstolgatta. Az ajka ragyogott a bortól, nyáltól és a mosolytól. A soffőr mereven, kicsit félszegen ült, ritkán nyúlt a pohárhoz; látszott, hogy még nem igen melegedett össze ezzel a két emberrel.

A zenészek felemelkedve helyükről, körülállták a három embert és veszettül húzták.

Mindenki ivott a kocsmában. Mokány Balázs torkán úgy szaladt le az első pohár bor, mintha egy feneketlen ürgelyukba öntötte volna.

Aztán csak nézett az üres pohárra s pislogott. A pincér felkapta előle és minden szó nélkül újból megtöltötte.

A felvásárló fel-feldobta az öklét és rekedten kiáltotta:

— Máma én fizetek, emberek!...

A pincér alig győzött kiszolgálni. Már régen volt ilyen forgalom. Ittak.

Ivott Mokány Balázs is. Egyedül a kályha mellett, egymagában meglapulva, lapos, ijedt pillantások között nyelte a bort, mintha attól tartana mindig, hogy egyszer észreveszik és kipenderítik a kocsmából. Mintha lopta volna ezt a bort. Vagy mintha valaki megvette volna a lelkét ezzel a borral. Csöndbe, félve ivott. Mintha bűntársa lenne valakinek. De ivott. Már rengeteget megivott.

A kocsmában óriási láрма volt. A felvásárló sírt és kacagott egyszerre, melléről tépte le az inget, ordított. A szakszofon tölcsérjébe ezresek gyömszölt. A volt tisztelendő egy templomi éneket fúj, átszellemült arccal, mintha csak egyedül lett volna. Fölállt, kétmarokra fogta a poharat s úgy itta ki belőle a bort, mint az aranykehelyből, aztán leült és másik szent énekbe fogott.

— Tisztelendő úr — emelkedett fel a felvásárló —, én nem birom tovább, én meghalok... adja rám az utolsó kenetet. — Föltápászkodott a billiárd asztalra és végig nyújtózott rajta. Sírt. — Tisztelendő úr, az én feleségem egy... egy... kurva.

A pap a billiárdasztalhoz támolgott s komoly arccal szemközt lötytyintette a felvásárlót egy pohár borral. Akkor sátáni hangon elröhögte magát, megcsókolta a fekete embert és visszaült a helyére.

A felvásárló nyöszörögve könyörgött:

— Tisztelendő úr!... Palikám...

— Dögölj meg!... — kacagott az állami birtok igazgatója s nyujtott hangon belekezdett abba, hogy: ÓÓ Mária, Mária...

Mokány Balázs erősen morfondírozott magában és oda lyukadt ki, hogy innen jobb lesz meglépni, mert még valaki rajtakapja, hogy ő ingyen issza a bort. Alig tudott kitámolyogni. Mintha ólmot öntöttek volna az ereibe, olyan nehéznek érezte magát. Most ha rácsapna valakire, hát az menten palacsinta lenne. Összetöri az asszonyt, összetöri, mert lánya lesz megint, annak megint stafér kell... összetöri...

Kint már öregeste volt. A nemzetközi út felett égtek a villanyok. Kitámolygott a kövesútra s hazafelé vette az irányt. Egyik villany alatt megállt és elordította magát:

— Bandikám, te vagy az én drága gyermekem! Orvos lesz a fiamból! Megmutatom... orvos lesz... az én drága Bandi fiam!...

A sötét járdáról hangos kacagás hallatszott.

— Mert mi lett volna az én fiamból, a Bandiból, ha nem jönnek ezek? Kanász! Az ami én. Ott fordult volna föl a disznók közt. De ezt az asszony nem érti meg. Neki is most nyílt ki a szeme, amikor már ház is van. Mostmár minden kellene neki. Majd kap is. Botot. Ha hazamegyek. Hát arra megvan, nagyozásra... a lányával együtt. Hát... ruha... stafér... bútor. Mikor béresné volt, nem jutott ilyen

az eszébe? Most szövetkezeti tag. Most minden kellene. Az. Kinyitotta ez a világ a szemüket. A szemüket kinyitotta. Flancóni szeretnének. Élni, enni. Szépen járni. Csak legyen bolond, aki előteremti. Majd adok én nektek... botot... a derekatokra...

— Megnőtt a Piros. Szép lány. Csak az én kölköm, nem tagadhatom meg. Legénye van. Valami lakatoslegény. Derék legény, úgy látom. Most stafér köll, meg bútor... Mit kapott anyád? Egy tulipános ládát, meg egy rossz nyoszolyát, ami első éccaka összetört alattunk. Nem is csuda, hogy olyan vagyok, mint a templom egere. De a lányomnak lesz. Mert mégse tagadhatom meg a saját kölkömet. Azér is lesz. Megmutatom!...

A szövetkezeti bolt kirakata fényesen világított. A fény és a káprázatos színek odacsalták Mokány Balázst. Odacsalták és felingerelték, feldühösítették. Belekapaszkodott a vaspálcába és szuszogva nézte a szebbnél-szebb kelengyének valót. A selymeken és a szöveteken kis cédulák álltak. A cédulákon: kétezer, négyezer, nyolcezer.

Kimeredt szemekkel bámult Mokány Balázs hol a selymekre, hol a számlapocskákra. Folyton az járt az eszébe: milyen szép lenne ebbe Piros, az én lányom. De: kétezer, négyezer, nyolcezer. A számok feldühösítették. A számok meg akarták fojtani. A számok felingerelték, mint az incselkedő fekete ördögök, de fogva is tartották a számok, guzsbakötötték.

Pirosnak ruha kell, Pirosnak bálba kell járni, Pirosnak élni kell. Piros az én lányom, a tulajdon gyermekem. Piros nem lehet az utolsó lány a faluban.

Felemelte öklét, mint egy nagy ólomkalapácsot. És belecsapott a kirakat nagy üvegtáblájába.

Az éjjeli őr abban a pillanatban ért oda. Megragadta a betörőt és az arcába bámult.

— Te vagy az Balázs?!

Balázs fehér volt, mint a mész. Arcáról folyt a verejték. Jobb öklét hirtelen előntötte a vér, és csorgott le a betonra.

— Mit csinálsz itt Balázs?

— András bátyám... azok a számok ott bent engem megfojtanak, én megölöm őket, mert megfojtanak.

— Ejnye, ejnye, Balázs, te részeg vagy.

— Ittam, ittam András bátyám.

— No hát akkor most szépen ereggy haza, holnap majd kifizeted az üveget.

— András bátyám, én jó ember vagyok, én olyan jó ember vagyok, az én fiam... a Bandi... orvos lesz. A Piros, a Piros... az az anyja lánya.

— A szentedet, elfolyik a véred, van nálad zsebkendő?

Szorosan bekötözte Mokány Balázs véres öklét és útnak engedte. Mit csináljon vele? Szegény mint az ecet. Nem vitt el semmit. Holnap megmondja az igazgatónak, hogy részeg volt és beleesett az ablakba...

Németh István

OSZKAR DAVICSO „PESMA” C Í M Ű R E G É N Y É B Ő L

Vékovics azon az éjszakán nagyon jól aludt. Álmában csupa komor, karcsú és derült csúcsokat látott. Ott látta magát a menetoszlopban, ahogyan fáradhatatlanul haladnak egyik hegygerincről a másikra, rohamoznak; lövést kap, de nem esik össze, mert neki nem árthat többé a golyó. Azt álmodta, hogy az ellenség sorai szétszakadoznak előtte, a németek megadásra emelik kezüket, elhullnak előtte. A harcosok mintha elragadtatással bámulnák őt. Gondolná-e valaki, hogy az a férfi, aki gyors mint a szemvillanás, akit öröm nézni ahogyan menyétesen kússza a meredeket mint egy ifjú, most ötvenhat éves. De egyben hős is, dalia. Hiába, meglátszik a régi iskola!

Felébredt, és tovább ábrándozott. A szomszédszobában Mirkó csöndesen lélezett. Mennyi idő is telt el azon éjszaka óta?

Összejövedelek, akciók és különleges hírszerző munkák elvégzése után, Mirkó rendszerint elutazott. Leginkább ilyen ügyekben jött. Most azzal búcsúzott, hogy úgy tíz nap múlva Vékovics legyen felkészülve. Mityával és még két ismeretlen társukkal Vékovics is útrakel. Nagyot ugrott örömeiben, megölelte Mirkót is, Mityát is. Örült mint egy gyerek. Mitya is örült, de még eszményi illegális ember volt, s uralkodni tudott érzelmein. Arca mindig csak annyit árult el érzelmeiből amennyit akart. Most sem akart sokat elárulni nagy örömeiből.

Izgalmas, ideges, sietős napok következtek, örült gyorsasággal röptültek az órák. A délelőttök, délutánok, az éjszakák és általában a nagyobb időszakaszok azért mégis egyhelyben álltak, mintha sohasem merülnének a múltba. A harmadik napon Mitya azzal jött, hogy három nap múlva indulnak. Vékovics késedelem nélkül Annához rohant. Búcsúzni kell Annától. De Anna meg sem csókolta. Csak ekkor döbrent rá mennyire szereti Annát. És ha nem lett volna ez az utazás, ha nem remélt volna új, ismeretlenebb, mesésebb találkozásokat, verseket, szerelmeket, meg lett volna győződve, hogy sohasem fog egyetlen asszonyt sem úgy szeretni, mint Annát, hogy férfi még nem szeretett úgy nőt, mint ő Annát. A levél csak később jött.

A következő napon Anna eljött, hogy magával vigye Vékovics kéziratait.

Vékovics behunyta a szemeit. Égette a sértés. Sértés? Talán a féltékenység? Nem, nem volt féltékeny, de végeredményben nem is Anna küldönce. Anna, miért tetted ezt velem?

Olyannak látja most Annát amilyenek szerette: csodaszépnek, túlgýengédnek, makrancosnak, határozottnak, mint egy rőgeszme. Anna egész lénye most Mityára összpontosult, akinek még a nevét sem tudja.

Úgy vette magához a levelet mint valami nyomorult öreg. Anna kívánságának nem tudott ellenállni. A levélben Anna nyilván magához hívja Mityát. Mitya nem szereti Annát. De szeretheti-e egyáltalán? Értékelheti-e Anna fiatalságát annyira mint ő? Megértheti-e szépségét és lelkét annyira, mint ő? Tud-e Mitya egyáltalán szeretni?

Nem tudta volna határozottan megfogalmazni mire alapozza mindezt, inkább csak érezte, sőt, az volt a meggyőződése, hogy Mitya nem tartozik azon ínyenc férfiak közé, akik bármikor készek a nő felé fordulni, ha nem is éhesen, de kíváncsian, ha nem is szerelemmel, de elragadtatással. Emellett Mitya tapasztalatlan és ügyetlen is ezekben a dolgokban. Minthogy ilyen, és valóban ilyen, Annát előbb-utóbb csalódás éri, szenvedni fog. Hát akkor mire való mindez, ez a szerelme; nem, inkább kívánsága, hogy most... Amikor reménytelen, hiszen Mitya is elmegy holnapután, mint én, és ő is elesik a harcban, mint annyian mások. Mit akar most vele, amikor ez a kapcsolat nem ígér semmit és nem vezet semmire. Mit lát benne Anna? A himet? Mityában? Nevetséges. Túlcingár, hajlékony mint egy bűvész, mint a csontnélküli giliszta. Mivel is tudott elbolondítani egy ilyen nőt, mint Anna? Mivel? Hát a te Kérésről szóló meséiddel. Az elsővel, amellyel megcsiklandoztad, majd a többivel amelyekkel el akartad oltani a lángot. Éppen az ellenkezőjét érted el annak, amit akartál.

Kérdezgette önmagát, felelgetett a kérdésekre, s ez elszomorította. Ha pedig szomorúan az éveire gondolt, úgy érezte, hogy első, igazi, alig felfedezett szerelmét igazságtalanság érte.

Igen, erről volt szó, a fiatalégról. Anna előtt úgy tűnik, hogy Mitya igazán fiatal, igazán férfi. Pedig tévedett! De mennyire tévedett! Annának nem olyan férfi kell, mint Mitya. Egészen más férfire van szüksége. Délelőtt Anna távoztával levert volt, megsemmisült a levél láttára, amely ott feküdt a sívár asztalon mint valami büntetés minden rosszért, amit életében elkövetett, és amiért beleegyezett, hogy éljen és megöregedjen. Ez a levél azt bizonyítja, hogy ereje elhagyta már, de megmaradtak a vágyak, a szerelem, hogy kínozzák és büntessék mindenért.

Lehetetlen! — lázadozott Vékovics. Anna nem szeretheti azt a taknyost. Szemelni fog. De ekkor lelki szemeivel ismét csak Annát látta.

Korátavasz volt még, majdnem tél, az olvadó hótakaró alatt a megpuhult, rothadó őszi falevelek éppencsak hogy szikkadni kezdtek a sétaterek fekete aszfaltján. A folyók fölé emelkedő Kalemegdn lépcsőzetes kavicsos útjai felett duzzadni kezdtek a faágak. A reggenként ködtől füstölő folyók vize szüntelenül folyik, folyik, folyik a mozdulatlan várfalak alatt, az ódon, mohás, omladozó, lőréses őrbástyák alatt.

Koratavasz volt és Anna azon a délelőttön háromszor fordult, hogy elvigye a füzeteket, kéziratokat, egyes könyveket és saját arcképét. Bár rendelésre készült, és potomáron fizetett festmény volt, Vékovics meggyőződése szerint annak a fiatal, tehetséges, rövidlátó túlkorán eltűnt festőnek mégis a legjobb alkotásai közé tartozott. Írás, vagy olvasás közben amikor csak felpillantott munkájából, Anna sugárzó, porcellánfényű szemefehérjével találkozott; ezekkel a hoszszúknak, tágranyit, titokzatos, vad, ördögien intelligens vágású szemekkel. Csodálattal gondolt az alig harmincéves mesterre, aki vászonra tudta vinni Anna nyugtalanító egyszerűségét, az igazi nő felfoghatatlan realitását és mindazt a szenvedélyességet amit ezzel, a szerelem és értelem viaskodásának hevében ígér. Ismert és szeretett más arcképeket is, de mindezt egyiken sem találta meg ennyire, mint ezen a festményen, Anna arcképén.

Ott ült munkaasztalára, arra a már sivár, fényzett rózsafalapra könyökölve. Szeme céltalanul révedezett az élénk és kedves rendetlenségtől megfosztott asztalon. Az élő Annát nézte. Szerelmes volt. Anna volt az egyetlen nő, akit Reja után szerelemmel, érzelmeivel szeretett. Lela nem volt komoly eset. S mégis, kétévvel ezelőtt Lela miatt akarta elhagyni Annát.

Anna az utolsó kéziratkötegeket rakosgatta a disznóbőrből készült nagy vörös bőrtáskába. A falról levett arcképe ott feküdt az alacsony, narancsszínű cserépkályha melletti zöld karosszéken. Künn valamilyen hóbertos szél fújt. Reggel óta már vagy harmadszor változtatta irányát. De ma Vékovics hangulata sem volt külön. Hol az utazásnak örült, hol csüggedés fogta el arra a gondolatra, hogy itt kell hagynia Annát. Ideges volt mint mindig, ha utazás, döntés, írás, vers, vagy messzeség előtt állt, mint mindig amikor a remény bora a valóság vérévé változik. Fojtottan érezte a bezárt fiókok ürességét, éhes tátongását, — előtte pedig az üres asztal kietlensége áll, amely-nél 1918 óta nap mint nap legtöbb időt töltött, az az asztal, amely-nél élete leglényegesebb részét élte, az egyetlen igazi életet, amelynek ösztönzői a nők voltak mint homokszemek, amelyekből lassan itt váltak ki az igazgyöngyöknyek.

Itt ült a meggörnyedt asztallap mellett, amelyre ráncokat véstek az évek, s itt-ott horpadozott már a könyökléstől és nedves, forró tenyerének állandó nyomásától. Évek hosszú során át körmeivel barázdálta tele az írás önkívületében, ki tudja hogyan, ezt a tintafoltokkal és gondok árnyékaival telefröcskölt, a fényezés hajdani friss fényétől megfosztott rózsafalapot, amely idővel elvesztette rózsaszínű, szentjánosbogár-színbe játszó fényét és örömeinek áttetsző árnyalatait.

Anna lepkeszerű ujjai a túltömött irattáskát zárogatták. Vékovics szomorúan figyelte Anna valószínűtlen párdücderekának pókháló-szerű hajlékonyságát és úgy érezte, hogy fejéből, szívéből és asztalfiókjaiból néma üresség árad. Nagyon szomorú volt, levert, szinte

érzéketlen mint a kosavától ostorozott éjszaka hidegétől összefagyott megdagadt ujjak, mint az elfásult merev ujjak, amelyek közül kiesik a toll. Hideg volt?

Nem volt hideg. Az utóbbi esős napokban főleg déli szél fúj, reggel óta pedig keleti, enyhe északi és langyos, szinte meleg szellők nyargalásznak váltakozva, így hát nem lehetett hideg ebben a szobában, amelynek falait a padlótól egészen a mennyezetig könyvek borítják, amelyek vidám és szigorú kötésekkel megbékélésre intik a lelket. Azért nem ártott volna begyújtani. De a városban se szén, se fa. Hja, a megszállás ideje ez. Neki pedig nem volt villanykályhája mint Annának.

Anna az irattáskát végre a kovácsoltvas, alacsony, kerek üvegasztalkára helyezte. Arckép-szemeivel Vékovicsra tekintett, de mert az nem mozdult, bátorítóan rámosolygott, majd megszokott mozdulatával, lassan, tétovázás nélkül hozzálépett és fájdalmatkelő valóssággal keztenyujtott:

— Tulajdonképpen mikor is indulsz? Délután?

Nem tudta pontosan. Csak annyit közöltek vele, hogy holnap déltől ne hagyja el a házat. Készenlétben várjon.

Anna Vékovics mögé áll, kesztyűit az asztalra teszi. Vékovics érzi égszínkék kabátjának érintését. A kabát alatt Anna orsószzerű, hajlékony teste lélekzett. Vékovics jól ismerte Anna huszonhat évének minden üdeségét.

— Sajnálod? — kérdezi Anna. Nagyon sajnálod?

Vékovics a hajában érezte keze puhaságát, de nem emelte fel a fejét. Valami kimondhatatlan fojtottság szorongatta az ütőerét, aztán fel akart állni, hogy szembenézzen Annával.

— Ül csak, drágám. Tudod, hogy kedves vagy nekem.

— Csak kedves? — szisszent fel Vékovics rosszat sejtve. — Úgy, hát csak kedves?

— Hunyd be a szemed! — mondja Anna komolyan. — Én mindjárt elmegyek. Akarod, hogy addig is összefüggés nélkül beszélgesünk? Mint amikor játszadozunk, akarod?

— Kedves vagy nekem! — mondja Anna könnyedén és elmosolyodik.

— Nem szeretsz többé?

— Hát ez nem elég neked?

Vékovics bólint és dörög:

— Ma nem vagy Anna. Anna mindig ugyanaz kellene, hogy maradjon, az első naptól az utolsóig, bárholnan is kezdünk olvasni belőle. És, megkezdve játékukat, az összefüggéstelen beszélgetést, elváltozott hangon kiált — Pincér!

Anna megrezzen, kelleetlenül elmosolyodik és megkérdi:

— Uram, szereti ön a ribizlit?

— Igen, sóhajt Vékovics, szeretem a fekete örömmel tüzdelt ribizlit. Azt mondják, hogy jót tesz a lusta lelkeknek.

— Tudom, kedves uram, de a szerencsének mind szabadságon vannak, a fekete mosolyok mind szolgálatban vannak.

— Ó, — mondja Vékovics. — Addig nem megyek, míg szívét nekem nem adja.

— Te csalsz! — nevet Anna. — Ez már összefüggés.

— Akkor megyek! — horkan fel a költő. — Én tizenhatlekiismeretű fekete csillagokat kértem, és nem száraz levest üres tenyéren. Minek az nekem?

(Fordította: Boldizsár Lajos)

Pechán Béla

Csendélet

R E N G A T Á R N A

*Részlet a krekai bányászéletről
szóló hasonló című regényből*

Sötét, elhanyagolt tárnaszakasz: ez a része csak összekötő, kívül esik már a termelésen. Oldalfalai, amennyit a pislogó lámpafénynél belőlük látok, megszürkültek a lerakódó szén- és kőzetporrétegtől. A fejtésnek itt alig van nyoma, csak az, hogy sinpár fut a folyosó közepén, csille rajta jóformán egy sincsen. Hosszas botorkálás után csak később hangzik föl a szó. Még néhány ablauffer fut el mellettünk, azután elkövetkezik az utolsó kanyar.

— Ott van a nyolcas!... Bejárata már idelátszik.

Mindannyian odanéztünk. Kíváncsiságunkba egy kis vigasztalás vegyült: ez nincs is olyan nagyon messze a följárattól. Távolabbinak képzeltük azoktól, amit róla meséltek. A képzelet, ha félelemmel vegyül, mindent fölnagyít; igazi mivoltára a valóság váltja. Közeledése magával hozta a megkönnyebbülést.

— Itt van már? — kérdezte Lyubó.

— Igen, ez az.

— No, most aztán hadd lássuk, milyen az a falrafestett ördög: a nyolcas omlasztó!

— Megláthatod, mert szemtől-szembe kerültél vele. Ez a bejárata.

A »Tanító« hirtelen megállt, leemelte válláról a fúrógépet és végigtekintett a mögé érkező brigádon. Mindnyájan ott voltunk, valamivel szorosabb körben, mint az előbbi folyosókon. Körülvettük, akár a szemezgetni tanuló csibék a fiastyúkot. Dáne melléje lépett, fölemelte lámpáját, körülnézett és a bejárat nyílásából kihúzta az ott veszteglő csillét. Most szabaddá lett a bejárás, be is lehetett tekinteni mielőtt még a robbantásokkal tarkított bányászmunka füstje, szénpora végképp eltakarja előled a természethü képet.

A masszív, vastag hengeres faoszlopok között épp olyanak tűnt az omlasztó bejárata, mintha az ember egy antik, oszlopcsarnokos templomba lépett volna. Magas lépcsőkkel ilyennek láttam Oedipus templomát, csak a fény volt más rajta. Ott zöldes-sárgán világította meg a robosztus alakot, itt meg fekete csillogással töltött meg mindent. A tágas »terem« mennyezete a folyosóénál jóval magasabbra szökött, az ívelő boltozat visszaverte a bányáslámpák alulról fölcsapódó fényét és látni engedte azt is, hogy az oldalfalak szinte mérnöki pontossággal futnak fölfele egészen a boltozati elhajlásig. A terem három—három és fél, helyenként négy méter magas, közepén a gerendázat fölött még magasabbra szökik, talán eléri a négy métert is. A tájékozódó ember érdeklődésének egész kérdéshalmazára lepett meg bennünket. Minek ez a magas mennyezet? Talán a munka megállapodott vagy ott fönn idegen kőzetre akadt? Hiszen az omlasztóban a boltozatot is fejtik az oldalfalakkal együtt. Az is jön

lefelé, onnan, szint az elérhetetlenből? És akkor az oszlopok? Mi tartja őket és mit támasztanak alá ők?

— Hol itt a szilárd pont?

A vájár rám nézett, mint aki hirtelenében nem érti a kérdést. Úgy látszik ez a kérdés igazán meglepte; már hogyan lepné meg, amikor a bánya szivéről van szó és a bányából a szénkitermelésnek épp a szív kell. Vagy még azt sem tudom?

— Minek ide szilárd pont, amikor minden pontot lefejtünk? Hiszen a nevében is benne van: ez omlasztó s nem közönséges akna...

— Jól van, legyen omlasztó, ha olyan gazdag a talajanyaga, azért csak van oldalfala meg mennyezete, mint a többi aknának!

— Van, ameddig a benne levő külső szénrétegek fejtését szolgálja, de amikor a fúrógép éle elérkezik hozzá, akkor ő maga is sorra kerül. Mindaddig tovább megyünk benne, amíg másik kőzetbe vagy rétegeződésbe nem ütközünk.

— És azután?

— Azután megmaradhat a vak tárna végének, — az idegen kőzetréteg vastagságától és minőségétől függ, — vagy a terv szerint tovább mennek vele, tekintet nélkül a kőzetre... Mint majd — ezzel is...

Itt a vájár egyszerre elhallgatott.

— Tovább mennek? Hova, merre?

A »Tanító« arcán mosoly árnyéka jelent meg:

— Azt az ötéves terv mondja meg.

Valamit akarhatnak itt, ha a nyolcas omlasztó az ötéves tervbe került. De mit keresnek távolabbi célok az ötödik emeleten, amikor itt döntő fontosságú a kitermelés?

A kérdésre nem jött válasz, mintha csak el sem hangzott volna. Akkor a brigád ujoncai közül a maga módján ki mire következtethetett? Talán Zsupáncsics tudja, hisz ő is bányászivadék?!... Vagy Redzsep?

De ő is csak pislogott és tájékoztató szó helyett inkább hallgatott.

A kilenc lámpa fénye elég erős volt ahhoz, hogy megvilágítsa az egész omlasztót. Fokozatosan láthatóvá vált, hogy a csille keskeny vágánya az omlasztóterem mélyére fut, hogy a csilléző munkások rakodómunkája a fejtés idején, de főleg a robbantások után minél gyorsabban haladjon. Minél közelebb áll a csille a fejtett szénhez, annál gyorsabb léptekkel fut a fekete gyémánt a föld felszíne felé.

Mielőtt még berregni kezdene a fúrógép, a »Tanító« a munka módszerét ismerteti. Még a mennyezetbontásról is úgy beszél, mint a legegyszerűbb földatról. Amit mond, abban semmiféle kerítés, kanyarítás nincsen: úgy látszik észjárásától és gondolkodásmódjától mi sem áll távolabb, mint a nagyotmondás. Egyszerű, hétköznapi tettek embere, aki semmiben, így a nagy földadatban sem lát semmi rendkívülit. Amit mond, az mind helyénvaló, nincs benne semmi fölösleges. Ökonómiusan tud bánni mondanivalóival, ezért érthető, hogy szavai nyomán szétfoszlott bennünk az omlasztó körüli legenda:

a dolgok igazi talajukat érintve leegyszerűsödtek és a nem-bányász-képzelet szülte romantikus mesék helyett elébünk tárult maga a valóság igazi képe.

Mi hát az omlasztó?

Minek is kérdezni, amikor előttünk áll maga a felelet?! Ez nem más, mint a bánya mélyén egy nagy terem, magas boltozattal s egymástól mindinkább távolodó oldalfalakkal, amelyeknek talajanyaga teljes egészében szénrétegből áll. Ahogy aztán az oldalfalakat lépésről-lépésre hátrább szorítja a robbanóanyag, úgy és olyan mértékben boltozata is emelkedik, helyet, alakot, méretet változtat s fut utána a gerendaváz, amely ha olykor recsegve-ropogva is, de mégis csak tartja az időnként hangosan pattogó és szemmel láthatólag hasadozó széntömböket. És mert ezek a széntömbök örökké indulóban vannak, mozgásuk szüntelenül él, azért nem lehet az omlasztót csak úgy közönséges aknának nevezni. Sokkal több annál. A bánya szíve, amit a benne zajló munka tesz naggyá. Körötte mindig reng a tárna és a kívülvilágban ezért övezi félelmetes hírnév.

A kételkedést tapasztalat nélkül nem lehet pusztá szavakkal olyan hamar eloszlatni. Vitázó kérdésben föl is üti a fejét:

— De a bányász számára állandó életveszélyt jelent.

A »Tanító« vállalt von.

— Maga a bányászélet jelent állandó veszélyt, — külön az omlasztó, mondjuk nagyobb. De ezt csak azok emlegetik, — még ha bányászok is, — akik omlasztóban huzamosabb ideig soha nem dolgoztak, hanem inkább menekültek tőle, mert nem tudtak vagy nem is nagyon akartak megszabadulni a beléjük rögződött páni félelemtől. Akiben pánik van, nem való a bányába, mert állandóan az a tudat tartja rettegésben, hogy a földalatt él s fölülről mindig fenyegetheti az omlás.

Mindezt egyetlen gesztus vagy arcizomjáték nélkül mondta. A szerszámokkal foglalatосkodott, rakosgatta őket, majd kezébe véve a kompresszort a szénfalnak szögezte s hátat fordítva a brigádnak hozzáfűzte még:

— Vannak emberek, — a bányászok között is akadnak ilyenek, nem is egy, — akik minden munkában a kényelmes megoldást keresik. Irtoznak az erőfeszítéstől, mindig meghátrálnak előtte vagy egyenesen elfordulnak tőle. Ők szaladnak elsőnek az aknába, — de az sem volt a múltban ritka eset, hogy valami megnevezhetetlen betegségre való hivatkozással fölszini munkát kérnek.

— A hivatásos bányászok is?

— Igen... Vagy maga azt hiszi, hogy minden hivatásos bányász számára egyre megy: akna vagy omlasztó, csillézés vagy fejtés?... A bányászélet nem ezzel kezdődik, de az viszont lehetséges, hogy itt, a mélyben vesz utoljára lélegzetet és lámpafény mellett bucsúzik az élettől.

Redzsep motyogva ott settenkedik körülötte, minden szavát lesi, hogy kitörülhetetlenül emlékezetébe vesse. A lapátokat igaz-

gatja, mintha dolga lenne úgy tesz, majd hozzám lép és úgy mondja, hogy a »Tanító« ne hallja:

— Bizony... Ő még azt is tudja, hogyan lélegzik a föld.

Mélyen a szemembe néz és még bizalmasabb hangon folytatja:

— ... Igen..., mert lélegzik, úgy, észrevehetetlenül. Azt senki sem látja, csak a bányászok tudják...

— Ugyan!

Redzsep úgy vett lélegzetet, mint aki folytatni akarja, de a szemlélődés után mi már szedelődzködtünk, ki-ki maga után nézett, hogy munkához lásson. Lyubó, Zsupáncsics és Zsárkó csákányt fogtak, mi meg a lapátokat szedtük elő, hogy megrakjuk a bent álló üres csillét. Csak Dáne maradt üres kézzel állva, nem azért, mintha nem talált volna magának szerszámot, hanem inkább azért, mert talán pillanatnyilag nem tudta, hogyan fogjon hozzá s elmondja, ne mondja: mire készül?

A »Tanító« végre kattintott egyet a fúrógépen s a fúró hegyét erősebben a falhoz szorította.

— Ügylátszik máma végig zavartalan lesz az áramszolgáltatás.

— Épp tegnap fejezték be a telepen a munkát. Most aztán mindig lesz áram, nem kell majd a sötétben ücsörögve várakoznunk rá, amíg meggondolja magát — jegyezte meg Redzsep.

A tanító bólintott.

Dáne végignézett rajtunk s mint aki kiadja az ordót, keményen szólt:

— Omlasztóban vagyunk! Ezt egyikünk se feledje!... Most pedig gyérünk, lássunk munkához. Van itt szénmaradék, csille is, — a csákánnyal pedig a tömbcsúcsokat lehetne lefaragni.

Ahányan voltunk, szó nélkül igyekeztünk szavát követni. Ügylátszik ez nem csak, hogy szemébe ötlött, hanem meg is lepte a »Tanítót«. Egy pillanatra visszanézett, tekintetével a beszélő alakját kereste. Dáne még egyet szívott a cigarettavégből, szétmorzsolta s mint aki megérezte, hogy rajta csüng valakinek a tekintete, arra fordult. A »Tanító« épp akkor állította le a fúrógépet s megint csak Dánera nézett:

— Te vagy a brigádparancsnok? — kérdezte.

— Nem! — válaszolt kurtán Dáne.

— Hát?...

— Velük együtt dolgozok — mutatott ránk, csak úgy a keze fejével, mint akinek most nem ez a legfőbb mondanivalója.

— Jártál már bányában?

— Igen.

— Útközben valamit említettél, de nem jegyeztem meg magamnak. — Mi is a te szakmád?

— A legutóbbi, vagy mind? — mosolygott Dáne s nyugodtan hozzátette: — Rakodó munkás voltam a kikötőben.

— Akkor szénnel is dolgoztál?!

— Én is azt hiszem.

A »Tanító« most megint jól megnézte magának Dánét, utána visszafordult, hogy bekapcsolja a fúrógépet, melyet közben leállított, mert az első lyuk már elkészült az akna számára. Dáne hozzálépett és a vállára tette a kezét:

— Hallod! — szólt s az előbbi mosoly játszott az arcán. — Add ide nekem azt a fúrógépet!

— Mit akarsz?

— Mondom... A fúrógépet!...

A vájár meglepődött. Igaz, hogy Dáne már az első pillanattól kezdve kemény legénynek tűnt föl előtte, de azért a sok foglalkozása után ítélve »csavargó prolinak« nézte, akinek mindig viszik a talpa és sehol sincs maradása. Az ilyen fütyörészve járja az ország útját, csak úgy, vándorbottal a kezében vagy inkább a nadrágzsebbe sülyesztett kezekkel, — és csak megy, megy, hogy azután ahol megállapodik, ott munkába lépjen. Mindegy, hogy mit kap a kezébe, csak munka legyen. Az ő életének igazi értelmét aligha lehet higgadt bányászaggal hirtelenében megfogalmazni. És választ adni arra a kérdésre: mit érez, mit lát meg és mit tervez magának munka közben a csavargó proli?... De ha jobban megnézi magának, akkor látnia kell — és most látja, — hogy Dáne különös hányavetiségében távolról sem mása a lumpenproletárnak, hanem az a rugalmas dolgozó ember, aki az élet változó helyzeteiben nem torpan meg, mert az elébe kerülő dolgokban nem lebíráhatatlan akadályokat lát, hanem megoldható föladatokat.

— Volt már a kezében fúrógép? — kérdezte tőle a »Tanító« s a kérdésben észrevehetően egészen más hang csendült.

— Még nem!

— Akkor minek neked a fúrógép?

Dáne elcsodálkozott a kérdésen. Kezével mozdulatot tett, mint aki nem érti.

— Hogy-hogy minek?... Fúrni akarok vele!

— Fúrni?

— Igen!

A »Tanító« most fölegyenesedett, hirtelen mozdulattal leemelte válláról a fúrógépet és átnyújtotta Piplicának.

— Nesze, itt van.

Erre egyikünk se számított. Mindent gondoltunk, csak azt nem, hogy a vájár olyan egykönnyen meggondolja magát és átadja a fúrógépet Piplicának. A legjobban Zsupáncsicsban hiült meg a vér, hiszen ha valaki közülünk a kezibe veheti a kompresszort, akkor az csakis ő lehet, mert ő az egyedüli bányászivadék ebben a brigádban. Még hozzá iskolát végzett bányászivadék. Mormogott is valamit, de most senki nem hallotta, ügyet sem vetett rá, mert mindannyiunk figyelme Dánera összpontosult.

Dáne ismert mosolyával ránk tekintett, a vállához emelte a fúrógépet s lám, az ő kezében is épp úgy zúgni kezdett a gép, akár a szakavatott kézben. Amig így, zúgó géppel a kezében azt nézte, hogy

hová is fúrja a következő lyukat, Zsupáncsics odaugrott s el akarta venni tőle.

— Mit akarsz? — kérdezte Piplica.

— A fúrógépet. Te úgy sem tudod kezelni.

Dáne meglepődött, de azért nem jött ki a sodrából.

— Miért ne tudnám?

— Mert még nem volt vele dolgod.

— De most van — mondta Dáne olyan hangon, mint aki befejezte a maga részéről a vitát s máris munkája folytatásához látott.

Megállt kezünkben a lapát: mindannyian csak azt figyeltük, hogy megtorpan-e mielőtt hozzákezdené. Kíváncsi izgalom vett erőt rajtunk, mert úgy tűnt föl, hogy a tanító visszaveszi a gépet, mielőtt még sor kerülne az erőpróbára. Én azonban titokban bíztam Piplicában, hogy ezuttal is kivágja a rezet, mint annakidején, amikor a holdfénnel permetezett tengerparton a fedélzetig megrakott hajó kirakodásához kezdett századunk. A bóra élesen süvített a kikötőben, a szél szárnyshintása alatt sziszegve tántorogtunk s szinte már nem is hallottuk, hogy az öböl éles szirtjein hogy zúgtak, bömböltek a habok. Egyre csak az járt a fejünkben: szép, szép a brigádnak ez a derék vállalkozása, de mi lesz a rakománnyal ebben az örült szélben? Épületanyag: 30, 40, 50 centiméter vastag és 5—6 méter hosszú gerendák, deszkák, fosznik, traverzek, — és liszttel, krumplival, babbal, gerslivel megrakott jutazsákok. Hogy is kell majd ehhez hozzákezdeni? Amíg fogását nem tudja az ember, úgy rogyadozik alatta, akár a colostok. Am Dáne akkor is köztünk volt, mint az útmutató. Hatalmas kezeivel megragadta a gerenda vastagabb végét, megemelte s öt brigadistáért kiáltott. Odaálltunk. A gerenda alá, egy-egy méterre egymástól s egyenletes lépteinkre, amelyeket Dáne diktált, vállunkon megindult a gerenda a kirakódóhely felé. És ment, egyik gerenda a másik után, a fosznik is, a traverzek is tíz-tíz brigadista vállán, a zsákokban küldött szállítmány pedig a raktárban gyűlt mind hatalmas rakásba. Mire a nap megpillantotta virradó arcát az Adria lecsöndesedő tükrében, a szállítóhajó üresen már ott himbálózott a hullámok tetején... Soha nem felejttem el Dáne verejtékes arcát, ahogy a tengerparti hajnal rózsaszínben játszó lilás fénye rajta ragyogott. Széles homloka, hunyorgó zöld szeme, markáns, mezítelen nyaka, félig nyitott ajka körül markáns arcvonásai úgy tűndöklöttek, mintha csak egy görög szobrot állítottak volna oda a Patheonból. Nem egy hajnalt értünk így meg együtt, hogy Déneval összeforrva a legnehezebb föladatakra is bátrabb szívvel vállalkozunk. És nem egy virradat fényáradatában indult meg brigádunk szálláshelyére s dobogó lépteivel együtemben zengett a »Párt lobogójá«-nak dala... És most, — hogy itt az omlasztóban a kompresszort megragadta?!...

— A bánya az egészen más, mint a kikötő — mondta legyintve Zsupáncsics.

— Ne félj, majd megtalálja a nyitját.

— Alig hiszem.

A fúrógép közben egyenetlenül kezdett zúgni, a fúró már mélyen a falban tépte a szénréteget. A Dáne által fúrt első lyuk már csaknem elkészült, amikor a »Tanító« megállította.

— Várj csak! Kissé magasra helyezted a gépet, így erősebben rázza a vállad. Nézd csak, ereszd lejjebb, hogy az alsó vállszorító a hónod aljába csússzon és belső fele melled szélét érje... Úgy! Fogod már?

— Fogom.

— Most a fúrót megfelelő ponton kell a falba illeszteni... Ide négy lyukat fúrunk, amoda hármát, a másik széles falba két helyen szintén négyet, négyet.

— Értem — válaszolt kurtán Dáne s mint akinek sietős a dolga, a következő lyuk fúrásához látott.

A »Tanító« még egy kis ideig ott állt mellette, majd hozzánk fordult, eligazított bennünket a munkában, ő maga pedig Redzsepel a gyújtózsínórral ellátott aknákat készítette elő a robbantáshoz.

Az első csille szénrel megrakodva készen állott. Redzsep jelentette.

— Ablaufer! — szólt a vájár, — indítsd a csillét a leöntőbe!

Letettem a lapátot s a csilléhez léptem. Redzsep megmutatta, hogyan kell hátul meglóditani, hogy fusson a pályán. Aztán mellém szegődött, hogy elsőízben mutassa az utat. Siető léptekkel együtt haladtunk, a csille tolása alig követelt erőfeszítést. Ahol lejtett a pálya, vágatni kezdett, úgy hogy az ember inkább arra vigyázott, hogy a kiálló talpfákon orra ne bukjon, mint sem hogy a megvadult vaskocsit irányítsa. Redzsep rámszólt:

— Fékezd, mert nem győződ követni... Elvisz aztán a fenébe. Gyalázatos fura jószág ám ez.

Úgy fékeztem, hogy a talpfa majd letépte a sarkam. Tenyerem kemény taszításától már egészen átmelegedett a csille vaskala, mire megérkeztünk a leöntőhöz. Redzsep mutatva leoldotta a csille oldalát s alig, hogy félrebillentettük, zúgva, dübörögve hullott le a feketén tátongó üregbe a szén.

Mire visszaérkeztünk, Dáne már az utolsó lyukaknál tartott s a szénrel megrakott következő csille is készen állott. A »Tanító« csaknem valamennyi aknát elhelyezte, fekete kőzetanyaggal betapasztotta, csak még ez a pár volt hátra.

A második csillét Zsárkó indította, én a harmadik megrakásához láttam. Lyubó segített; Zsupáncsics csákányozott s makacsul Dáne nyomában járt, sóvárgóan föl-föltekintve, hogy mikor keríti kezei közé a kompresszort.

A bánya mélyében a szénrakodásnak is fortélyja van. A »tizenöt-kilós lapát«, mert képes annyi szenet fölvenni egy csapásra, úgy kihúzza az ember karjait, mintha zsákokat dobálna.

— Ha nem vigyázol, kifordul a lapát a kezedből — mondta a »Tanító«.

— ... és a csille vaskalához ütődve úgy szól, akár egy harang.

A fúró az utolsó lyuk nyílásában tépte a fahat. Dáne vállával erősen rászorította a kompresszort s a motor úgy rázta vállát, hogy minden arcizma remegett. Homlokán, halántékán a verejték egy-egy újabb cseppje gördült lefele és orrára, állára, szemüregébe lerakódott a lyukakból kiszivárgó szénpor. Ahogy befejezte az utolsó lyukat is és a faltól felénk fordult a fekete porréteg mögött alig ismertem föl arcát. Éppen szólítani akartam, azt várva, hogy a kompresszort helyezze le, de erre már sor nem kerülhetett, mert fölhangzott a »Tanító« sürgető szava:

— Indulás!... Szedjétek össze a szerszámot. Itt bent semmi nem maradhat!

Hogy ne maradjunk tanácstalan várakozásban, Lyúbót ő maga indította el. A leöntőtől visszaérkező Redzsep maga is lámpát fogott és odaállt a gyutacs alá. Az első zsinór már égett, utána a második, harmadik és így tovább. Dáne és Zsupáncsics futólépésben siettek az ovóhely felé, Lyúbó, Zsárkó és én sietve utánuk. Magam előtt láttam, mint megannyi gyertyát, hogy égnék a zsinórok s messze az oldalfolyosón még mindég hallani véltem, hogy sisteregve égnék s a gyújtózsínór izzó paráslása már bent a falban közeledik a dinamithoz.

Az omlasztó-robbantás ovóhelye mintegy ötven méterre van a szénfejtés színhelyétől. Alacsony, lapos és mély fekete üreg, akár egy rókalyuk. Erősen meghajolva, a magasabb tereműeknek valósággal négykézlábra kell ereszkedniök, hogy bebújhassanak. Dáne már ott ült, mellette Zsupáncsics; mi előttük foglaltunk helyet. Csakhamar Redzsep is megérkezett, csak a »Tanító« késett még... Most valami langyos légáram csapott meg bennünket — majdnem odalapított a falhoz; három lámpa szemvillantás alatt kialudt s egy hatalmas detonáció rázta meg a levegőt.

— Valaki az odú bejáratánál botorkál, — mondtam Dánenak.

Ő is odanézett s mondani kezdett valamit, de szavát elnyelte a második robbanás. Csak amikor annak nyomán támadt széndübörgés megszűnt, akkor ismertük föl a »Tanító« hangját.

— Mire vártok?... Eloltani azokat a lámpákat, hisz úgylis ki-alszik, — és hátha valami bányalég lopakodik ide be!...

Az égvemaradt két fény kialudt. Teljes volt a sötétség. Semmit nem láttunk, nem is tapogattunk. Hangtalanul ülve mindenki várakozott. A »Tanító« a bejárat közelében maradt és hangosan számolta a robbanásokat.

— ...öt... hat... hét...

Még nyolc hiányzik, ha nem döglik be egy se. Magunkban tovább számoltunk s alig vártuk, hogy már a végére érjünk... Am most következett a zűrzavar. Két- vagy tán három akna is egyszerre robbant s a légnyomástól még a folyosón veszteglő csille is úgy remegett, járta a táncot, akár a szélben a gyufaskatulya... Aztán tizenháromnál vagy tizennégynél mintha megállt volna...

— Több nem is robban?

— A jobbik fene tudja, — mondta Redzsep s motyogott hozzá valamit.

Ez több, mint földrengés, mert mélyen a föld gyomrában van és légnyomással jár. Az ember arca úgy lüktet, mintha vénája a halántékában volna s szíve valahol a torkában lapul, hogy dobogásától majd megfullad. Mi ez? ... A légnyomás pusztító fizikai hatása vagy a belénk lopakodó félelem mögött föltámadó pánik? Csak a föld-indulás lehet az, amely annyi nyugtalanságot és oly tömörkedő bizonytalan érzést támaszt az emberben, mint ez. Az a tudat, hogy az ember feje fölött, nem csak közvetlenül, hanem jónéhány emeletnyire is folyosók mennyezete recsegve ropog és... most... ha... fejemre hull... Az omlás bármelyik pillanatban bekövetkezhetik. Ki tudja, hol lazultak meg a gerendák, hol hasadt meg a tömb: az egész folyosó vagy az omlasztó mennyezete?... Egyik riasztó gondolat a másikat kergeti: az ember agyában egész élete átrohan... Olyan ez a pillanat, mint a számadás, az étellel való leszámolás, ha így vagy úgy történik, akkor hogy is lesz?... Ha nem ropogna tovább, hanem mindjárt szakadna, az jobb lenne; a sejtetés mindig rosszabb a meginduló cselekvésnél... Ez a lógó tömb meg, itt mindjárt a bejárat előtt meg csak egyre pattog mint egy hatalmas rönk, amelybe a favágók hasító éket vertek.

Félve közelebb húzódok a kijáráshoz: a »Tanító« is ott áll s figyelő szeme ugyancsak a tömböt lesi. A robbanások elhallgattak már, de a félelem nem halkul bennem. Nem is szünetel. Hiszen honnan tudhatom én, hány cölöpfát vágott ki a légnyomás? Mekkora szakaszon maradt támaszték nélkül a tárna? Na és, — hol vannak ide a cölöpösök?

Mielőtt még a csönd bekövetkezett volna, erősödött a recsegés és irtózatossá robajjal leszakadt a sziklatömb. Alatta éppen Zsárkó csilléje vesztegelt. Szétzúzza vagy összelapítja, akár egy szardíniás dobozt. Vagy kiszakítja a fenekét. De nem! ... Belezuhan a csillébe, csörömpölve rázza a vaskocsit, mintha ki akarta volna belőle rázni a lelket. Azután elhallgatott. Kisvártatva megszólalt a »Tanító«:

— Készülni az indulásra!

Zsárkó mondott valamit, de az egészből csak annyit hallottam: mozogjunk már. Igaza is volt. Csak ne várjunk tovább, mert a várás rosszabb, mint az indulás. Mint a világtalanok az örök sötétségben, mi is megindultunk s a lámpák után tapogattunk. Dáne és Lyúbo már a kezében szorongatta, megcsörrent a gyufa is, de nem hangzott még el a vájár szava, hogy gyújtsanak világot. A recsegés-ropogás megint fölerősödött és betöltötte az egész tárnát. Hol itt, hol ott recsent a félelem, majd nyomban követte a véres hasadás és a zuhanó tömbök riasztó robaja. Egyik a másikat követte, alattuk az erős tölgygerendák is kettébe törtek, úgy hogy az ovóhelyen várakozó ember már-már azt hitte, hogy ott az omlasztóval együtt tán a fél tárna beomlott és... és betemette előttünk a kivezető utat? Vagy itt kell maradnunk, esetleg napokig, amíg a cölöpösök és a szomszédos tárna vájárjai ránk találhatnak... Gondolataim így egymást ker-

gették s mégjobban izgatott a »Tanító« föltűnő hallgatása. Csupa nyugtalanság voltam; szerettem volna a fülem is bedugni, csak hogy ne halljak több recsegést, és ne halljam a folyosókon át a széntöm-bök tompa zuhanását... A csönd — a kamerádok hallgatása újabb riasztó kérdéseket keltett... »Most ők nem szólnak semmit — gondoltam magamban — s lehet, hogy ugyanazokkal a gondolatokkal vannak elkeveredve, amelyek engem zaklatnak. Ha itt kell maradnunk mindannyiunknak egészen addig, amíg elfogy a levegő? Mi lesz akkor? Akkor... akkor megfulladunk!« — Csitítottam magamat: »... hisz ez halálfélelem!«... »Gyávaság!«... Nem mertem róla szólni senkinek, csak azon töprengtem, vajjon ez a gondolat belopakodhat mások fejébe is és az érzelmek ilyen zűrzavarát idézi föl?... Nem! Ha van benne elég erő, akkor leküzdi magában a félelmet és lehessegeti a nyomasztó gondolatokat. Talán dúdolna is vagy füttyö-részne, ha nem röstelné a többiektől? Piplica bizonyosan, meg Zsupáncsics is, hiszen ő nem először van lent a bányában...

Valaki megérintett. Ez jól jött, mert fölébresztett ezekből a »földföldről gondolatokból«.

A nagy sötétségben nem láttam senkit. Éreztem, hogy valaki ül mellettem, de hamarjában azt sem tudtam, hogy ki. Végre Zsárkó megszólalt:

— Most már igazán indulhatnánk.

— Még egy kicsit várunk — válaszolt a »Tanító« — amíg elhú-zódik a dinamitfüst és letelepszik a szénpor. Hisz odabent úgysem látunk még semmit.

— Elég magas az akna és huzatos is, — siettette Zsupáncsics is.

— No gyerünk akkor, — szól Dáne és föl is tápázkodott, hogy meggyújtsa lámpáját.

A »Tanító« sem várattott tovább magára, gyufát kért Redzseptől s egymás után gyulladtak föl a lámpák. Nem időztünk tovább, indul-tunk az omlasztóba. Bent még csakugyan a levegőben ült a szénpor, a robbanóanyag füstjét is éreztük, de már tisztulóban volt, mert köz-vetlen közlről egészen tisztán láthattuk egymás körvonalait, ha arc-vonásait még nem is. A »Tanító« mindjárt ki is adta az ordót:

— Ablauferek, — rakodás! Iparkodjunk, mert eddig még egy tonna szén se ment ki máma.

Még be sem fejezte a fölszólítást, Dáne kezében már megcsen-dült a nagy lapát és zörgött a szén a csille fenekén. Lyúbó és Zsupán-csics ugyancsak lapátot ragadtak, csak mi álltunk ott, én és Zsárkó; nehéz ocsúdással bámultuk a megtépett akna belsejét.

— Mintha füstölögne a szén, — mondtam Zsárkónak.

Ő elmosolyodott erre. A szóban túlzásaimra ismert.

— Te már megint miket beszélsz. A halmaz fölött szénpor kava-rog, még nem egészen ült el... Ugyan mitől füstölögne?

— Igazad van.

— Fogd a lapátot!

— Ne a lapátot — hangzott a »Tanító« szava a sarokból, — ti ketten ragadjátok meg a tömböket és emeljétek a csillébe... Ne sokat teketóriázzunk, mert úgy nem megyünk semmire.

Több szólításra nem volt szükség. Egy-két tömböt nyögve, nagynehezen beemeltünk és megtelt a csille. Zsárkó indult vele, én behúztam a másikat. Tovább csengtek a lapátok. A »Tanító« a két döglött patront kaparta ki a falból. Közben a levegő egészen kitisztult s én most vettem csak észre, hogy a robbanás a mennyezetet is megtépte. Még magasabbra szökött, mint a robbanás előtt. Közepéről egy hatalmas tömb lógott le, akár valami otromba fekete könyv, amelynek egy-két lapját gyűrötten föllapozta a légnyomás. A bányász számára a széntömb minden; egyesek úgy néznek rá, mint valami kártyára, hogy mindent abból olvassanak ki. Leginkább ebből következtetnek a szénréteg mélységére és termékenységre.

Nézem a tömböt. Itt van közvetlen a fejünk fölött. Recseg, patog, mintha valamitől égne és időről-időre hasadozik.

— Vajjon meddig kell még várni, amíg ez magától megindul s a tárnába a többi közé lehull?

Kérdésemre a »Tanító« is szemügyre vette.

— Nem kell ezt bántani, magától is leesik. Ha bántjuk, akkor csak megzavarjuk az omlás rendjét.

— De úgy lóg itt a fejünk fölött, akár Damokles kardja.

— Majd leszakad.

A »Tanító« belepillantott a csillébe. Fejét csóválta, mintha nem tetszett volna valami neki s odament Dánehoz. Zsárkó segítségével én indítottam el a következő csillét a leöntőhöz, de alig, hogy víz-szaérkeztem, már készen állt a másik. Dáne ezekkel a szavakkal fogadott:

— Most aztán a két ablauffer kiveheti részét a munkából. Csak ne aludjatok, mert akkor csúnyán lemaradunk a többiek mögött... Azt meg nem akarnám, nem azért jöttünk ide, hogy mással töltsük az időt.

Ez már szemrehányásként hangzott, mintegy figyelmeztetőül, hogy inkább dolgozzunk, mint sokat tanakodjunk. Ellenvetésre nem került sor, hisz ebben valamennyien egy véleményen voltunk, csak kissé nehezen találtuk meg magunkat. Jól mondta Dáne: a siető munkában azután föloldódott minden. A robbantott szenet valamivel a sight utánig az utolsó darabig kihordtuk. Csak a tömb maradt a fejünk fölött.

— Az még holnap is ott lesz, — mondta a »Tanító«.

— És a váltás?

— Az sem fogja bántani. Ne félj te egyet se, — ha eljön az ideje, majd én azt lefejem onnan.

Zsárkó ránézett a »Tanítóra«, aztán meg énrám emelte tekintetét.

— Az első napra elég ebből ennyi is.

Dáne megtörölte verejtékes homlokát s koromfekete ujjával fehér cigarettát nyomott a szájába. Körülnézett. Tán tekintetével ő is engem keresett? Dehogyan. Lyúbót, aki épp most támasztotta falhoz a lapátot.

— Készen vagy? — kérdezte tőle Dáne.

Lyúbó intett, mire a többiek is cihelődtek. Ezalatt Redzsep a szerszámot számlálhatta, — mert mindennek a helyén kell lennie. Lapát, csákány, a kompresszor fölszerelése, — meg a többi. Mind megvan. Dáne kérdőleg nézett a »Tanítóra«. A vájár megértette s csak annyit mondott neki, hogy elsónapra ennyi is elég.

Lévay Endre

Acs József

Ugar

A C S A C S I

Gyóka, a borostás, barázdás arcú vasutas, jobbájával felpelve állát, hűmögve állt meg a csöpp gyári megálló közepén. Még mindig jó húspan levő felesége, Julka, aki akkor lépett be, meg is kérdezte:

— Mi bajod, Gyókó?

A többnyire szófukar, cserzettbőrű ember dűnyögve válaszolt:

— Sehogy sincs jól.

— Mi nincs jól? — faggatta az asszony.

— Az hogy így vagyunk, se itt, se ott.

— Mi az, hogy se itt, se ott?

— Hogy nem vagyunk otthon se itt, se máshol.

— Bolond vagy, Gyókó, hát hol lennénk?

— Hogy mondjam már no: nem érzem magam többé idehaza.

— Aztán miért ne éreznéd?

— Mert egyedül maradtam, s te is többet vagy máshol, mint itt.

— Mit tehetek róla, ha másik lakásunkba is el kell időnként néz-nem. Ha látják, hogy nem lakjuk, még elveszik. Pedig milyen nehezen kaptuk. Vagy azt akarod, hogy elvegyék? Hát nem eleget kínlódtunk ebben a lyukban? Legalább öreg napjainkra lakhassunk kényelmesebben.

S végignézett a három méter hosszú, három méter széles helyiségen, melyben majd tizenöt évig laktak zsúfoltan, nyomorúságosan. Ott aludtak, főztek, étkeztek, mert a gyár könyörgésre se akarta lakásukat megnagyobbítani.

— Éppen az a baj, hogy ahányan vagyunk annyifelé lakunk. Te többnyire a telepi házban, Milán, családjával a Telecskán, Julka, urával a falu másik végén, jó órányira. Ha napközben elunom magamat, s hozzájuk kíváncszom, órákig gyalogolhatok, míg egyik helyről eljutok a másikra. Aztán nem egyszer magamnak kell megfőzőm az ebédet. — Sehogy sincs ez jól — sóhajtotta el magát Gyóka.

— Hát mit csináljak? Tehetek én róla? — Még mindig jobb, hogy gyerekeink saját fedelük alatt laknak, s nem úgy, mint mi, akik ebben a lyukban kínlódtunk, s ha nem bajlódtunk volna kora reggeltől késő estéig, tehénnel, birkával, disznóval, baromfival, s Milán nem fuvarozik, olyan földhözragadt szegények volnánk ma is, mint Pávle vagy Nikola, pedig hát nekik is megvolt a vasúti legelőjük, s ők is kicsaphatták volna a baromfit a mezőre. Örülj, hogy Lyubomir mesterséget tanulhatott, hogy Milánnak házat építhetél, hogy Julkát tisztességesen férjhezadhadd. Ha majd nyugdíjba mész, s éppen kedved szottyan, ellátogathatsz két hétre ide is, oda is, mert jobb, ha mi öregek külön

maradunk, s nem zavarjuk a fiatalokat — fejezte be szavait a gyakorlatias gondolkozású Júlka.

— Jó jó — bólogatott töprengésre hajlamos ura. — De addig? — Hát nem érzed, hogy minden züllik, pusztul körülöttünk. Nézd meg az alsó lakást, amit a felszabadulás után építettünk, nézd meg az istállót, az ólat, a kerítést. Minden repedezik, hámlik, szétesik. S nekem nincs semmihez kedvem. Ha néha hozzáláttam, hogy javítsak, szögez-
zek, tapasszak, a másik órában abbahagytam. Mondd: ugyan kinek csinálnám? A gyerekeknek? Azoknak nem kell. Nekünk pedig... Még két-három év, aztán úgyis elmegyünk. Akkor meg minek? Látom, te sem törödsz már vele. Csak éppen, hogy elvégzed a legszükségesebbet. Itt is vagy, meg nem is.

— Ha ilyen az élet sora — rántotta meg vállát az asszony. — Nem tudom, mit eszed magadat. Úgysem segíthetsz rajta. Megöregedtünk — mondta megigazítva kendőjét. — Ez a baj.

De a következő pillanatban már ismét a friss, tevékeny Julka lett.

— Gyere inkább, segíts — szólt urához. — Két csibét akarok fogni, hogy elvigyem Julkának. Nekik nincs, hadd főzzön jó ebédet, holnap vasárnap.

S a pléhdobozban kukoricát csörgetve, előresietett, hogy a baromfiudvarba csalogassa a szertecsatangolt csirkéket. Gyóka megfakult, sötétkékvasutas ruhájában, lehajtott fejjel, bandukolt mögötte. Azelőtt mindent idehoztunk, most pedig ennek viszünk el mindent, ami ott kell — morfondírozott magában.

— — —

Az asszony elment. Két megrakott karkosárral átvágott a műúton, s a gyári drótkerítés mellett, szép, egyenletes tartással, elindult a falu felé. A fatörzsek s a lehajló lombok közül egy ideig még kivillanlalt világoskék mosóruhája. Gyóka összefont karral, hosszan utána nézett. Majd visszaballagott s szétvetett lábbal, letelepedett a szürkére szívott lócára. Úgy révedt maga elé, a kavicsos, homokos, letaposott földre.

A zombori vonatot várta s a csellengve érkező utasokat. De alig szállongott néhány. A gyártelepről délután nem igen utaztak. Kiadta nekik a jegyet és visszaült. Nem volt kedve senkivel se beszélgetnie. Eltűnődött, elgondolkozott. Majd huszonöt esztendőn keresztül várta napról-napra a vonatot. Esőben, hóban, viharban, fergegben, tik-
kaszó nyáridőn. Korareggel, későrehajló délután. S az időnként átfutó teherszerelvényeket. Különösen ősszel, mikor a cukorrépát és napraforgót szállították. De ezekkel nem volt különösebb gondja. Igaz, hogy a személlyel sem. Csak állt, ha jött, mereven, egyenesen, tisztelegve, balkézzel indulást vezényelve a zászlóval: mehet! Ezért a néhány pillanatért szép volt, érdemes volt! Legalábbis eleinte. Érezte ilyenkor, hogy valaki. A vonatban ülők is talán mind őt nézik. Később azonban megszokta, gépiesen végezte. Mint sok egyéb mást az életben. Gépiesen, kötelességszerűen.

Ült némán, hallgatagon s a vonatot várta. Várta ő régebben más-ként is. Nem ilyen unottan, egykedvűen. Türelmetlenséggel, nyugtalan-sággal. Még a szeme is másként csillogott, a vére is hevesebben lüktetett, ha feldübörgött nyugat felől a zombori vonat. A fiát várta olyankor. Negyedévenként, kéthónaponként, ahogy éppen szabadult. Négy esztendőn keresztül várta. Azóta hiába várja. Ki tudja, hol por-lad, Magyarország melyik csücskében, vagy hol revesednek, sárgul-nak szertehányt csontjai.

Volt egy idő, mikor egyik kedves barátját is várta. Azt is abból az irányból. S örült, ha megpillanthatta a vonatablakból komoly fejét. De az még régebben volt, a fia előtt. Esztendők óta már csak a vonat-tal várja. S a vonatot többé nem hoz semmit. Néhány év, s a vonatot se várja többé. Milyen üres is lesz, mennyire szokatlan!

Ült, töprengett, elborongott. De nyugat felől feldübörgött a vo-nat. Felkelt hát s kiballagott a pályára. Ott megállt, s jobbkezét szem-ellenzőnek tartva végignézett a messzibeezüstlő sín páron. Nagyon sze-retett így nézni.

A mozdony, hosszú füstcsóvát eresztve, rohamosan közeledett. Gyóka, ekkor odament az őrház elé, s balkezeiben piros zászlóval me-reven megállt. Így várta a vonatot. A mozdony nagy »rontom-bontom«-mal robogott be az állomásra. Gyóka gépiesen tisztelgett. Amikor pedig indulni kellett, jelt adott a zászlóval. Utána feltárcsázta a főál-lomást, s jelentette, hogy az x számú vonat kifutott. Az érkezés és indulás idejét a naplóba is bejegyezte. Ugyanezt tette az ellenvonatnál. Azután már többé nem volt dolga.

Egyideig üres lélekkel ténfergett az állomás körül. Majd átballa-gott a sín páron a majorságba. Ellátta, megfejté a tehenet, megetette a baromfit, mindent bezárt, lelakatolt, a majorőrző kutya drótját hosszúra eresztette, a vasúti sapkáját izzadt homlokára tolva, bement a szűkségház konyhájába, hogy megvacsorázzék.

Már alkonyodott, midőn pipára gyujtva, visszabotorkált az őr-házba. A négy lépés hosszú, négy lépés széles helyiségben, bár még látszott a nap, az árnyékok kezdtek előbújni és felkapaszkodni. Gyóka megállt a középben, s állat jobbkezebe fogva, széjjelnézett.

Sivár kopárság terjengett körülötte. A leapadt ágyon s a rozoga széken kívül nem volt odabenn semmi. Csak a régi megbarnult szema-for s a falon a távbeszélő. Gyóka, pipáját szortyogtatva, rosszke-dvűen hümmögött. Hiába szebb volt, jobb volt ott valamikor! — só-hajtotta. Mikor a nyugati sarokban még ott állt a magasra tornyo-zott ágy, az északiban pedig mélázva muzsikált télestéken a tűzhely. A fiúnak a keleti sarokban ágyaztak a cementre, a szép barna lánynak a déli falra erősített polcra. Szülei ágyára kellett lépnie, hogy felka-paszkodjék s karcsú lábait maga után húzza.

Hogy erre gondolt, maga előtt látta a családot, a hancúrozó, barnaszemű gyerekeket, s újra eltöltötte lelkét a jóleső melegség. De mindez csak néhány pillanatig tartott. Utána ismét olyan lett, mint a fa, melynek életerét már kikezdte a pusztulás, s mely sohasem hajt

többé zöldlombos ágakat. Csak azt várja, hogy egyik nap ráboruljon az örökálvás sapkája.

Még hummogott néhányszor, azután kicsászskált a ház elé. Akkor már lenyugodott a nap, s csupán izzó bója jelezte a helyét. Lángvörös tengeren horgonyzott.

Gyóka a glédába rakott talpfák felé nézett, s fanyarul elmosolyodott. Eszébe jutott, hogy valamikor ott egy földbevált emeletes pincébe zárták esténként a baromfit. A kakasülőre a tyúkokat, csirkéket, alájuk a libákat, léccel elkerített helyre a kacsákat. Micsoda éktelen zsvaj volt, mikor Julka kiengedte reggel a tollas népséget! De hol van már ez az idő? — Hiába, jól mondta az asszony, hogy megöregedtek. Még a dohány se ízlik. Kivált így egyedül. Ha még elbeszélgethetne valakivel. De kivel? Hát van itt egyáltalában olyan ember? Hozzávaló, hozzáillő. Olvasni pedig... Nappal még hagyján. Akkor szívesen elböngész valamely újságban. De este? Akkor már inkább sötétben ül, eltöpreng, elgondolkozik.

Eh, nem öleti magát tovább az unalommal. Felkerekedik, ellátogat az asszonyhoz. Megnézi, mit csinál, mivel piszog. Ugyis rég nem volt a másik lakásban. Közben elbeszélgetnek vagy nagyokat hallgatnak. Míg alvásra nem lankad a szeme. Akkor feltápászkodik s haza ballag. Majdcsak elveri valahogy az éjszakát.

Bezárta az őrházat, s szép lassan elindult az asszonyhoz. Az már rég túl volt a vacsorán. A konyhában ült, s az asztali villanylámpa mellett, pápaszemmel az orrán, inget, harisnyát foltozott.

— Jóestét! — Jóestét!

Gyóka letelepedett az asztalhoz.

— Mit csinálsz? — kérdezte csupa megszokásból.

— Látod: foltozok. Most még van rá időm, később nem lesz.

— Három hét múlva elkezdődik az aratás.

— Azt várom. Hogy megint begyűjtsük a télirevalót. Legalább a kenyér gondját rázzuk le. Az idén talán jobb lesz.

Elhallgattak. Gyóka tűnődve maga elé nézett, azután előhúzta pipáját s rágyújtott. Most jobban ízlett.

— Eljöttem — bökte ki később. — Unatkoztam.

— Jól tetted — válaszolta az asszony. — Máskor is gyere. Neked is jobb, nekem is. — De nem vagy éhes? Nem is kérdeztem — nézett fel munkájából.

— Nem. Vacsoráztam.

— Mit ettél?

— Mint rendesen. Tejet kenyérrel. Az a legjobb.

Az asszony bólintott.

— Hát ha még megvolnának a birkáink, s tarhót vacsorázhatnál. Az lenne csak egészség! — tette hozzá.

— Ki bajlódna velük? Mi? Öregek vagyunk mi már erre.

Az asszony bólintott.

Elhallgattak. Julka folytatta munkáját. Szerettek így csendben, gyér szóval, elüldögelni.

Gyóka kezdte el később.

— Te, Julka! Gondoltam valamit.

— Micsodát, Gyókó?

— Hogy vennék egy csacsit. Egy szép, középmagas, kávébarna csődört. Tudnék is egyet valahol.

— Aztán minek, te, Gyókó? — nézett rá felesége a szemüvege felett.

— Hát — vakarta meg fejét az ura — hogy ne legyetek tőlem olyan messze, akkor mehessek el, amikor akarok, s mindnyájatokat láthassalak.

— Á — bólogatott az asszony — szóval gyakrabban szeretnék látni a gyerekeket, ugyanaznap Julkát s Milánt is...

— És téged — fejezte be szavait az ura. — Így legalább nem érezném magam többé egyedül.

S hogy a minden dinárral számoló asszonyt megnyugtassa, hozzátette:

— A csacsit az istállóban tartanám, takarmányra nincs gondom, a koci is megvan. Mi kell még? Csupán a pénz. — De az is megtérül majd. Hányan keresnek fuvarost, meg a piacra is többet szállíthatnánk, a kertből.

— Hát ahogy gondolod, Gyókó — egyezett bele az asszony. — Nem akarom kedvedet venni, te tudod, mit csinálsz.

— Tudom.

— S mikor hoznád haza? — kérdezte Julka valamivel később.

— Még a héten.

Ismét elhallgattak. Az asszony folytatta a foltozást, Gyóka pedig tovább színezte, szőtte, szépítgette elképzelését. Milyen jó is lesz majd, ha délutánonként befogja az ellenkező, csökönyösködő szamarat, s mikor már megcsendesedett, lassú ügetésben elindul vele és sorra látogatja övéit. Először Julkát, utána Milánt s legvégül feleségét. A csacsifogat, napi körútján, valamennyi szeretettjével összefűzi.

Szirmai Károly

KILENCSZÁZNEGYVENNYOLC

Ezt az előszót az „Adalékok Tito elvtárs életrajzához” külföldi kiadásai elé írta Vladimir Dedijer. A könyv eddig megjelent idegennyelvű kiadásában ezt az előszót néhány változatban közölték, általában jóval lerövidített formában, a szerző személyes beleegyezése alapján.

Az előszó a külföldi kiadók kérésére íródott. A kiadók felkérték a szerzőt, írja meg, mi készítette a könyv megírására, „hadd lássék, hogy a könyvet a háborúban résztvevő jugoszláviai ember írta, és nem valami emigráns”, — ahogyan az egyik kiadó mondotta.

Az alábbiakban az előszó teljes szövegét, illetve egyik első változatát közöljük.

1948 februárjában úgy döntöttek, hogy Kalkuttába kell utaznom és Jugoszlávia KP küldötteként részt kell vennem India Kommunista Pártjának II Kongresszusán. Február 15-én kellett indulnom. A hosszú útra készülődtem, mikor két nappal az indulás előtt Tito elvtárs titkára magához hívatott. Megkérdezte, szabad vagyok-e este, mert a Marsal szeretne velem beszélni indiai utamról.

Aznap délután, alig 5 óra tájban indultam Tito otthona felé. Már sötétség borult a városra. Kissé furcsa február volt. Noha ilyenkor rendszerint nagy havazások és hidegek vannak, akkor igen enyhe volt az idő és a meleg napok inkább hasonlítottak tavaszra, mint télre.

Lassan közeledtem a Rumunszka utca 15 számú ház felé. A bejáratnál álló tiszt nyomban kaput nyitott. A jólismert úton haladtam Tito villája felé. Ez a mintegy 30 méteres út nagy kerten át vezet. Az út két oldalát alacsony, dúslombú fák övezik, ágaik összefonódnak, úgy hogy a fasor zöld boltozatot képez. Mindig kellemes érzés fogott el, amikor ebben a fasorban ballagtam és magam mögött hagytam a kertek sűrű borostyánnal befutott falait.

Megint itt voltam Tito otthona előtt, amely az út végén állt. Egyszerű, nagyobb emeletes villa ez, a háború előtt valami mérnöké volt és nem különbözik a környék többi villaépületétől. Amikor 1944 októberében egységeink Belgrád felszabadításáért küzdöttek, ebben a házban helyezték el ideiglenesen egyik hadosztályunk parancsnokságát. Később ideköltözött a Népfelszabadító Hadsereg főparancsnoksága. Amikor a háború befejeződött, Tito a villában maradt.

A bejáraton át a látogató mindjárt nagy társalgóba lép. Falait művészi fametszet díszíti, a Miroszláv-evangélium betűivel írott népdal-idézetekkel. Ez még a régi tulajdonostól származik. Baloldalon van az ebédlő, jobboldalon a dolgozószoja, az emeletre pedig falépcsők vezetnek. A nagy dolgozószoja felé indultam, amelynek egyik sarkában áll Tito asztala. Középen 12 börszék és egy hosszú tárgyaló-asztal, a szoba másik végén klubgarnitúra a látogatók számára.

Amikor beléptem, Tito az asztal mellett dolgozott. Félretette az előtte fekvő jelentést. Kezével intett, a klub-garnitúra felé mutatott és hellyel kínált. Fáradtnak látszott. Meglepődtem, mert ez szokatlan volt nála. Hányszor láttam

közelről ezt a mindig friss, napbarnított arcot, a magas homlokot, a jellegzetes arccontokat, az ezüstös, sűrű haját. És megint eszembe jutott, hogy amikor mások kérdezték tőlem, hogy milyen Tito külseje, sohasem tudtam őt pontosan leírni. Azt hiszem, főképpen azért, mert arcán valahogy furcsán keveredik a határozottság és ugyanakkor a szelídség, ami különösen a mosolyából és mélyreható kék szeméből sugárzik.

Azt vártam, hogy majd utazásomról kezdünk beszélgetni. Tito cigarettára gyújtott és szokás szerint fekete, ezüsttel szegélyezett pipaszerű szipkájába tette, mélyen beszívta a füstöt és fürgén kereszbe tette a lábát. Közben úgy nézett rám, mint az olyan ember, aki valami bonyolult dologról akar beszélni és szeretné tudni, hogy én mit gondolok. Jól ismertem ezt a mozdulatát.

Mindez néhány másodperc alatt történt. Noha már teljes 10 éve ismertem Titot és gyakran érintkeztem vele, mégsem sejtettem, mit fog mondani, és meglepődtem, amikor az utamra vonatkozó várt kérdés helyett ezekkel a szavakkal fordult felém:

— Látod-e, mi történt Romániában? Parancsot adtak ki, hogy mindenholnan távolítsák el az arcképemet! Valószínűleg olvastad a külföldi sajtóügynökségek híreiben.

Komoly hangja hirtelen meglepett. Olvastam ezeket a híreket, de az volt a mély meggyőződése, hogy mindebből egy szó sem igaz.

Titóval folytatott beszélgetéseink során mindig ügyefogyottnak éreztem magamat. Kérdéseire rendszerint nem úgy fejeztem ki magamat, ahogyan szerettem volna, hanem egyszerűen azt mondtam ki, ami éppen eszembe jutott. Így történt most is. Szavak tódultak a nyelvemre: Önkéntelenül buggyantak ki belőlem a szavak:

— Hogyan? ... Hát nem közönséges koholmány az egész? ...

Arcára hirtelen a szomorúság árnyéka borult. Csak most néztem rá figyelmesebben, és világosan láttam, mennyire megváltozott. Valahogyan sötétebbnek tűnt nekem ez az arc, súlyos gondok nyomait viselte magán. Duzzadt szemzacskói elárulták, hogy az elmúlt éjszaka nem sokat aludt.

Egyszeriben világossá vált előttem, hogy első benyomásom nem csalt. Tito fáradt volt. Hirtelen megértettem, hogy valami komoly, valami nyomasztó dologról van szó, ami bántja Titót és oly látható nyomokat hagyott az arcán.

Tito ismét idegesen átvette egyik lábát a másikon. Mélyen beszívta a füstöt, azután mintha nem is hallotta volna zavaros kérdésemet, folytatta:

— Boldog ember vagy ... Te tehát nem tudsz semmit! Gyönyörű idők voltak azok a háborús idők, az ötödik offenzíva napjai, amikor a németek minden oldalról körülzártak bennünket. Akkor tudtuk, hogy magunkra hagytak bennünket, és íme, most ... amikor megvan minden feltétele, hogy segítsenek az oroszok akadályozni bennünket.

Hideg borzongást éreztem a lábaimban. Néhány másodpercig képtelen voltam bármit is mondani. Agyamban villámgyorsan cikáztak a gondolatok, öszszebonyolódtak és úgyszólván fizikai fájdalmakat okoztak. Abban a pillanatban visszaemlékeztem egy beszélgetésre, amelyet néhány nappal azelőtt folytattam Kalininnal, a VOKS beográdi képviselőjével. Arról beszélt, hogy Jugoszláviában nem szeretik a Szovjetuniót, kevesen tanulnak oroszul, több az angol és francia nyelvtanfolyam, s hogy Bulgáriában egészen más a helyzet, ott a Szovjetunió barátainak egyesülete majdnem egy millió tagot számlál. Komolytalannak tekintettem Kalinin szavait, mert nem tudtam megérteni, hogyan leckéztetheti Jugoszláviát ez a jelentéktelen szovjet hivatalnok. Elmosolyodtam és csak ennyit mondtam: „Érthető, hogy Bulgáriában ez a helyzet.

A háború alatt nem jutottak hozzá, hogy szeressék a Szovjetuniót, amikor nem babra ment a játék. Most aztán pótolni akarják ezt". Ezek szerint ez a Moszkvából nemrégén érkezett szorgos hivatalnok felső utasításra beszélt. Visszaemlékeztem dicsekvésére, hogy őt „személyesen Zsdanov” küldte Jugoszláviába. Rádöbentem, milyen arcátlan volt tulajdonképpen, amikor ilyen valótlanságokat fecsegett rólunk. Mindezt összefüggésbe hoztam azzal, amit Tito mondott most. Nem véletlen tehát, hanem összetűzés a Szovjetunióval; összetűzés Sztálinnal. Dehát ez lehetetlen! Valószínűleg félreértésről van szó. Ki nem szereti a Szovjetuniót ebben az országban? Hogyan veszekedhetnénk Sztálinnal? Nekem úgy tűnt, mintha valaki azt mondogatta volna, hogy önmagunkkal kerülünk összeütközésbe. Ilyen gondolatok kergették egymást agyamban. Tito észrevette, milyen hatást keltettek bennem szavai. Lassan, és benyomásom szerint valahogyan szelíden, mintha a végsőkiig, de fokozatosan akarna rámutatni mindarra, ami ránk vár, Tito tovább folytatta. Lassan, de egyre világosabban kezdtem megérteni, honnan a ráncok és honnan a fáradt arckifejezés. Sorsdöntő elhatározásról van szó, újabb történelmi, talán a legsorsdöntőbb elhatározásról. Nemcsak egyes személyekről, hanem Jugoszlávia, az egész nép jövője forog kockán. Tito hangja ébresztett fel a lázas gondolkodásból:

— Majd meglátjuk, mi lesz. Kardely, Gyilaszi és Bakarics Moszkvában vannak.

— Hát ők nem a katonai segélyről és iparunk beruházásairól tárgyalnak?

— Nem, nemcsak erről. Sokkal komolyabb dolgokról van szó. Minden pillanatban várjuk hazatérésüket.

Ezzel be is fejeztük a beszélgetést erről az ügyről. Áttértünk Indiára. Azután elbúcsúztam. Még két napom maradt az indulásig. Egész idő alatt az járt az eszemben, amit Tito mondott.

Azután, február 15-én reggel a Beográdból Prága felé közlekedő repülőgépen indultunk Zogovicssal. Prágából Amsterdamba kellett repülnünk, onnan pedig egyenesen Indiába. Ez kissé bonyolultnak tűnik, de Jugoszláviának akkoriban csak egy repülőjárata volt külföld felé, Prágán át.

Magyarország felett repültünk, a gép hideg, fehér felhők között húzott előre. Esett a hó, amelyet mi Jugoszláviában oly régóta vártunk, mert úgy hittük, hogy az aratás is a hótól függ. Felhők között repültünk. A megfigyelő a pilótakabinból értesített bennünket, hogy a prágai repülőtérhez közeledünk. Egyre alacsonyabban szálltunk. Már mindössze száz méterre voltunk a földtől, de semmit sem láttunk. A pilóta nem merte megkockáztatni a leszállást a láthatatlan térségbe, és úgy döntött, hogy visszafordul Brünn felé.

A repülőgépen zűrzavar támadt, az izgatott utasok ideges hangzavara hallatszott. De én csak egészen távolból hallottam mindezt. Mert engem egészen más dolgok bántottak és minden gondolatomat lefoglalták. Arról gondolkodtam, amit Titonál hallottam, és feltettem magamnak a kérdést, ki tudja hányadszor: hátha csak rossz álom volt az egész.

Hogyan történhetett ez? Vajjon félreértés-e, vagy... Még gondolatban sem tudtam más magyarázatot találni. De ha mégsem az, mi rejlik a háttérben?

Ezek a gondolatok kínoztak szüntelenül. Akkor is, amikor Brünnből Prágába utazva a vonatban ültem. Akkor is, amikor Hradsin parkjában sétáltam és ezúttal észre sem vettem Prága fényes barokk kupoláit. Akkor is, amikor Hollandiában a repülőgépre várva megpróbáltam elmélyülni Rembrandt „Órsérváltás”-ába. És akkor is, amikor a gép felszökkent az amsterdami repülőtérrel.

A nyomasztó sötét gondolatok nem akartak szűnni. Egyre fokozottabban tolultak fel. Honnan ered a félreértés? Részünkről nincs semmi ok rá. Mégis, vizsgálj meg mégegyszer, hidegvérűen! Hogyan követhet el Sztalin ilyen nagy, ilyen sarkalatos hibát? Nincs-e talán mégis neki igaza? A Szovjetunió az októberi forradalom hazája, már harminc éve szocialista állam. Hatalmas forradalmi tapasztalatuk van. Vajjon a mi pártunk annyi éven át nem ugyanazon cél felé vezetett-e, vajjon nem arra tanított-e bennünket, hogy mérhetetlenül szeressük a szocializmusnak ezt az első országát, és Sztálint nagy vezérünknek és tanítónknak tekintsük. Dehát milyen arcátlanul is hazudott rólunk a szovjet gépezet ama jelentéktelen csavarja, Kalenin — még hozzá, amit azt később láttam — utasításra. Nem arra tanított-e bennünket a Párt, hogy szeretni a Szovjetuniót, azt jelenti, tisztelni az igazságot? Mert egy haladó, forradalmi mozgalom nem alkalmazhat valótlanságokat. Ez bukását jelentené. A forradalmi mozgalomnak épp azaz alapja, hogy az objektív társadalmi igazság az emberek tudatába hatol. Ez a fő ereje. Ezért kell küzdenie az igazságért az élet minden pórúszájában.

Mennyire tudnak fájni a gondolatok, mennyire tudják nyomni az ember lelkét. Azt hittem, meg tudom különböztetni az igazságot a valótlan-ságtól. Észrevettem-e valaha is Titonál a szavak és tettek közötti eltérést? Gondolatokban átfutottam az elmúlt tíz évben megtett utamat és visszaemlékeztem minden fontosabb mozzanatra annak a tíz évnél, amióta Titot ismerem. Hát nem ő volt-e az, aki a jugoszláviai forradalmi mozgalomba behozott eszméivel nekem is segített, hogy tisztázzam a dolgokat egy olyan időszakban, amikor vészjósló válaszütt előtt álltam, amikor önmagammal és munkámmal is elégedetlen voltam, vagy talán leginkább azzal, amit sehogy sem tudtam megkezdni.

Az erős négymotoros gép már a Földközi-tenger felett repült, messze alattunk bíborszínben fürdött Ciprus szigete. A napsugarakkal párhuzamosan húztunk előre, mintha rajtuk csúsznánk fel, a nap felé. A láthatáron megjelent Beyruth, magas hegyláncokkal a háttérben. Én azonban mindezt nem láttam, inkább csak sejtettem. Más úton haladtam; gyermekkoromba tértem vissza.

Négyéves voltam, amikor elvesztettem apámat. Nem emlékeztem rá. Anyánk mesélte néha, hogyan jött apa Csepelice hercegovinai faluból a mosztári gimnáziumba tanulni, hogyan küzdött később Szarajevóban az Osztrák-Magyar monarchia ellen, s mint a Narodna Odbrana tagjának menekülnie kellett a Drinán át Szerbiába; hogy apám számára az volt a legnagyobb szerencsétlenség, amikor a németek 1915-ben a lerombolt Beográdba bevonultak, elégették összes könyveit, köztük még kéziratban a legfontosabb tudományos munkáját is, a fiatal belgrádi egyetemi docens büszkeségét. És amikor a betegségtől megtörve Szarajevóban haldoklott, 1918 decemberében, harminckilencedik évében, nagy fájdalommal fogadta a hírt, hogy a németek elpusztították tudományos munkáját, minthogy a kézirat másolatát az albán szakadékok között vesztítette el, 1915-ben, a visszavonuláskor.

Anyánknak dolgoznia kellett, hogy három fiát eltartsa és felnevelje. A gyermekkor napjai, egészen 17 éves koromig, a régi Reszavszka utcában, a Szerb Nővérek Köre szürke diákintézetének tetőszobájában teltek el. Anyám ott volt nevelőnő. Azután, a gimnázium elvégzése után következtek az első lépések az életbe, az újságírás, a Politika szerkesztősége.

Az élet nem volt olyan derűs, ahogyan azt gyerekésszel hittem. Jugoszláviában Sándor király diktatúrájának napjait éltük. Mindent, amit írtunk, a

rendőrírnokokhoz kellett vinni cenzurára, a főkapitányság ötödik emeletére. A rendőrírnokok nyilvántartották a szavakat, amelyeket tilos volt használni a sajtóban, és egész mondatokat töröltek ki, hacsak egy ilyen ragályos szó bárhol is megjelent. Milyen mélyen megalázta ez az ember! Azután a szakadatlan harc magában a szerkesztőségben, a való élet és a között ami a lapban megjelenik.

Egy napon kora reggeltől késő estig rohantam és anyagot gyűjtöttem egy tanítóról, akit Bajloni, a Nemzeti Bank kormányzója becsapott, aztán gyorsan összezsáptam a cikket és inkább a félelemtől, mint a megfeszített munkától izzadtan léptem a kéziratolvasó szerkesztő elé. Alig olvasta el az első mondatokat, felém fordította sovány arcát és cinikusan megjegyezte:

— Ej, nem úgy van az, fiatalember, tudod-e te, hogy Bajloni a Nemzeti Bank kormányzója...

— De hiszen a tanítónak van igaza, — dadogtam.

A szerkesztő csak gúnyosan néz rám és nyugodtan az íróasztal alsó fiókjába, a közölhetetlen kéziratok temetőjébe helyezi cikkemet. Az első három hónap alatt kétszer álltam felmondás előtt. Nehéz volt írni. Az a szerkesztő mindig azt mondta, hogy írástudatlan vagyok és semmi sem lesz belőlem. A többi szerkesztő nem értett egyet vele. „Hónuk alávettek”, szorgalmasan tanítottak. Minden javításukat külön füzetbe jegyeztem fel. Így kezdtek megjelenni első cikkeim. Nem hosszabbak húsz-harminc sornál.

Hogy meggyűlöltem akkor ezt az embert, mert nem engedte, hogy megmondjam az igazat. A szerkesztőségben a legtöbb kartárs szintén elégedetlen volt, de nem látták az erőt, amelyre támaszkodhatnának. Voltak köztük csupaszív emberek is, akik segíteni akartak a fiatalabbaknak, megtanítani őket a szakmára, figyelmesen rámutattak a kéziratok nyelvi hibáira, a cikk szerkesztésére, az újságírói szemfülesség követelményére, de tovább nem mentek. Ha panaszkodtam nekik, hogy kéziratomat nem engedték be a lapba, csak vállukat vonogatták és suttogva jegyezték meg: „Eljön még a mi időnk.”

Nemsokára érintkezésbe kerültem a szerkesztőségben kívül álló haladó emberekkel, köztük olyanokkal, akik azt mondták, hogy kommunisták, adományokat gyűjtöttek a letartóztatottak részére, megkértek, fogadjak be valakit éjszakára lakásomba. Állandó árulások és rettegés, hogy detektívek jönnek érte. 1935-ben, huszonegy éves koromban mint külön tudósító végigutaztam Lengyelországot, Dániát, Norvégiát és Angliát. Előbb tudósítás a Kattovitzban megtartott jugoszláv-lengyel labdarugó mérkőzésről, azután néhány cikk a lengyelországi választásokról, majd Danzing, ahol a hitleristák már megkezdtek a zavarkeltést, később Dánia (tudósítás Argusból, amikor Willie Den Ouden világrekordot futott 100 méteren), onnan Oslóba, sikertelen interjúkísérlet Trockival, végül pedig megérkezés Angliába, épp az abbeszin-olasz háború kitörésének előestéjén. Hathónapos munka Londonban. A szerkesztőségben sok bajt okoznak tudósításaim. Egy öreg szerkesztő szándékosan átszabja kéziratomat. Mondatokat ír bele, melyek megváltoztatják az értelmét.

Beográdba visszatérve, 1936 őszén, Vesza Maszlesa megszólított az utcán és megkérdezte, elutaznék-e Párisba, hogy postát vigyek a központi vezetőség számára. Összeszorult a torkom, de nyomban beleegyeztem. Eszembe jutott, hogy átugorhatnék Spanyolországba is. Milyen vígan dobogott a szívem, amikor a vonat a Karavankák alatti alagúton át haladt, kabátbélésemben pedig érintetlenül ott voltak a levelek. Ugyanaz az izgalom Párisban is, az átadás-kor. Azután utazás Spanyolországba, köszöntés ökölbesorított kézzel, vörös zászló, Barcellona, Valencia, utazás Madridba a sorsdöntő novemberi napok-

ban, amikor Franco a Casa di Campo-ig nyomult előre. Az első bombázás és az ostoba várakozás, hogy talál-e a bomba. Beográdba visszaindulva Párisban Gorkics titkára, Zsika Pavlovics-Zsdrebe postát és 30.000 frankot ad át a szerbiai tartományi pártvezetőség részére. A szerkesztőségben Joca Tanovics fogad nagy lármával, mert nem mondtam meg neki, hogy Spanyolországba megyek.

Közzéteszem az első cikkeket, de a Sajtóiroda nyomban követeli, hogy hagyjuk abba a riportok közlését. A szerkesztők mégis átengedik a riportokat, hiszen ügyelniük kell a példányszámra. A nép többsége a köztársasági Spanyolországgal rokonszenvezett. Újabb nyomás a szerkesztőségre, ezuttal Sztjojadinovics kabinetjéből. A szerkesztők aggódnak. Az embert örökké kínozza a kérdés: eladni a lelkiismeretet és kényelmesen élni, vagy lemondani a kényelemről és megmondani az igazat. A szerkesztőségben a fiatalok nagyobb csoportja mindig az én pártomon van. Azután, ugyanabban az évben november egyik napján egy hang jelentkezik telefonon:

— Itt Gyilász, szeretnék magával beszélgetni. Eljöhetne-e este 7 órakor a Pasics-utca és a Terázija sarkára? Piros sál lesz a nyakamban, hogy megismerjen.

Ez hát Gyilász, akiről már régebben hallottam, hogy kommunista és nemrégén jött ki a börtönből. Este 7 órakor hozzálépett egy magas, dús és göndörhajú ember, hajadonfótt, hosszú, kétsoros, sötétkék télikabátban. Szép sapadt arc és hunyorgató szem. Vörös sál a nyakán. A Kalemegdán felé indulunk. Átadta a szremszkamitrovicai elvtársak levelét spanyolországi cikkeimről. Azután elővette zsebéből az „Imprekor”-t, a vékony fehér papirosra nyomott jólismert lapot, széttárta és megmutatta Ercoli téziseit a spanyolországi háborúról. Rövid szünetet tartott, majd megkérdezte, tudnék-e nyomdát találni és sokszorosítani a téziseket? Hallgattam és átvettem a téziseket. Azon az estén kellett megírnom egyik utolsó spanyolországi cikkemet, az interjút Companissal, a katalán kormány elnökével. Majdnem éjjelig ültem az írógép mellett és végül határoztam. Minek keressek nyomdákat, minek kínlódjak azazal, hogy a téziseket 2—3000 példányban kinyomassam, amikor kissé megváltoztatott formában 140.000 példányban közzétehetem őket? Egyszerűen megkezdem Companis interjúját, majd Ercoli téziseinek legfőbb tételeivel folytattam és három nap múlva az egész az utolsó betűig szépen megjelent a Politikában.

Ezután újra meg újra találkoztam Gyilással, és új, komoly feladatok következtek. És minden alkalommal belső lelki harc, egyrészt a rettegés, hogy börtönbe jutsz, kidobtak a Politikából, másrészt az emberi érzés, hogy valami szépet és igazságot csinálsz.

Az egyik szerkesztő megint aggódva közli velem, hogy most meg Korosec követeli, hogy többé ne írjunk a köztársasági Spanyolország mellett. Ugyanaznap levelet kaptam a spanyol köztársasági kormány belgrádi követétől.

Azután 1937 május elseje és nagypéntek. Aleksza Markisicsot és engem behívatnak Vlászta Petkovics irodájába, aki minden bevezetés nélkül közli velünk, hogy felvehetjük háromhavi fizetésünket, mert a Politika felmondott. A munkatársak csoportja szótlanul néz bennünket, mintha kővé váltak volna. Zsikica Jovánovics utánunk szalad és mondja:

— Én sem maradok itt sokáig...

Bennem pedig ugyanaz a kettős irányzat váltakozik. Hogyan segítem majd anyámat, miből élek, azután a másik áramlat, az erősebbik, a harc az

igazságért győz. És büszkeséget éreztem akkor, mint soha azelőtt, könnyeim patakzottak és rohantam haza, hogy megmondjam anyámnak, mi történt. Hogyan fogadja majd a hírt?

— Csak te légy ép és egészséges... Az én gyerekem feltalálja magát az életben... — mondotta, miután meghallgatott.

Ugyanaznap este Gyilász jött hozzánk, majd a Miloseva-utcán sétáltunk majdnem éjfélig. Csordultig volt a szívem. Tovább folytattam az írást Spanyolországról, előbb saját nevem alatt, kis füzetekben, amelyeket Pájo Gregorics nyomtatott ki Zágrebben, azután elvtársaimmal a Politikából (Duda Timotijevis) Spanyolországról szóló cikkeket fordítottunk az Imprekorból és megint csak Pája Gregorics és Ivica Marusics révén kinyomattuk.

Ezekről a számomra új és annyira életdús napokról gondolkoztam most a repülőgépen, ebből a távlatból tekintettem vissza rájuk és megállapítottam, hogy az volt az igazi fordulat életemben, hogy ezek voltak a napok, amikor eldőlt, merre indulok, az igazság útja, vagy a hazugság útja felé... Eszembe jutott ekkor első találkozásom más elvtársakkal is, azon az áprilisi napon, 1938-ban, amikor Gyilász és Lola Ribár egy ismeretlen embert hoztak lakásomba, hogy bizonyos ideig nálam rejtőzzék. Régebben is tettek ilyet. A Milosa Velikog utca nagy házának tetőszobácskájában helyezkedett el az ismeretlen. Sovány, középtermetű, szőke ember. Nem mondták meg, kicsoda. Jobbkeze mutatóujján vágás volt, s ebből arra következtettem, hogy munkás, mégpedig olyan munkás, aki a vasat veri. Észrevette, hogy miről gondolkozom és megkérdezte:

— Mit gondolsz, mi a foglalkozásom?

— Munkás!

Elmosolyodott. A haját néztem. Látom, hogy barna, de most észrevehetően vörösre van festve.

— Elvtárs, ügyetlenül festetted be a hajad!

Megint mosolygott. Megkérdezett, tudnék-e külföldi újságokat szerezni. A „Prager Presse”-t kérte. Nem maradt sokáig, a városba indult és azt mondta, este majd visszatér. Valamivel később belépett anyám, hogy kitakarítsa a szobát és beágyazzon. A mosdón felsorakozott szerek nem kerültek el figyelmét.

— Ni csak! Veszélyes ember ez. Cseh fogkrém és hozzá párisi szappan.

Anyám tudja, hogy bujkálók járnak hozzám és néha itt is alszanak. Nem csinál kérdést belőle. Szeret engem és csak két feltételt szabott:

— Fejezd be a megkezdett egyetemi tanulmányokat és borotválkozz minden reggel... Akkor aztán csinálj, amit akarsz, lehetsz kommunista is.

Drága jó édesanyám. Ahhoz, hogy egy tanár özvegyének nyugodt legyen a lelkiismerete, a fiának el kell végeznie a jogi tanulmányokat. Éppen azokban a napokban teljesítettem ezt a kívánságát...

Az ismeretlen este kilenc óra tájban érkezik haza. Vacsora várja — két tojás, saláta és egy csésze tej. De ő elutasítja; azt mondja, vacsorázott már.

Lefeküdtünk. Kis idő múlva megkérdezi, alszom-e. Nem alszom és hosszú éjszakai beszélgetésbe kezdünk, Spanyolországról, a Szovjetunióról, ahol nemrégén járt az ismeretlen, a Vörös Hadseregről, azután a jugoszláviai börtönökről... Beszélék terveimről, az írásról, meg arról, hogy szeretnék utazni... Majdnem éjfélig folyik a beszéd. Azután elalszunk.

Reggel meglehetősen korán kel az ismeretlen és a dolga után megy. Távozása előtt találkozást beszélünk meg a Topcsiderben, déli egy óra tájban.

Milyen szép is volt, milyen csupa zöld és napsugaras volt Topcsider azon a meleg tavaszi napon. Mintha most is látnám a nagy platánfát a konak előtt és az embert, aki felém siet. Jóízléssel öltözött — szürke ruha, sötétbarna cipő, díszkrét nyakkendő. Kalapját a kezében tartja. Egyáltalán semmi sem feltűnő rajta, kellemes látvány az ilyen rendes ember. A város felé vezető ösvényen indultunk el, hogy a „Careva tyuprija” csöndes kis vendéglőben megebédeljünk.

Az ifjúságról beszélgetünk, az ifjak munkájáról, az egyetemről, az ifjúsági világkongresszusról, amelyet azon a nyáron kellett volna megtartani New Yorkban. Megkérdezett, elmennék-e arra a kongresszusra.

— Ismered a nyelvet — mondotta —, és még más ügyeket is elintézhetsz. Bizonyára hallottál Mirkó Markovicsról és többi amerikai elvtársunkról...

Ha utazásod közben véletlenül találkozol vele, mondd meg neki, meg a többieknek is, akik vele vannak, mondd meg a nevemben, hogy ne csináljanak ostobaságokat. Mondd, hogy én üzenem ezt nekik, én, Tito, a Központi Vezetőség titkára.

Hirtelen megtorpantam, földbegyökerezett a lábam. A központi vezetés titkára! Eddig csak egyszerű párttagokat ismertem, Gyilásról azt hittem, hogy legfeljebb kerületi pártvezetőségi tag. És most egyszeriben itt van velem Tito, a központi vezetés titkára.

Hogy megrezsentem, amikor röviddel ezután egy csendőr ment el mellettünk! Mi lesz a Párttal, ha itt most elfogják a titkárt — ez jutott eszembe mindjárt. És nyomban azután felöltött bennem a kérdés: Mit jelent ez a nagy bizalom irántam és miért mondja el nekem mindezt?

Megint az ő hangja zökkentett ki ezekből a gondolatokból. Arca újból kísért — a szelíd és kemény vonások újból összehangba kerültek. Már más témáról beszélt:

— Újszerűen kell dolgozni. A munkások közé kell menni. Látnunk kell, hogyan dolgoznak az emberek, mit éreznek, miről beszélnek. Magam is eljárak majd a munkásgyűlésekre...

Most is, miközben a repülőgép motorja egyhangúan zümmög, világosan magam előtt látom ezt a topcsideri találkozást. És a kétségek megint csak nem hagynak nyugton. Hogyan lehet Tito ellensége Sztálinnak? Egy ember, aki ezreknek segített, hogy megtalálják az élet helyes útját, megérezték, hogy életük nem hiábavaló, hogyan kerülhet egy ilyen ember összeütözközésbe Sztálinnal? Hát nem személyesen ő volt-e az, aki bárkinél is többet tanított bennünket a Szovjetunió és Sztálin iránti szeretetre? Hát nem ő volt-e az, aki 1940-ben, amikor ismét Belgrádban járt, azt a feladatot adta nekem, hogy szervezzem meg Sztálin rövid életrajzának fordítását. Tudtam, hogy a moszkvai Pravda közölte az életrajzt, de ezt a lapot tilos volt terjeszteni Jugoszláviában. Mindössze néhány jutott el hazánkba, azt is a rendőrség kapta, meg egyes minisztériumok és az orosz fehérgárdista menekültek egyesülete, a Zemgor. Nekem voltak ismerőseim a menekültek között. Mahim ezredes és Klaudija Zsuhin, az orosz eszer-párt volt tagja, jóbarátaim voltak, szépen nyilatkoztak hazájukról, jóllehet 1917-ben megszöktek onnan. Megkérdeztem Zsuhina asszonyt, hajlandó volna-e lefordítani Sztálin életrajzát a Pravdából. Beleegyezett. Szorgalmasan dolgozott szakadatlanul és vagy tíz nap múlva jelentette, hogy elkészült. Örömmel jelentettem ezt Titonak. Ő azonban megjegyezte:

— Ellenőrizni kellené a fordítást. Zsuhina nem tud jól szerbül.

Ezt is megtettük. Jóca Jovánovics és Deján Lapcsevics éjszakánként jártak be a „Zemgor”-ba és összehasonlították a fordítást. Hogy örült Tito, amikor átadtam a kéziratot. Két hét múlva a könyvet már kinyomták egy szerbiai titkos nyomdában, aztán Belgrádba szállították. Sok elvtársunkat elfogták ezzel a könyvvel. Verték is őket a rendőrségen. Felöltött bennem: hogyan lehet most azzal vádolni Titot, hogy nem szereti Sztálint, amikor, ime, ezt a dolgot is az ő utasítására végeztem?

Eszembejutottak a derús percek is, zimonyi lakásomban, ahová nőülésem után költöztem. Gyilász megüzente, hogy Tito eljön hozzám egy délután. Nekem előbb át kell vennem Belgrádban a postát és elhoznom Titonak a lakásomra. Vittem a vastag, bekötött könyvet, amelynek borítókötésében voltak rejtve a Titohoz intézett levelek. Amikor hazaértem, Tito már ott ült feleségemmel, Olgával, és feleségem barátnőivel, egytől egyig gazdag zimonyi családok leányaival. Élénken beszélgettek és látszott, hogy remekül szórakoztatja őket ez az ismeretlen ember. Mindenről beszélgettek, ami a nőket érdekli, a drágaságról, a nő társadalmi helyzetéről, arról, hogy miért nincs szavazati joguk, öltözködésről...

Titoval átmentünk a másik szobába és átadtam a postát. Kibontotta a könyv borítókötését és elővette a sűrűn gépelt, vékony papirosra írt leveleket. Ezt mondta:

— Dimitrov küldi.

Visszatértem a társasághoz. Olga megjegyezte:

— Milyen kellemes ember ez a te barátod, Babics mérnök. Mindenhez ért.

Olga igen értelmes ember. Nem szokott csalódnai az emberekben, de nem is szokott könnyen lelkesedni értük. Sejtette, hogy az ismeretlen valami fellelősebb személy lehet a kommunista pártban, de ezt egyetlen mozdulattal sem árulta el.

Még ezek az apró részletek is eszembejutottak, amikor végre befejeződik a repülőút, és Amsterdamból — az olyannyira tiszta városból, hogy szinte „mézet lehetne nyalni az útestéről” — megérkeztünk Kalkuttába, ebbe az óriás hangyabolyba, ahol éjszakánként az emberek ezrei alszanak az utcákon. Kalkuttába, a leírhatatlan nyomor városába. Ez a szörnyű ellentét még inkább felébresztette bennem a kételyeket, méginkább kidomborította a feltoluló emlékeket. Napokig ültem így a Mehmed Ali parkban a hatalmas sátor alatt, amely az izzó naptól védte a kongresszus résztvevőit, s miközben az India minden részéből érkezett több ezer delegátus tömegéből egymásután emelkedtek fel a szónokok, én róluk gondolkoztam, elvtársainkról, akik előtt olyan történelmi feladatok állnak, mint mielőttünk álltak a háború előestéjén, elgondolkoztam az előttük álló akadályokról is; szavaik és az én gondolataim egymást váltották és megint rajtakaptam magam, hogy immár századszor ismétlem ugyanazokat a kérdéseket és választ várok rájuk. Hogyan lehetnek hőnösök a mieink, Titoval az élükön, akik kivették pártunkat a válságból és előkészítették a döntő összecsapásra a háború folyamán? Dehát Sztálin nagyobb tapasztalatokkal rendelkezik! A Szovjetunió vajjon nem bizonyította-e törhetetlenségét ebben a háborúban? Dehát vajjon kétségbe lehetne-e vonni Tito kitartását és bátorságát ebben a háborúban? Vagy nem ő volt-e az, aki, a külvilágtól elvágvá, a legsúlyosabb percekben is meg tudta találni és mutatni a forradalom győzelméhez vezető utat?

Hallgattam a Telanganából érkezett delegátusokat, ahogy az ő partizán-háborújukról beszélnek, láttam a jólismert fényt a szemükben — és megint a mi hegyeinkről, a háborúról gondolkoztam, amelyben minden harmadik em-

berünk elpusztult. Vajjon Tito, Kardely, Rankovics, Gyilász elbújt-e, vagy jobban, rosszban osztozott a néppel? Vajjon megkísérelték-e családjukat bujdatni, menteni, amíg a többiek pusztultak? Nem. Úgy tettek, mint a többi kommunista. Gyilásznak apját ölték meg egy éjszakán. Kopogtak az ajtón, valaki a sötétből kihívta az öreget, s amikor a küszöbre lépett, puská döbrent. Egy lépéssel mögötte állt Vája, Gyilász anyja. Húgát is megölték. Körül voltak zárva, ő és a férje. Tüzeltek, amíg csak lőszerük volt, aztán megölték őket. Másállapotban volt. És megölték Gyilász bátyját, Alekszát is, orvul. Aztán Milivoj bátyját. Mint partizán biztost ejtették foglyul, Banyicára vitték, éjjel nappal verték, sőt szórtak sebeire, csakhogy elárulja elvtársait. A háború után előkerült jegyzőkönyvben csak ennyi áll: „Igaz, hogy Gyilász Milivoj a nevem, hogy biztos voltam, de elvtársaimat nem árulom el, mert becsületben akarok meghalni”. És maga Gyilász nem nézett-e százszor is szembe a halállal a háború folyamán? Nem kellett-e neki birokra kelnie az ellenséggel, nem kellett-e az ötödik offenzíva után, amikor a németek szétverték benünket, egy szál késsel leszúrnia a németet, különben őt gyilkolta volna meg?

És Rankovics Alekszandar nem ugyanezt az utat tette-e meg a háború folyamán? Nem a csetnikek ölték meg édestestvérét? Idős anyját nem vitték-e a banyicai gyűjtőtáborba és nem kínozták-e? Felesége, Ángya nem volt-e fegyveres harcosa a második brigádnak, nem esett-e el a harcmezőn, amikor rohamra szólította a többieket? Sohasem fogom elfelejteni azt a levelet, amelyben Gyilász értesítette Rankovicsot Ángya elestéről:

„Drága Lékom, magamra vállaltam, hogy egy fájdalmas, igen fájdalmas hírt közöljek veled. Nehezemre esik, mert úgyhiszem én állok hozzád a legközelebb. De épp emiatt természetes is, hogy én vállaltam el... Hűséges társad, Ángya, aki téged annyira szeretett, aki megérdemelte, hogy valamenynyien szeressük — hősi halált halt június 11-én Dulics falunál. (Avtovác-Golijzski Krsztác irányában) a csetnik bandák elleni harcban. Vele esett el megannyi elvtársunk is.

Nem akarlak vigasztalni. Nem olyan ember vagy, az idők sem olyanok. Azt akarom mondani, tudom, hogy ezt az eddig legsúlyosabb fájdalmat is keményen és nyugodtan fogod elviselni. Igaz, Ángya megérdemelte, hogy életed végéig gyászold. Mert talán találsz majd társat az életben, talán boldog is leszel vele — ezt sohasem szabad kizárni az életből... De Ángyát, aki annyira odaadóan a tiéd volt, nem találsz többé. Mégis, légy ez esetben is szilárd és állhatatos. Mert ne felejtse el — amit te vesztesz benne, ezt veszíti a Párt is és ennél fogva megosztja a fájdalmat.

Léko elvtárs, végűi nincs mit mondanom számodra. Ha valakinek az elvtársi szeretete enyhítené ezt a fájdalmat — akkor az az én szeretetem és valamennyiünk szeretete. Ezt az irántad való szeretetet én ma annál fokozottabban érzem, minél fokozottab az Ángya halála okozta fájdalmad — s az én fájdalomam is.”

Vajjon Kardely Edvárd nem mutatott-e ugyanilyen állhatatosságot és bátorságot? Hányszor volt ő is az ellenség tüzeiben, a zlatibori országúton 1941-ben, Rogban az 1942. évi olasz offenzíva idejében, amikor bátyjának nem volt oly szerencséje, mert az olasz golyók halálra sebeztek. Feleségét letartóztatták, kínozták, hogy árulja el Kardelyt és a többi elvtársat, majd 30 évi börtönre ítélték. Az OVRA lázasan nyomozott Kardelyék fia, a kétéves Borut után, mert el akarták fogni a gyereket, kínozni az anya szemeláttára, hogy ily módon vallomást csikarjanak ki belőle. A kétéves gyermeket rejtegetni kellett abban a szörnyű háborúban.

Vajjon nem maradt-e Mosa Pijade egyetlen rokon nélkül ebben a háborúban? Nem ölték-e meg a németek Dávid bátyját, két húgát, valamennyi unokatestvérét és gyermekeiket, egyeseket a nisi lőtéren, másokat a beográdi Szajmiste hullakamráiban, összesen 13 életet?

És vajjon Tito, mint a Központi Vezetőség titkára, mint a legfelső parancsnokság parancsnoka, kinyilvánította-e a legkisebb kívánságát is a háború napjaiban, hogy biztos helyen bujjon meg, hogy életét mások rovására megvédjék? Sokat, sokat gondolkoztam erről. Végigvonult előttem a háború minden napja, minden nap, amelyet Tito mellett, a Legfőbb Parancsnokságon töltöttem. Nem, az én lelkiismeretem nyugodt. Semmit sem tudtam felfedezni, ami akár a legkisebb mértékben is megerősítette volna ezt a gyanút.

De ugyanakkor mennyi példát tudtam találni arra, hogy milyen bátor volt, milyen hit fűtötte, amikor a helyzet kilátástalannak látszott, milyen emberieséget és szeretetet tanúsított az elvtársak iránt azokban a napokban, amikor az emberi erkölcs és jellem minden percben próbát áll ki, amikor mindennekfölött a legnehezebb volt embernek lenni.

S a háború elején, nem Tito volt-e az, aki a megszállt Belgrádban revolverrel a zsebben járkált a Gestapo-fogdmegek százai között? És 1941 novemberében, amikor a felkelés annyira kibontakozott, hogy Szerbia nagy részét Uzsicével együtt felszabadítottuk, s amikor harcra gépesített német hadtest tankokkal és repülőgépekkel rohanta meg a felszabadított területet, nem Tito volt-e az, aki utolsónak hagyta el a várost, nem törte-e át magát a német gyalogság sorfala között? Azokban a sorsdöntő napokban volt ez, amikor Gunderián harckocsjainak periszkópjaiból Moszkva tornyait látták, azokban a napokban volt ez, amikor egész Európában csak Jugoszláviában lángolt fel oly nagy méretekben a fegyveres harc a német megszállók ellen. És Vorosilov marsal, amikor az októberi Forradalom évfordulóján tartott díszszemlén beszélt, nem állította-e példaként épp Jugoszlávia partizánjait?

Tito akkor nemcsak hazája, de a hitleri szörnyeteg által fenyegetett egész emberiség iránti kötelességét teljesítette. Nem írtam-e fel jómagam partizánnaplómban Sztálin 1942 május elején kimondott szavait: „Jugoszláviát és a németek által megszállt szovjet területeket partizánháború borította lángba”.

E négy véres év alatt Tito egyetlen napra sem szűnt meg példakép lenni valamennyiünk számára. Hogyan viselkedett csak 1943 június 9-én, talán egész háborúzásunk legsúlyosabb napján? A német főparancsnokság elhatározta, hogy mindenáron megsemmisít bennünket. Részletes tervet dolgozott ki és ugyanaz év májusában hat német és öt olasz hadtest, valamint egy bolgár ezred körülfárta három hadtestből álló haderőnk zömét és a Legfelső Parancsnokságot is, Crnagora és Bosznia határán, mely szakadékokkal bővelkedő hegyvidéken.

A harcok borzalmasak voltak. A németek keményen szorították a gyűrűt, mi pedig óriási veszteségek árán törtük át magunkat. Tito északi irányban rendelte el az áttörést. Itt rohamoztak brigádjaink és áttörték az első hadállásokat, az ellenség pedig nyomban erősítéseket vetett be a veszélyeztetett helyen. Hogy áttörhessünk, hogy minél gyorsabban mozoghassunk a hegyi terepen, Tito parancsot adott az egész nehezfegyverzet elásására. Éhínség dúlt. Megettük a lovainkat. Közeledett a döntő roham napja. Június 8-án este a Legfelső Parancsnokság, a mindössze 200 főt számláló védőosztaggal megindult a Milinklada hegyen felfelé. A német hadállások tőlünk négy kilométerre voltak. Amikor a németek észrevettek, hegyi ágyúkból kezdtek bennünket lőni. Egy lövedék közénk talált és megölte egyik elvtársunkat. Közben leszállt az éj, erdőn át vonultunk, nem volt szabad világitanunk, mert a

német állás közel volt. Esni kezdett. Mosa Pijade mögött haladtam. A sötétség teljes volt. Egy helyen elvesztettük a kapcsolatot a menetoszloppal. Nem tudtunk tájékozódni az erdőben. Kiáltani nem szabad. A németek a közelben vannak. A földre vetettük magunkat és a nedves fűvön és a sárban kerestük a lovak lábnyomait. Így leltük meg az utat.

Azon az éjszakán a Legfőbb Parancsnokság menetoszlopa kettészakadt. Tito egy szakasszal későbbben érkezett a Milinklada csúcsára. Korán reggel a németek kezdték bombázni a helyet. Stukák, Heinckel-gépek, sőt Füseler-Storch megfigyelők is rárontottak erre a hegyre, amely mindössze két kilométer hosszú és 500 méter széles volt.

A hegy alján álltam Mosa Pijadeval, amikor a német gépek megérkeztek. 10–20 kilós kis bombákat dobtak élő célpontokra. Hullám hullámot követett, a német gyalogság pedig hadállásaink felé nyomult. Vártuk Titot, hogy lejöjjön a csúcsról. Ő azonban nem jött. Jómagam feleségemet, Olgát vártam, aki a partizánok közé jött és mint orvos, a második hadtest sebészcsoportjának főnöke volt. Ő is fenn volt egész csoportjával Tito közvetlen közelében.

Déltájban futár érkezett levéllel:

— Tito megsebesült... A németek nyomulnak előre. A védőosztagot sürgősen küldjétek az állásba.

Valamennyien, akik a völgyben voltunk, felkészültünk az indulásra. Egyszeriben egy kócoshajú, kipirult lány kiabált az erdőből:

— Vládó elvtárs, Olga hívja, jöjjön érte. Súlyosan megsebesült.

Ruska volt ez, ápolónő Olga csoportjából. Néhány szóval elmondta, mi történt. Bomba esett a sebészcsoporthoz és elvitte Olga vállát.

Elindultam a hegynek. Felülről tömegesen érkeztek a sebesültek. Hirtelen megint rohamoztak a bombázók. A stukák leereszkedtek egészen az őriás tölgyfák tetejéig és most nagy bombákat dobtak. Ruska, én és egy boszniai harcos a földre vetettük magunkat, amikor az első bombák robbantak. A puska-ropogás búze fojtogatott bennünket. Teljesen sötét volt. Amikor a füst kissé eloszlott, a nagy, feketeszínű bosnyák fiú ott feküdt mellettem. Mindkét lábát elvitte a bomba. Ömlött a vér és patakként sodorta magával a világoszöld bükkfaleveleket, amelyeket a robbanás szerteszórt a földön. Nem tudtunk rajta segíteni. Haldoklott, intett kezével és suttogott:

— Éljen Sztálin!

Tovább haladtam felfelé. Egy tölgyfa tövében, húsz méterrel felettünk, ült Olga. Az egész válla bekötözve. A vér átütött a kötözésen. Rámnézett mély, fekete szemével és mosolyogni próbált:

— Ne aggódj! Igaz, a seb súlyos!

Futár érkezett és jelentette, hogy minden német támadást visszavertünk és Tito már jön le a hegyről. Lent a völgyben találkoztam vele. Karján kötés. Megállt mellettünk és miközben Olgát levessel etettem, megkérdezte:

— Hogy vagy, Olga? Súlyos a sebesülésed?

Aztán elmondta, hogyan sebesült meg ő. Amikor a bombázók megérkeztek és kezdték ledobni bombáikat, egy régen kivágott bükkfatörzs mögé bújott. A feje a törzs mögött volt, a teste pedig a törzs mellett. Amikor a bomba fűtyni kezdett, Tito kuttyája, Lux, egyenesen a fejére vetette magát. Egy szilánk Tito balkarjának izmába fúródott, a másik pedig pontosan a fejét találta volna, ha nem lett volna ott Lux. A hűsleges kutya holtan terült el.

Sötétség borult a tájra, menetoszlopunk felsorakozott. Ismét indultunk. Kézigránátok pukkantak és sűrűn söpörtek a német gépfegyverek. Az ellen-

ség állandóan újabb erősítéseket vetett be. Így folyt még kilenc napon át a szakadatlan harc, éjjel-nappal. Egyes századaink úgy összekeveredtek a német századokkal, hogy a németek néhány ízben saját csapataikra tüzeltek. Végül is áttörtünk, de katonáink színejavát hagytuk azon a csatatéren. Rengeteg ember megsebesült. Műtétekre nem volt idő. Titot mindössze egy ízben kötözték be. Magas láza volt. Egyik este rábukkantam, amint rádiógrammot diktált Moszkvának a hadműveletekről. Egy fa mellett feküdt, nagy lázban. Olgát sem tudtuk megoperálni, mert a harcok szakadatlanul folytak. A borzalmas esőben hol lovon, hol gyalogosan kilenc napig kibirta. A kilencedik napon elűzköcsödött a sebe. Sürgős műtétet kellett végrehajtani egy kunyhóban. Miközben német golyók furódtak a ház deszkafalaiba, az orvosok amputálták Olga karját. Amikor magáhozért, ezt mondta:

— Egyáltalán ne aggódj. Igaz, nem lehetek többé sebesz, de még lehetek gyermekorvos.

Négy elvtárs vitte hordágyon a hadosztály-parancsnokságra. Egy pillanatra magam is beléptem a hadosztály szállásául szolgáló házba, néhány száz méterre a helytől, ahol Olga pihent. Abban a pillanatban megszólaltak a gépfegyverek és az aknavetők. Rohanva elindultam arrafelé, ahol Olga feküdt, de szörnyű ütést éreztem. A levegőbe repültem és fejfel egy patakba estem. Német akna robbant mellettem. A fejemen sebesültem meg. Lerohantam a patakhoz, de Olga nem volt ott. A négy elvtárs egy vizimalomba vitte és ott feküdte át az egész éjszakát.

Másnap megint találkoztunk. Lázam volt. Fejsebem állandóan vérzett. A Románia hegyység oldalán másztunk felfelé. Egy orvosnő, Olga barátnője, kámforoltást akart neki adni, hogy enyhítse fájdalmait. Olga azonban elutasította:

— Kár az értékes gyógyszerért, Sztanojka. Őrizd az elvtársak számára, akiknek életét mentheted meg vele.

Az elvtársak leengedték a hordágyat, hogy kissé megpihenjenek. Olga magához hivatott:

— Vigyázz Milicánkra. Szépen neveld, legyen belőle katonaorvos...

Alig 10 perc múlva kiszenvedett. Már éjszaka volt. Süvített a szél és meghajlította a hatalmas fenyőfákat. Tíz körünkkel és késekkel ástuk Olga sírját, mert ásonk nem volt, a faluban pedig már németek voltak.

Láza partizán, aki egyébként bányász volt, markával túrta a földet:

— Vládó, sziklához értünk. Mindannyian úgy szerettük Olgát. Nekem egyszer az életemet mentette meg.

Letettük Olgát a sekély sírba, betakartuk füves földdel és köveket hengereltünk rá. Mindannyian levettük sapkáinkat, három golyóból sortüzet adtunk le. Láza, a bányász felkiáltott:

— Dicsőség Olga elvtársnőnek!

Azután elindultunk a sötét erdőben, hogy utolérjük egységeinket. A sötétben szótlanul ballagtunk a sűrű mocsaras erdőn át. Elgondolkoztam az elmúlt hat éven, amit Olgával együtt éltünk át, elgondolkoztam az ő életútjáról. Markomban összeszorítottam az órát, amelyet Milicának vittem. S ekkor megindult szememből a könny, egy csepp, két csepp, aztán patakokban...

Hány ilyen haláleset történt a mi háborúinkban? Mennyit szenvedett és vesztett minden otthon ebben a mi hazánkban? Lehetséges-e, hogy mindez hiábavaló volt, hogy valaki mindezek után kétségbevonja őszinteségünket, a haladás iránti odaadásunkat?

Nem árulta-e el Tito a háború után azokat az elveket, amelyekért harcolt? Nem hoztuk-e hiába a roppant áldozatokat a háborúban? Van-e eltérés a szavai és a tettei között? Hallottam-e valaha is, hogy tagadta volna az igazságot? Nem, soha. Ebben biztos vagyok. Vajjon nem éppen a Szovjetunió emberei emelték-e ki Titot, mint példáját annak, hogy hogyan kell dolgozni? Megfeledeztem-e vajjon a Molotovval folytatott beszélgetésről, amikor 1945-ben San Franciscóban voltam az Egyesült Nemzetek Szervezetének alakuló ülésén? Egyik vasárnapon hozzánk jött Novikov, a szovjet küldöttség titkára és Molotov nevében meghívta Szreten Zsujovicsot és engem, hogy tegyünk kirándulást Kaliforniába. Milyen kellemes beszélgetést folytattunk Stanford városkában, abban a kis vendéglőben, ahol ebédeltünk és teljes két órán át beszélgettünk. Miket is mondott Molotov Titoról, harcunkról, arról, hogy mit is jelentett ez az orosz nép számára Leningrád és Sztalingrád ostromának napjaiban?

Hogyan is fogadta Sztálin Titot 1944 szeptemberében amikor Tito Moszkvába utazott? És 1945-ben és 1946-ban? Hát nem emelte-e fel örömeiben a földről és úgy vitte be a szobába? Nem azzal vádol-e bennünket az egész nyugati sajtó, hogy a Szovjetunió leghűségesebb erődje vagyunk? Nem Beogradban van-e a Kominform székhelye? Nem harcolunk-e kitartóan minden nyugati kísérellettel szemben, nehogy visszajöjjön Péter király, nehogy megállítsák fejlődésünket? Vajjon nem lepődött-e meg maga Molotov is a párisi értekezleten, 1946-ban, amikor kénytelenek voltunk lelőni azokat az amerikai repülőgépeket, amelyek tiltakozásaink ellenére állandóan berepültek területeink fölé, épp amikor Párisban Trieszt kérdéséről döntöttek?

Akkor hát hogyan történhetett meg most mindez? Nem súlyos tévedés ez az egész? Lehetséges-e, hogy ez nem fog oly gyorsan elsímulni? Dehogy is, hisz ez így nem maradhat! Mit jelentene ez az összeütközés a haladás ügyére világszerte? Így hitegettem magamat, hogy mindez mégis majd elsímul. Indiai tartózkodásom pedig vége felé közeledett. Már kezdtem egészen szilárdan hinni ebben, mert ezt akartam hinni, s szinte már visszanyertem lelki nyugalmaimat is és arra gondoltam, hogy Tito mindazt egy büszkeségében megsértett becsületesebb ember érthető felháborodásaként mondotta. Ez a meggyőződésem különösen akkor alakult ki, amikor kalkuttai tartózkodásom utolsó napján meghívtak, hogy beszédet tartsak a város központjában rendezett nagygyűlésen, amelyen több mint 80.000 kalkuttai munkás vett részt. Hogy felharsant az üdvözlő beszéd Tito nevének említésére és milyen örömmel nézegettem a gyűlés után a Titonak szánt ajándékokat és az indiai nyelveken megjelent beszédeit.

Ilyen türelmetlen hangulatban indultam vissza Európába, Bombayon, Baszrában, Kairón és Rómán át repülőgépen, onnan pedig vonaton Belgrádba. Vajjon milyen hírek várnak otthon? Elsímult-e már a nézeteltérés? Nem volt-e az egész rossz álom csupán? Ugy tűnt előttem, mintha a vonat csigalassan haladna, mintha túlságosan hosszú ideig állna minden állomáson.

Végülis március 22-én reggel megérkeztem Belgrádba. Siettem haza, üdvözöltem enyéimet, megmosakodtam, aztán rohantam a Központi vezetőség épületébe, Milovan Gyilaszi irodájába. Valamit írt éppen. Amikor beléptem, tovább folytatta az írást, nem is vette észre, hogy a szobában vagyok. Egy egész perc múlt el így. Hirtelen észrevett, felugrott a székről és hozzám lépett. Első kérdésem ez volt:

— Mi van az oroszokkal?

— Baj van, az oroszok hajthatatlanok. Egyre rosszabb irányban fejlődnek az ügyek. Az oroszok visszavonták szakértőiket és azt mondják, barátságtalan légkör övezi őket nálunk.

Elnémultam. Minden reményem tehát hiábavaló volt. Megkezdődtek hazánk történelmének legsorsdöntőbb napjai. Megérkezett Sztálin első levele, azután Központi Vezetőségünk plénuma következett, majd válaszuk Sztálinnak és a döntés, hogy a párttagok előtt ismertetni kell mindkét levelet. A pártértekezleten, egy napsütötte délutánon Krszto Popivoda olvasta előttünk a leveleket, kissé remegő hangon. Izgalma átragadt ránk is. Agyamon felviláncolt a gondolat: hiszen Sztálin valótlanosságokkal operál, azt állítja a levélben, hogy Pártunk felhígult, hogy mi hagyjuk a tőkés ellenségeket, hogy azt csináljanak, amit akarnak, hogy nálunk a kulák terpeszkedik, hogy diplomáciai szolgálatunkban a nyugati nagyhatalmak kémeit tartjuk.

Ultimátum volt ez, valóságos hadüzenet, feltétel nélküli kapituláció követelése. Ettől kezdve százszázalékosan tisztában voltam önmagammal. A levélben felsorolt valótlanságok annyira nyilvánvalóak és sértőek voltak, hogy azonnyomban átláttam: a Szovjetunió vezetősége többé nem az, aminek mi hittük; hazugságokkal operál, viszont ilyen módszerekkel sem a nemzetközi munkásmozgalomban, de egyáltalán a népek és államok közötti viszonyokban nem lehet győzni. Kezdtém visszaemlékezni a szovjet-jugoszláv viszony különböző részleteire, amelyekre ezelőtt nem fordítottam annyi figyelmet, mert azt hittem, hogy ez véletlen, hogy Oroszország rettenetesen elmaradott ország és nem bírja most oly gyorsan leküzdeni az évszázados elmaradottságot. És nyomban felvettem magamban egy másik kérdést: mi lesz a szocializmus sorsa világszerte, ha az eddigi világítótorony most kialudt? Nem lenne-e most jobb a munkásmozgalom egységének érdekében meghajolni, lenyelni az igazságtalanságot? Ugyanaz a kétely merült fel bennem, mint 1937-ben, amikor válaszút elé állítottak: vagy megírni az igazat Spanyolországról, vagy megőrizni álláspontomat. Vagy megmondani az igazat, vagy elaljasodni. Most ez megismétlődött. De minek az olyan „szocializmus”, amelyben igazságtalanság uralkodik? Nem, és százszor is nem!

Azután megérkezett a szovjet válasz levelünkre, még rosszabb és még sértőbb. Néhány levelet váltottunk. Az egyik különösen elkeserítette embereinket. Ebben a levélben Sztálin és Molotov lebecsüléssel beszéltek a népfelszabadító háborúról. Személyesen engem ez talán mindennél inkább szíven talált. Ezen a május estén, miután napközben tájékoztattak a levél tartalmáról, valamivel korábban értem haza és szokásom szerint háborús Naplómát tanulmányoztam és különösen azután kutattam, hogy mit is csináltunk ugyanezekben a napokban a háború alatt. 1943 májusára vonatkozó részt lapoztam és állandóan Sztálin levelére gondoltam. Hogyan lehet összegyeztetni ezt a mi igazságunkat a levél hazugságával? Bánatomban előbb egy könnycsepp cseppent a napló oldalaira, de nyomban azután mérhetetlen görcs, mérhetetlen düh szorította össze szívemet.

Azokban a napokban ismét dolgom volt Tito elvtársnál. Nagyon lesóványodott. Az első eperohamok jelentkeztek nála. Ezeket mondta:

— Az ügy igazságtalan és nem engedhetünk! Az, amit állítanak, pusztán valótlanság és minden haladó mozgalom, amely valótlanságokkal próbál operálni, megszűnik haladó mozgalom lenni. Csalódnak az oroszok, ha azt hiszik, hogy megtörnek bennünket ilyen módszerekkel.

Emlékszem Tito szavaira, melyeket egy másik alkalommal mondott:

— Ha beleegyeznénk és beismernénk, hogy bűnösök vagyunk mindabban, amivel az oroszok vádolnak bennünket, bizonyára megdicsérenének bennünket,

hogy fegyelmeztettek vagyunk és kitüntetésekert kapnánk; de nem, az igazság mindenekelőtt!

Ismét Sztálin leveleiről gondolkoztam. Lám, hogyan próbál intrikákat szőni Kardely és a többi elvtárs között. Kezdtem visszaemlékezni egyéb dolgokra Sztálinnal kapcsolatban, s most világosabban láttam e dolgok történelmét. Nem Sztálin próbálta-e megnyerni Gyilaszt többi elvtársunk ellen? És Béria ugyanezt tette Sztálin utasítására. 1946-ban azt mondta Titonak, ne higgyen senkinek a környezetében, még Kardelynak, Rankovicsnak és Gyilasznak sem.

Világos volt előttem, hogy most az lesz legfőbb feladatuk, hogy megbontsák sorainkat, elhítsék a gyanakvás magvát, egymás ellen uszítsák az elvtársakat. Dehát Titonak vajjon nem az a legerősebb vonása, hogy emberséges viszonyokat, az ember tiszteletét vezette be ebbe a mi közösségünkbe? Nem Tito volt-e az, aki 1937 óta oly különös nagy súlyt fektetett az emberek közötti viszonyra? Nem ő szüntette-e meg azokat a kíméletlen leszámolásokat az emberekkel, azt a bizonyos fejvesztést a legkisebb hiba miatt? Nem történt-e meg velem is egy hasonló eset? Nem mutatta-e meg Tito az én esetemben is, hogy minden embernek segíteni kell, hogy kijavítsa hibáját, hogy az ember nem veszett el örökre, ha életében mulasztást követ el a szán tanúbizonyoságot tesz jószándékáról, hogy ki akarja javítani a hibát. Emlékszem, hogyan éreztem magamat Rudoban 1941 ama decemberi napján, amikor Rája Nedelykovics, Milán Ilics bácsi, Dragancse Pavlovics, Vója Rádics és jómagam a padon ültünk Tito, Kardely, Rankovics és Zsujovics előtt és feleltünk azért, mert nem hajtottuk végre a támadást Pribojszka Banya ellen, noha kimondott parancsot kaptunk ennek az olasz-csetnik támaszpontnak az elfoglalására. Az akció nagyjelentőségű lett volna, mert az első offenzíva utáni visszavonulás és a Plevlyében elszenvedett kudarc után egyenesen elkerülhetetlen volt az ellentámadás. A mulasztásért valamennyiünket megbüntettek, engem, mint a zászlóalj biztosát, tehát a legfelelősebbiket, a legsúlyosabb büntetéssel — leváltással. Mennyire égetett ez engem az egész háború folyamán, és lám, hogy bántak velem később az elvtársak. Nem távolítottak el a hiba miatt a katonaságból, hanem alkalmat nyújtottak, hogy megjavuljak. Milyen kitarthatóan harcolt Titó minden emberért, mennyi emberi vonásról tett tanúbizonyoságot, hogyan építette ő a viszonyokat a mi körünkben!

És lám, hogyan próbálkoztak azokban a napokban a moszkvai lélekkúfárok azzal, hogy szinte mindegyikünket „beszervezzenek”, megbontsák sorainkat és így könnyebben legyűrjenek bennünket.

Egy napon a Központi Vezetőség propaganda-osztályán, agitpropjában lévő irodámban megjelent a szovjet tájékoztatási hivatal képviselője, Kirsanov, alacsony emberke, rövid moszkvai kabátban és széles nadrágban. Hóna alatt egy nagy nyaláb cikket hozott lapjaink számára. Moszkvában írt cikkek voltak ezek, a mi újságjaink számára. A cikkekben a Szovjetunióról, a kolhozokról, a különböző orosz írók születésének és halálának évfordulójáról volt szó. Kirsanov előbb elémtette a cikkek jegyzékét. Több mint kétszáz cikk volt.

— Kérném szépen, tegyék ezeket közzé a jugoszláv lapokban. Egyes jugoszláv lapok nem szívesen tesznek közzé szovjet cikkeket. Például...

Kirsanov előszedett egy másik papirost, amelyen pontos statisztika mutatott, hogy melyik lap hány Moszkvában írt cikket tett közzé. Asztalomra tette a statisztikát és hunyorgó szemekkel tekintett rám, válaszomat várva.

Átfutottam a cikkek hosszú jegyzékét, aztán ezt mondtam Kirsanovnak:

— Szép, de ha mindezeket a cikkeket közzétennénk, nem is írhatnánk semmi másról újságjainkban! Dehát mi mégiscsak jugoszláv sajtó vagyunk. Amikor a jugoszláviai szocializmusról írunk, ezzel a Szovjetunióról is írunk.

Kirsanov megértette, hogy küldetése csődöt mondott. Többé nem is jött az irodámba.

Múltak a napok, hosszú és súlyos napok. Végülis meghozták döntésünket: nem megyünk a Tájékoztatóiroda összejeövetelére, amelyet időközben hívtak össze Bukarestbe. Egy napon a Jugoszláv Testnevelési Szövetség ülésén voltam, az olimpiai csapatot állítottuk össze, amikor Gyilász telefonált:

— A prágai rádió már három óra óta olvassa be a Tájékoztató Iroda ellenünk szóló határozatát. Szaladj a Tanjugba, aztán kérlek, gyorsan hozd el a teljes szöveget.

Rohantam a Tanjugba, fogtam a szöveget és vittem Gyilászhoz. Titoval beszélt telefonon. Másnapra összehívták a Központi Vezetőség plenumát. Gyilász egész éjszaka az íróasztal mellett ült szobájában. Reggel a Központi Vezetőség plenumára indult és amikor a vita kezdetén javaslat hangzott el, hogy azonnal küldjük el válaszungkat. Gyilász elővette a tervezetet. Felolvasták a szöveget. Tito és Kardely még hozzátett néhány meghatározást és a Borba már ugyanaznap este egymás mellett közölte a Tájékoztató iroda határozatának szövegét és válaszungk szövegét. Központi Vezetőségünk már régebben összehívta az V. Kongresszust, hogy maga a Párt nyilatkozhasson, kinek van igaza.

Csak mi Jugoszláviában tettük közzé mindkét szöveget: a határozatot és válaszungkat. Sem a Szovjetunióban, sem a Tájékoztató Iroda bukaresti összejeövetelén résztvev többi országban nem hozták nyilvánosságra válaszungkat, hanem csak a Tájékoztató Iroda határozatát. Mi közzétettük Sztálin valamennyi levelét és válaszungkat is. 450.000 példányban nyomattuk ki és szabad-eladásba bocsátottuk, úgyhogy embereink saját fejükkal gondolkozhattak és felmérhették, kinek van igaza, ki a bűnös. A Szovjetunióban viszont 33 évvel az Októberi Forradalom után az első szocialista állam polgáraitól megvonták azt a jogot, hogy saját fejükkal gondolkozzanak, nem adták meg nekik az alkalmat, hogy elolvassák válaszungainkat. Milyen nagy erőt merítettem ebből a tényből, milyen nagy hittel töltött el, hogy kitarunk és győzni fogunk, mert nem félünk az igazságtól!

Ezen a reggelen, anyám már hajnalban feljött hozzám, hogy megkérdezze, „mit jelent mindez”. Amikor megmagyaráztam neki, így válaszolt:

— Furcsa nép vagyunk mi. Nem félünk soha, hogy még a legnagyobb zsarnoknak is az arcába vágjuk az igazságot. Ma is emlékezem 1914-re és Principe, vigyázatok hát, mit csináltok. Amikor Hitler hatalma tetőfokán volt, jött március 27, amikor Truman volt a mindenség, ti lelőttétek a gépeit. Most aztán, ime, ugyanezt tettétek Sztálinnal is.

Ugyanaznap reggel Gyilásznál voltam. A szobába lépett édesanyja, egyszerű crnagorai öreg parasztasszony és feketekávét hozott. Már az ajtóban kezdte:

— Milován, fiam, inkább látnám, hogy halott vagy, minthogy beismerj akár egyetlen hazugságot is abból, amit az oroszok akarnak ránk fogni.

Lázás napok következtek. Az emberek állandóan vitatkoztak. Nem fért a fejükbe a szovjet vezetők eljárása. Különböző vélemények alakultak ki. Egyesek azt állították, hogy Sztálin határozatlan. Sőt azt is, hogy nem ő írta alá elsőnek az ellenünk szóló leveleket. Sőt Beográdban az egyik gyűlésen,

amelyen a határozatról vitatkoztak, végül üdvözlőtáviratot intéztek Sztálinhoz és kérték, lépjen közbe és mentse fel Jugoszláviát e súlyos vádak alól.

Országszerzte pártértekezleteket tartottak, amelyeken az emberek nyíltan nyilatkoztak a határozatról. Óriási többségben a Központi Vezetőség mellé álltak. De ugyanakkor az emberek nem látták tisztán a szovjet vezetők szándékait, azt, miért teszik mindezt, mi készítette őket erre, miért operálnak valótlanságokkal? Ezeken a kérdéseken keresztül jutott el az ember a lényeges kérdéshez, kezdett kételkedni abban, amit a Szovjetunióban felépítettek, kezdte kérdezni, vajon ez-e az, amiért az orosz proletariátus annyit harcolt, vajon ez-e az, amit mi eszményképnek tekintettünk? Sohasem fogom elfelejteni egyik barátomat, aki hatórás vita után egyszer csak a fejéhez kapott és felvetette a kérdést:

— Ezek szerint most ki kell vizsgálnunk Sztálin többi cselekedetét is. Ha a mi esetünkben ilyen igazságtalanságot követett el, mi van akkor a többi dologgal!

Igy történt ez 1948 júniusában és júliusában. Jugoszlávia egyedül állt a világban. Nyugattal a viszony már régebben a véksőkig feszültté vált, most pedig Kelet is elvágott minden köteléket. Háborúban feldúlt ország voltunk. Éppen kezdtük összeszedni magunkat, éppen csak hogy kezdtük építeni az óriási gyárakat. Még néhány héttel a Tájékoztató Iroda határozata előtt Milentije Popovics a következőket mondotta nekem:

— Tudod-e, hogy az oroszok beszüntették az olajszállítást? Mindössze egy hétre van még olajunk. Megáll a kukoricavetés. Próbáltunk Triesztben szerezni olajat, de az oroszok azt üzenték az illető cégnek, hogy beszüntetnek minden kereskedelmet vele, ha nekünk olajat ad.

Ebben az összeütközésben Sztálin és Molotov sokat számítottak saját erejükre, arra a tényre, hogy mi kis ország vagyunk, akkoriban igen gyenge fegyverzettel, elmaradottan és gazdaságilag elszigetelve. Ezt ők alaposan ki is használták. A Tájékoztató Iroda beográdi főnöke, Judin, amikor elutazott Beográdból, ezt mondta:

— Maguk nem tartanak ki három hétig sem. Ha nem engednek, elnyelik magukat a nyugati imperialisták...

A jugoszláviai kommunisták körében akadtak gyengejelleműek, holt lelkűek is. A Tájékoztató Iroda határozata után táviratok futottak be. Az egyik Washingtonból érkezett. A nagykövetség tanácsosa, Szlobodán-Lálé Ivánovics, a Tájékoztató iroda mellett nyilatkozott és néhány fiatal hivatalnokot is magával ragadott. A háború végefelé lépett be a Pártba és Dragolyub Jovánovics földművespártjának volt az egyik főembere. A Washingtonból érkező jelentések szerint Ivánovics egyik érve a következő volt: ceruzát vett elő és számadást készített. Az egyik oldalon Jugoszlávia: 16 millió. A másik oldalon: a Szovjetunió — 200 millió, Lengyelország 24, Románia 16, Csehszlovákia — 10 millió. És így tovább. Összesen Jugoszlávia — 16, a másik oldal: 280 millió. Amikor befejezte a számadást, ezeket mondotta az egyik hivatalnoknak, akit arra akart rábírní, hogy a Tájékoztató Iroda határozata mellett nyilatkozzék:

— Az ember ne legyen ostotba. A számadás világos. A mi központi pártvezetőségünk nem bírhatja ki három hétnél tovább, aztán engednünk kell. Ezért mindenki, akinek esze van, még idejekorán mentse magát.

Szlobodán-Lálé Ivánovics nem volt az egyetlen. Akadtak még gyengejellemű emberek. De a mi erkölcsi erőnk épp azon a tényen nyugodott, hogy a Tájékoztató Iroda határozata, mellett nyilatkozik többsége elsősorban gyáva emberekből állott, akik nem hittek hazájuk dolgozó tömegeinek erejében, nem hittek szülőhazájukban, másodsorban pedig azokból az emberekből tevődött

össze, akik gyengén viselkedtek a rendőrség előtt, vagy gyengén viselkedtek a háborúban és most arra akarták kihasználni ezt az alkalmat, hogy most olcsó áron internacionalistáknak tüntessék fel magukat, akik hűségesekek Sztálinhoz, s talán majd ilymódon jobb állásokat kapnak, harmadsorban pedig becsvágyó emberekből, különösen kispolgárokból, akik nemrégén kerültek be a Pártba.

Beográdban senki sem titkolta e harc súlyosságát. A válaszuk után következő napon Gyilasszal sétáltam Beodrád utcáin. Ezeket mondotta:

— Szörnyű harc lesz ez. A legnagyobb harc Pártunk történelmében. Az oroszok csak majd most használnak fel minden eszközt ellenünk. Megpróbálják megbontani Pártunkat, új pártot próbálnak majd alakítani Jugoszláviában.

Este Edvard Kardellyal találkoztunk. Ezt mondta:

— Most burzsá-nacionalistáknak nyilvánítanak bennünket. Később majd fasisztáknak fognak nevezni.

Vélykó Vlahovics és jómagam igen korán jártunk az irodába és azon nyomban megint hozzákezdünk a végtelen vitákhoz. Én abban reménykedtem, hogy az összeütközés gyorsan elsímul, Vélykó pedig hallgatott, szipkáját tisztította és az ő nyugodt, kissé vontatott stílusában beszélt:

— Ismerem én, Vládó, az oroszokat. Tovább fog ez tartani. Talán egy-két évig, de talán öt évig is... Egy egész pjatilyetkáig...

Felpattantam és megint csak megkérdeztem Vélykótól:

— Hát van-e valakinek esze abban az országban?

Aztán elhallgattunk, fejünket csóváltuk, néztük egymást és hozzáláttunk a munkához.

Összeült az V. Kongresszus is és Tito és a Központi Vezetőség teljes támogatásával végződött. Az, ami leginkább elkeserítette embereinket — a moszkvaiak erkölcselensége volt. Hazugságokat, valótlanságokat használtak fel az ellenünk folytatott harcban. Kitalált dolgokkal vádoltak bennünket. A kongresszus, a kétezer küldött egy emberként emelte fel szavát, amikor a Pravda tudósítója azt jelentette Belgrádból, hogy egy trockista csoport kiküldöttei is résztvesznek kongresszusunkon. A Pravda ezzel azt akarta bizonyítani a világ előtt, hogy trockisták vagyunk. Holott kongresszusunkon egyáltalán semilyen kiküldött nem vett részt, amit a kétezer delegátus saját szemével látott.

A Pravda tudósítójához, Barzenkóhoz léptem — ő ott volt a kongresszuson — és megkérdeztem, hogyan közölhetett lapja ilyen hamis hírt, mire zavartan azt válaszolta, hogy ő nem küldött ilyen hírt Belgrádból!

Igy kezdődött meg a harc Jugoszlávia és a Szovjetunió között, a jugoszláv plebs és a szovjet bürokrácia között. Így kezdődött meg a huszadik század történelmének egyik legfontosabb fejezete. Az, amiről kezdetben csak néhány ember tudott Jugoszláviában, — azaz, hogy mi is a lényege a jugoszláv-szovjet összeütközésnek — rövidesen világossá vált nálunk a nép nagy tömegei előtt is. Kiderült, hogy itt nem valami ideológiai kérdésekről, nem Jugoszlávia Kommunista Pártjának a parasztkérdésben elfoglalt helytelen álláspontjáról van szó, hanem egyszerűen a szovjet kormány szándékáról, hogy egy kis országot leigázzon, olyan kormányt kényszerítsen rá, amilyent ő akar, hogy könnyebben kizsákmányolhasson bennünket. A további fejlemények során felmerült tények is bizonyítják ezt. Sztálin minden eszközt felhasznált Jugoszlávia ellen, csak éppen a kimondott hadüzenetet nem. Közben nem riadt vissza még a legpiszkosabb harci módszerektől sem.

Az embernek bele kell élnie magát a mi lelkivilágunkba. Állni itt, ebben a történelmi viharsarokban, Balkánon, az Európát és Ázsiát összekötő hídon; egyrészt a világ minden sarkában csápokkal rendelkező kominform-gépezet csapásai alá kerülni, másrészt egyidejűleg elviselni az úgyszintén hatalmas nyugati propagandagépezet működését is, amely részben tájékozatlan, nagyobb részben pedig ellenséges hazánkkal szemben, Középen, e propaganda célpontjaként, áll az én, mindössze 16 millió lakosú, háborúban elvérzett és elpusztított kis hazám, amely most igyekszik talpraállni, de, nincsenek eszközei, sem tapasztalatai, hogy úgy mutassa be magát a világnak, amilyen. Amikor az utolsó szovjet képviselő utolsó látogatáson volt Titonál, amikor Tito közölte vele, hogy nem megy el a Tájékoztató Iroda összejövetelére, a nagykövet fagyosan válaszolt:

— Ne feledkezzen el arról, hogy mi nagy állam vagyunk és hatalmas propaganda-gépezetünk van világszerte...

Ez az önkény logikája.

Most pedig, az előszó végén, szeretném elmondani, miért ültem neki, hogy megírjam Tito életrajzát, miért ültem neki, hogy megírjam ezt a könyvet. Mindenekelőtt, Jugoszlávia ma az érdeklődés középpontjában áll. Jugoszláviáról, Titoról cikkeket, egész könyveket írnak és jelentetnek meg. Jókat és rosszakat, jószándékuakat és aljasokat. Ennélfogva úgy véltem, helyénvaló volna, hogy egy jugoszláv is bemutassa Titót a külföldi közvéleménynek úgy, ahogy mi látjuk őt. Azt hiszem, hogy ez nem végleges életrajza Titónak, hanem csak adalék az életrajzához. Ötven, vagy száz év múlva, amikor majd az eseményeket kevesebb részrehajlással vizsgálják és minden aljasság teljes meztelenségével tárul fel, amikor a történelem mérlege nem azt méri le, amit az emberek szerettek volna alkotni, hanem azt, amit valójában tettek, s ha majd akkor a jövő nemzedék közül valaki nekiül, hogy leírja a mi korunkat és a kor embereit, remélem, talál majd benne anyagot Jugoszláviáról, a jugoszláviai emberekről, elsősorban Titoról.

Szándékom az, hogy úgy mutassam be Titót, amilyen ő az én véleményem szerint, minden emberi szándékával és szenvedélyeivel, Titót — az egyszerű embert, kinek néhány rendkívüli módon kifejtett jellemvonása van, amelyek őt alkalmassá tették a szerepre, melyet ma betölt.

Sokáig dolgoztam ezen a könyvön. Még három évvel ezelőtt kezdtem írni. De már hosszú ideje dolgozom a jugoszláv forradalom történetének megírásán. Idestova tizennégy éve ismerem és együtt dolgozom Titóval és a környezetéhez tartozó emberekkel. Maga Tito sokat mesélt életéről, gyermekkoráról, az első világháborúról, az orosz fogságról, három gyermekének haláláról, a börtönökről, éhségstrájkokról, apró emberi örömökről, az igazságért folytatott harcokról. Életének megannyi sorsdöntő napján pedig mellette voltam.

Valaki talán majd szememre veti, hogy ez tendenciózusan írt mű, hogy szenvedéllyel, gyűlölettel, vagy szeretettel íródott. Nem titkolok egy dolgot — szeretem hazámat, szeretem Titót. A mi álláspontunkat írom meg, úgy ahogy mi látjuk a dolgokat. Ám azt hiszem, helyénvaló, hogy hallják és tudják meg egy kis ország embereinek álláspontját, Jugoszláviáét, amelyre olyan szörnyű nyomás nehezedik, amilyenre talán nincs is példa a történelemben.

1952, május

(Fordította: B. S.)

Vladimir Dedijer

NEMZETISÉGI KÉRDÉS A VAJDASÁGI MUNKÁSMOZGALOMBAN

Vajdaság sajátosságai közé tartozik az agrárjelleg mellett a népek tarka nemzeti összetétele. Ezért a földmunkások kihangsúlyozottabb mozgalma mellett igen nagy, szinte döntő szerepet játszik az egyes nemzetiségek egymásmelletti — esetleg egymás elleni — harca, az együttműködés minősége és intenzitása a közös társadalmi ellenség elleni küzdelem során. Egészen bizonyos, hogy Vajdaságról lévén szó, lehetetlen valamely nemzet előtérbe helyezéséről beszélni a nemzetközi szocialista harc során. Már a szervezési szabályzat ismertetésekor tapasztaltuk, hogy mind szakszervezeti, mind pártmozgalmi síkon csakis együttműködésről, nem pedig különállásról lehet szó és nem helytálló az oly elgondolás, mint egyes, a dolgokat nem eléggé ismerők téves nézeteikben feltűntették, hogy, mondjuk, külön magyar és külön szerb szakszervezetek — gáncsolták volna el egymás harcát a kedvezőbb munkafeltételekért, mint ez Ausztriában valóban megtörtént időnként éppen a külön, nemzeti alapon csoportosult szakszervezetek egymással nemtörődő beállítottsága miatt. Nem volt külön-külön nemzeti szervezési alapon álló pártmozgalom sem, mint azt például Rézler is feltételezi, hanem az egyes agitációs bizottságok csakis a sajtó és agitáció, valamint a saját nyelven történő szervezési munka céljaira alakultak, de fenntartották a kapcsolatokat továbbra is a közös pártszervezetekkel, amelyeknek részét képezték. Számos helyen, számos okmányban találkozunk — e könyv lapjain is — ismerős szerb, német, vagy román nevekkal, nemcsak a külön agitációs bizottság kereteiben, hanem egyuttal a közös városi, megyei, körleti vagy országos pártgyűlések és pártvezetőségek kereteiben is. A városok, megyék, körlet vezetőségeiben, tagságában, gyűlésein és akciói során mindig együtt látjuk a magyarok, szerbek, németek és románok neveit és a közös konferenciák, pártgyűlések, népgyűlések mindig többnyelvűek voltak és el sem képzelhetők különböző: magyar, német, szerb, román szónokok nélkül. Az országos kongresszuson is számos nyelv volt hallható.

Már 1890-ben, az alakuló kongresszuson, felszólalt a szabadkai magyar Kovács János, a románok és bunyevácok érdekében, román- és horvátnyelvű irodalmat kérve, amely nélkül leküzdhetetlen volna a klerikális befolyás is. Nemcsak a városi vezetőségben találjuk együtt, mondjuk, Újvidéken a magyar Csáki Lajost, vagy Károlyit, Vicset, Hajdút a szerb Markovics Vládával, Lázár Vukicseviccsel, de együtt választják be a Bonyhádiakat vagy Mosorinszkiakat, Merschbachereket, Schmidteket vagy Mihutiu-kat, Stojcanescukat a megyei és körleti vezetőségekbe is. Tusánovics szerepel az országos pártvezetőségben és Iszkrucvljev együttműködik szervezetileg is — a forradalmi szindikalisták táborában — Szabó Ervinnel. Nem lehet különválasztani nemzetiség szerint tehát, hogy esetleg külön-külön csak egyes nemzetiségek szocialista harcát vegyük elemzés alá, a közös, egyfrontú, együttműködött munkásmozgalmat és ha ezt cselekednénk, feltétlenül hamis képet nyernénk erről a sajátos országgrészről.

Csak egy dologról lehet szó: arról, hogy időnként más-más nép állt harciasság, tömegesség szempontjából az első helyen a mozgadalomban.

A 20-as és 30-as években Vajdaságban a KPJ soraiban és a szakszervezetekben is, amelyek kommunista irányítás alatt állottak — mind számban, mind harciasságban is kitűntek a magyarok. Ugyanez kevésbé mondható a szocialista korszak magyar munkásáról. Eleinte a német munkások vannak túlsúlyban — legalábbis a városban, ahol a kvalifikált műhelyiparosok és munkások jórésze volt német, vagy Németországban kintjárt ember. Falun — akkor is — a magyar napszámos, béres, cseléd, kubikos volt persze túlsúlyban, de mindkét szektoron, ha számban nem is, harciassági minőségben erősen versenyzett vele a szerb proletár. Ennek egyszerű oka volt: a szerbek kettős elnyomás alatt éltek, az osztályelnyomás mellett a nemzeti elnyomás súlyát is érezték, — akár a magyar munkások későbbi fokozott, a kommunista harci korszakban, a régi Jugoszláviában. Érdekes, hogy egy hatósági okmány a 90-es évekből arról tudósít, hogy román vidéken nem sztrájkol a földmunkás. Ugyanakkor, már alig pár hónap múlva, a kormány lapja arról kénytelen tudósítani bennünket, hogy román munkások járnak Bánátból át Arad megyébe és ott terjesztik, az ottani románok között, a szocializmus tanait és egyes bánáti román falvakat már központokként emlegetnek. Ugyanakkor a bácskai alispán azzal az indokolással kér karhatalom-erősítést, hogy a magyarok és szerbek igen lobbanékonyak, harcos természetűek.*

Természetesen téves lenne feltételezni, hogy egyes nemzetiségek csak harcos proletárokat, mások csupán megalkuvó, meghúzódo munkásokat teremnének. Bizonyos, hogy példának okáért német volt az a dr. Róth, aki 1918-ban aláírta a statáriális rendeletet a forradalmárok ellen. Viszont német volt persze az a Kittel, sőt az a Guilleaume is, aki egyike a legharcosabb vezetőknek, vagy az a Hartmann, aki 1900—1929 között irányította a pancsevoi munkásokat és 1900-ban alapította a Marx-asztaltársaságot. A magyar renegát Mezőfiak, de Csizmadiák mellett is ott voltak a Csáki Lajosok és Bonyhádiak is, akik később elszánt kommunistákká lettek és a megalkuvó szerb-horvát Korácsok, Tusánovicsok mellett a Glumac Milanok, Laza Vukicsevicsek. Sok román is odaadta nevét az 1918-as ellenforradalmi bánáti körleti vezetőség számára, de román volt, mondjuk, az az Unghurean is, aki kezdte a bánáti munkásmozgalmat és egy időben annak legfőbb irányítója is volt.

A mi vidékünkön, a román Bánát különállása óta, ma mégis a szerb-magyar együttműködés a legfontosabb. Ezért csak itt-ott fogok egy-két más népet érintő adatot nyújtani, annál többet viszont a magyar-szerb együttműködés bemutatására, mindenképen, ezt is, azt is annak bizonyítására, hogy csak egy közös vajdasági munkásmozgalmi történetírás lehetséges és téves, hamis kiindulási pont volna a mozgalom egyes nemzetekre bontása és külön nemzeti munkásmozgalmak történelmi megkonstruálása.

Egyes okmányokra kívánok rámutatni: 1896-ban a hatóságok egyként mutatnak rá egy aktában többek között, a szerb Tódor Mirkovra, a magyar Apró Antalra és a német Mihael Kleinra mint szocialista agitátorokra. 1897-ben együtt harcolnak, együtt küldenek ki sztrájkorséget a szerb Elemér és a magyar Szent-Mihály földmunkásai, a főispán elé rajtuk kívül német falvak földmunkásai is felvonulnak. Köztük például Klek falusi szegénysége. Ugyanakkor Adán, Verbászon és Szrbohránban egyidőben két lap is jelenik meg azonos címmel és azonos céllal: a magyar Földművelő és a szerb Zemljodelac és kongresszusukon a nemzetek önrendelkezési jogáról is tárgyalni kívánnak. Az 1898-as tóbai fegyveres harcok idején a magyar Tóba segítségére siet né-

* Eddig is és továbbra is főleg jelen okmánytár egyes okmányai és Lőrinc: „Együtt” c. kéziratban lévő tanulmánya.

mely más falu népe mellett a három: a Magyar, a Német és a Szerb Csernye földmunkássága is. Ugyancsak 1897-ben a pesti kongresszuson résztvesznek, mondjuk, az eleméri szerb *Milosev Miladin* és a kulai szerb *Gvozsgyák* is, aki résztvett az 1848-as szabadságharcban — és ott is, mint mondta, csak dolgozókat látott harcolni a szabadságért. Becskereken is együtt küzdenek ebben az időben a német *Guillaume* és *Schmidt* vagy *Ossuski*, *Merschbacher* a magyar *Homával*, *Hermállal*, szerb *Sztanacsevv*el. A magyar Moravicán a 90-es években a földmunkásság szervezkedni kíván, de tekintve, hogy annak formáival nincs tisztában, a már fennálló szerb szrbobráni munkás szervezethez fordul útbaigazításért. Különben *Jeges* később is együttműködik ott *Drágiccsal*, a magyar vezető a szerb vezetővel. A szerb polgári lapok 1897-ben nem szívesen veszik tudomásul, hogy Becsén a harcoló földmunkások fele szerb nemzetiségű és együtt küzd a magyar földmunkássággal. 1898-ban a Szerb- és Horvát-Bóka munkássága együtt harcol a környék magyar cselédségével, nap-számosaival és a magyar *Barát* egyik vezetőjük.

Talán ennyi példa elég is annak illusztrálására, mennyire elválaszthatatlanul összefonódik a terepen a nemzetiségek munkásmozgalma. De hasonló a helyzet a vezetőség köreiben is. Újvidéken együttműködnek a szerb *Milán Glumác* az elmagyarosodó *Müller Gáspárral* vagy *Láng Kálmánnal*, *Gállal*. (Csak természetes, hogy másrészt az újvidéki csata napján együttműködött a másik oldalon is a magyar *Balla*, a főispán és a szerb *Sztefánovics*, a város rendőrségi parancsnoka a magyar-szerb munkásság ellen.) 1912-ben a torontáli megyei pártvezetőség tagjai között ott találjuk a magyar *Bonyhádit*, *Molnárt*, a német *Schmidtet*, *Mihavecet*, a szerb *Máksza Jovánovicsot*, *Tusánovics Dusánt*. Ha a románok kongresszusán ott a szerb *Todorovics*, a szerbek kongresszusán viszont résztvesz a román *Mihutiú*. Így jutnak be az újvidéki 1911-es pártvezetőségbe is a magyar *Vics*, *Csáki*, *Károlyi* stb. mellett a szerb *Vláda Markovics*, *Lázár Vukicsevics*, a német *Lauterer* is. Torontál a körleti vezetőségbe a német *Ossuskit* és a szerb *Mosorinszkit* delegálja.

De így volt ez már a XIX. században is. A német származású magyar pártvezér *Frankel* harcol már a 70-es években a szerb *Sztrázsa* érdekében, a szerb *Szrpsztjo* ír (a 80-as években) a magyar munkásmozgalomról, sőt az árvíz-sújtotta magyar, csángó telepeseikről, akiknek ártéren adnak házat, telket és akik jórészt kénytelenek kivándorolni. Ha *Szvetozár Markovics* együttműködne a magyar munkással, *Vásza Pelagics* viszont Pesten adja ki 8 könyvét és, hogy nagyot ugorjunk, a szerb *Dobrilovics* indítványozza 1890-ben, a pesti kongresszuson, május elseje megülését.

A korszak vége felé a szerb *Daniló Tomin*, aki a szerb katonát és paraszot szervezi a fronton és a bánáti mezőségeken, együttműködik azokkal a magyarokkal, akik nem gondolnak persze mint ő a szerb egyesüléssel, de igenis, mint szintén ő is, a társadalmi forradalom előkészítésével. 1918-ban az újvidéki 6-os honvédezred zendülése alkalmával (Pécsett) az ezred magyar és szerb katonái közös frontot alkotnak, akár a 29-ik és 33-ik ezred zendülő magyar-szerb-román stb. katonái is az olasz fronton. Amikor azután megalakul az 1919-es bánáti kommunista *Pelagics* csoport, ennek, hogy másokat ne említsünk, a szerb *Andrija Mihajlovics* mellett a magyar *Lukó András* vagy *Toskov Tamás* (elmagyarosodott bolgár munkás) is tagja lesz.

És ugyanúgy az ellenforradalomba átcsapó bánáti körleti vezetőség 1918-as tagjai között is ott találjuk a szerb *Mosorinszkit*, *Jugát*, a román *Munteant*, *Banulescut*, német *Gabriel*t, *Geistlingert* stb. Elválaszthatatlanul egybefonódtak a nemzetiségek a vajdasági munkásmozgalomban. Aki megkísérli különválasztásukat — sebet ejt rajta.

Az egyes vajdasági nemzetek szocialistáinak együttműködése mellett a vajdasági szerb szocialisták megtalálták a kapcsolatokat Szerbia és Horvátország szocialistáival is. Már említettem egy helyt, hogy Szvetozár Markovics, hogy Vásza Pelagics vagy Mita Cénics is kihatottak a vajdasági szocializmus alakulására mind műveik, mind személyes működésük útján is Vajdaság talaján, különösen Újvidéken. Az ő munkatársaik voltak a 70-es évek Vajdaságában az ismert szocialisták-utópisták, mint Gyóka Mijatovics, Mihajlovics, a Ninkovics-nővérek, Pacsuék, Láza Nánicscsék, habár ez utóbbiak már valamivel később, a 80-as években jelentkeztek is. Mindezek lapjaikban, nyomtatott füzetekben terjesztették eszméiket, sokszor Marx egyes írásaiból is fordítva. Csak megemlítek itt néhány lapot a 70-es, 80-as évekből: Páncsevác, Szrázsa, Szrpsztvó.

Ez az együttműködés folytatódik akkor is, amikor már marxista, szociáldemokrata mozgalomról és annak vajdasági és szerbiai kapcsolatairól van szó. Nemcsak arra gondolok itt, hogy egyes szerb munkásvezetők, mint mondjuk, Milán Sztankovics levelezést folytatnak egyes szerbiai irányítókkal, de számos más, hogy úgy mondjam, hivatalos kapcsolatot is találhat a figyelmes szemlélő. Elsősorban is Milorád Popovicsra, a szerbiai szindikalistára kell gondolnunk, aki hosszú éveken át szerkeszti a magyarországi szerbnyelvű szocialista pártlapokat, így a „Národna Récs”-et és ezzel irányítójává válik a vajdasági szerbek szocialista mozgalmának 1902 és 1904 között, természetesen a legszorosabban együttműködve az országos, pesti pártvezetőséggel és annak síkján hirdetve harcot a szerb polgári pártok, például Jása Tomicsék ellen, sokszor a terepi, népi érdekekkel és elgondolásokkal kevéssé számolva. — A vajdasági szerbek kongresszusain nem csak mint testvérpártok kiküldöttei jelennek meg a szerbiai (és bolgár „tészni”) párt egyes irányítói, hogy üdvözlőjkék Vajdaság szocialistáit és hogy azután odahaza, a maguk közönségének beszámoljanak annak haladásáról, de pl. 1910-ben, az ötödik kongresszuson, Zsivkó Topálovics, a szerbiai kiküldött, irányító szerepet tölt be és — az egyik beszámolót is ő tartja meg. A Szerb Agitációs Bizottság 1910-ben részt kíván venni azon a balkáni szocialista kongresszuson, amelyet Tucovics hívott össze Belgrádba és nem rajta múltott, hogy a pesti központ azt nem engedélyezte, mint „túlkorai” lépést. Hogy Horvátországgal is megvoltak a kapcsolatok, annak bizonyágául elegendő lesz felemlíteni, hogy ekkoriban Korács szerbországi, sidi horvátországi lapja, a Právo Národa, volt a szerb szocialisták hivatalos közlönye. Glumác Milán pedig egyként volt otthon Pesten, Eszéken vagy Újvidéken.

Mindez nem jelenti egyúttal azt is, hogy az akkori párt és vezetősége mindenkor teljesen helyes állásponton állott a nemzeti kérdés tekintetében. Talán nem is volt ez az álláspont teljesen következetes és egységes. Ingadoztak sokszor és változtattak nézeteiken egyes vezetők — anélkül, hogy ennek akár tudatában lettek volna. Tulajdonképpen minden akkori vajdasági nemzetiség — elnyomott nemzet tagja volt. Viszont a nemzetközi pártkereketek és emléletek követelte álláspontok vagy elvetették teljesen a nemzeti harcsíkiát vagy sokszor, ellenkezőleg, a csatlakozást javasolták a nemzeti burzsoázsiákhoz. Teljesen helyesen, a forradalom szempontjából csupán Lenin és táborá látta a nemzeti kérdést. Tucovicsék elmélete és gyakorlata közeledett ehhez az állásponthoz. Vajdaságnak nem volt akkor sem Leninje, sem Tucovicsa. A többiek: szerbek, magyarok, románok egyként ide-oda hányódtak, iránytűnélküli hajóikkal, a nemzeti kérdés tengerén. Hiszen Luxemburg Róza is tévelygett, ő sem ismerte fel a nemzeti kérdés lényegét. Tudat alatt, érzésben, amely kiütközött egyes írásaikban, állásfoglalásukban is, sokszor

együtthaladtak volna, sodortatva, a nemzeti burzsoáziával, de a tudat és — hamis — elmélet érzésük ellen kényszerítette őket harcba. Ilyenkor mintegy labirintusban tévelyegtek.

A magyarok egy időben együtt haladtak a koalícióval, a függetlenségi párttal, de azután ellene fordultak, hiszen ez a pártkoalíció a nemzeti függetlenségért sem harcolt komolyan a Habsburgok ellen, azonkívül ellene fordult a munkásmozgalomnak. Csak Andrassy Gyulának, a „fekete grófnak” terrorizmusára emlékeztetek itt. A magyar munkásság „a tulipános törvénytelen-ség” ellen támadott és frontot mutatott a függetlenségi-ellenes ellenes ellen, átengedve a nemzeti harcot — az ellenségnek, amelyet az persze nem is vett túlkomolyan. Viszont a szerb polgári radikálisok, Jása Tomicsék, akik szintén harcoltak a munkásság ellen — odaálltak a magyar koalíciós kormány oldalára. Akárhogy is — kevés kivétellel a magyar szocialisták nem tűzték ki zászlajukra a nemzeti szabadságharc továbbvitelét, 1848 folytatását. Átengedték a Kossuth-hagyományt, de a Petőfi- és Tancsics-hagyományt is az osztályellen-ségnek. Ennek az említettekén kívül bizonyára az is oka volt, hogy éppen a „darabont-kormány”, Kristóffyék voltak azok, akik törvényesítették a munkásmozgalmat. Ezért sem tudott találkozni a függetlenségi és társadalmi, osztályarcvonal. De túlságosan hatása alatt volt a párt a bécsi pártpolitikának is és megelégedett a kultúraautonómiával, vagy ahogy leginkább mondogatták: a „nemzetek egyenjogúságával”. Ez már inkább szöveg a nem-magyar nemzeteknek, hiszen a magyar nemzeti kérdésnek még mindig két éle volt: egyrészt Bécs felé kellett állást foglalnia, másrészt viszont az országban élő többi nemzetiség felé. És ez még bonyolultabbá tette a helyzetet.

A többi nemzet munkásmozgalma előtt egyszerűbben alakult a helyzet. Egyként kellett harcolniuk függetlenségükért a magyar uralkodó osztályok és a Habsburgok ellen. A szerbek előtt ott állott *Tucovics* politikai példája is. Mégis, az osztrák, a magyar, a német és általában a nemzetközi hatások sokszor megtévesztették őket is. Így bennük is küzdöttek az érzések és a tudatosan követett „vonalvezetés”. Hivatalosan csak a nemzetek egyenjogúságáig jutottak el. Sokszor egyenesen a nemzeti eszme ellen küzdöttek, talán ugyanakkor, amikor olyanokat is mondtak, hogy a szerb nép, szóval a nemzet teljes egészében, osztályokra való tekintet nélkül, mindig demokrata volt. Az Obrénovicsokat is beleszámítva. Az önrendelkezés jogáról talán csak az adai meg-nem-tartott kongresszus vitázott volna. Nem tartoztak a munkásmozgalomhoz és csak később, 1918-ban, kapcsolódtak abba bele *Vásza Sztájcics* ifjúságának egyes, legjobb tagjai, akik, mint *Danilo Tomín*, azután kommunisztákká váltak, de már a háború idején egyként küzdöttek mind a nemzeti, mind a társadalmi felszabadulásért, azaz küzdöttek már akkor az új, a szocialista és egyesült Jugoszláviáért. Magában a pártban a legtisztább hangok a balkánháború idején hallatszanak. Erről már szólottam — a bázeli kongresszussal kapcsolatban. Viszont 1918-ban azután újabb, a régi állásfoglalásnak többé meg nem felelő hangokat hallunk. A temesvári bánáti néptanács népszavazást követel, némileg egyúttal a magyar integritás alapjaira is helyezkedve, míg a Szerb-bunyevác Agitációs Bizottság felel a szerb osztályharc frontját, és teljesen elfogadja a szerb burzsoázia politikáját. Nem is beszél többé proletariátusról, hanem csak szerbekről, nem említi többé az osztályharcos szocializmusért folytatott harcot, csupán a nemzeti felszabadulást. Végül már — a kommunista párt ellen lépve fel rendkívüli kongresszusán — egyszerűen ellenségnek bélyegzi az osztályharc mellett kitaró proletárokat és a magyarországi kommunistákat azonosítja a magyar uralkodó osztályok egykor Szer-

bia ellen háborúzó tagjaival. A jugoszláv kommunistákat is mint „ellenséggel” paktáló árulókat támadja, amikor a Párt megakadályozza a jugoszláv burzsoázia beavatkozását a magyar forradalom ügyeibe. De ekkor már ellenforradalomra vált a vezetőség mozgalma és a forradalmi harcot a kommunista párt vette át, amely néhány évi tévelygés után, 1923-ban helyes álláspontot foglalt el a nemzeti kérdésben, az önrendelkezési jog alapjaira helyezkedve.

Lőrinc Péter

Pechán Béla:

Arckép

ROKONTALANOK-E A FINN-UGOR NYELVEK?

Az élő magyar nyelv boncolgatása során kitűnik, hogy a magyar nyelv sokkal több régiséget megőrzött, mint azt eddig a nyelvtudósok hitték. Nem véletlen, hogy a magyar nyelv egyike azoknak a nyelveknek, amelyekben a legtöbb régiséget találjuk. Amint tudjuk, a magyar a ragozó nyelvek közé tartozik, s az ilyen nyelvek jobban megőrzik a szavak ősi alakját.

Az úgynevezett indo-európai nyelvek általában úgy mutatnak rá a főnevek és névmások mondatbeli szerepére, hogy a szó elé elüljáró szócskát (praepositio-t) tesznek, s utána a szót a megfelelő esetben teszik. Ez általában akkor van így, ha a szó valamilyen határozója a mondatnak. Ilyen elüljáró szócskák pl. a latin nyelvben: a, ab, de, cum, ex, sine, pro, ante, apud, ad, circa, stb. Ha a szó tárgya a mondatnak, akkor egyszerűen tárgyesetbe (accusativus-ba) teszik, a birtokviszonyt pedig birtokos esettel (genitivus-szal) fejezik ki. Az eseteknek (lat.: fabula, fabulum, fabulae, stb.) semmi közük sincs a raggal ellátott magyar szavakhoz. A magyar a szó mondatbeli szerepét jelölő hangot vagy hangcsoportot — mint szóvégi toldalékot — a szóhoz ragasztja. Ha külön szóval jelöli a szó mondatbeli szerepét, akkor is a szó mögé teszi (névutó).

Nézzük most már, mi a szerepük a szóvégi toldalékoknak az ősi szóalakok megőrzésében! — Ezt a szerepüket a következő törvénnyel fejezhetjük ki: Ha **egy** hangból álló toldalék tapad a szóhoz, megőrögzíti a szónak azt az alakját, amelyhez hozzátapadt. Ugyanaz a szó toldalék nélkül tovább fejlődik. A szóhoz tapadt hang megváltozhatik, de ha utána még egy toldalék tapad a szóhoz, az ugyancsak megőrögzíti a szónak azt az alakját (az első toldalékkal együtt), amelyhez hozzátapadt.

Kövessük a mai magyar **tó** szó történeti fejlődését! — Ez a következő:

tov > tav > tau > tó

A **tov** alakot megőrögzítette az **-á** végződés: **tová**; ezt ismét megőrögzítette a **-bb** végződés: **tovább**. A **tová** alak (**-bb** nélkül) ma így hangzik: **tova** (tovaszáll).

A **tav** alakot megőrögzítette a **-t** tárgyrag és a **-k** többesjel: **tav(a)t**, **tav(a)k**.

A **tau** alak valamilyen oknál fogva nem kapott végződést, s ezért a magyar nyelvben nincs meg.

Ősi szó a magyar **hó** szó is. Történeti fejlődése a következő:

hov > hav > hau > hó

A **hov** alakot megrögzítette az **-á**: **hová**. Ma: **hová** vagy **hova**.

A **hav** alakot megrögzítette a **-t** tárgyrag és az **-s** melléknév-képző: **hav(a)t**, **hav(a)s**.

A **hau** alak valamilyen oknál fogva nem kapott végződést, s ezért a magyar nyelvben nincs meg.

Mindebből arra következtethetünk, hogy ha van olyan nyelv, amely, akár a legtávolabbi rokonságban is, de rokonságban van a finn-ugor nyelvekkel, az imént bemutatott sajátosságokat bizonyos pontokon magán viseli.

Az a tény, hogy a finn-ugor nyelveken kívül csak az orosz nyelvben van névszói állítmány, gondolkodóba ejti az embert. Arra következtethetünk ebből, hogy a szláv nyelvek, ha nagyon távoli rokonságban is, de feltétlenül rokonságban vannak a finn-ugor nyelvekkel. Kísérleljük meg, talán sikerül nyomra bukkannunk, s felfedeznünk olyan kapcsolatokat, amelyek a nyelvrokonságot bizonyítják!

A nyelvrokonságot a szavak és a rendszerbeli sajátosságok egyezésével szokták bizonyítani. A nyelvhasználat szempontjából, természetesen, csak az ősi szavakat vehetjük tekintetbe.

A legősibb magyar szavak egyike a **ház** szó. Történeti fejlődése a következő:

kut > hut > huz > hoz > ház > ház

Az első alakot megtaláljuk a mai **kut** vagy **kút** főnévben, ami arra mutat, hogy az ősi **kut** földbeásott veremlakás volt. Ez az alak megvan még a **kutat** igében és a **kutkó** (> kuckó) főnévben is.

A második alakot megtaláljuk az üveg**huta** szóban. Az **osztják** nyelvben (a magyar nyelv egyik legközelebbi rokona) **chot** = ház

A harmadik alakot megtaláljuk legrégebb összefüggő szövegű nyelvemlékünkben, mint helyhatározóragot (Halotti besz.: *ysa mend ozchuz iarov vogmuc... Es keassatuc uromchuz charmul*). Megvan ezenkívül a **huz** vagy **ház** igében is.

A negyedik alak megvan a **-hoz** helyhatározóragban és a **hoz** igében.

Az ötödik alak megvan a H. B.-ben található **hazóá** alak valószínű kiejtésében.

A rokonnnyelvek közül a finnben **kota**, gen. **kodan** házikót, kunyhót jelent. A mordvinban **kud**, **kudo** házat, lakást.

A fentiek után nem nehéz rájönnünk arra, hogy a szerb **kuća** szóban a **kut** jésített alakja (**kutja**) van. Bizonyíték erre az, hogy a **kuća** főnévből képzett melléknév régi alakja így hangzik: **kutnji** = házi. Megvan a szerb nyelvben az ősi **kut** szó is **szöglét** jelentésben.

A **ház** szót az ötödik fejlődési fokon megtaláljuk az orosz **cházjain** (házigazda) szóban is.

A szláv **kud, kuda** (hová, merre) szóban megtaláljuk a mordvin **kud, kudo** szót, a szláv **kod** (-nál, -nél) szóban pedig a finn **kodan** szó tövét.

A mai magyar **ló** szó történeti fejlődése a következő:

lov > lou > lú > ló (lovak, lovat, lovas; nyelvjárásban még ma is megvan a **lú** alak).

Az első alakot megtaláljuk a szláv **lov** (vadászat, vad) főnévben és a **loviti** (vadászni, stb.) ige tövében. A **lov** szó szláv jelentése arra mutat, hogy ez a szó eredetileg nem azt az állatot jelentette, amelyet ma a magyar **ló** szó jelent, hanem általában **vad**-at (főnévi értelemben) jelentett. Így egészen valószínű, hogy a szó más irányú fejlődése útján jött létre az oroszlan szláv neve, pl. a szerb **lav** szó.

Ősi szó a magyar nyelvben a **bot** szó is. Történeti fejlődése:

but > bot

A **but** alakot megtaláljuk a **buta, butít** szavakban, ugyanis a régi nyelvben minden valószínűség szerint azt az embert (vagy állatot) nevezték **butának**, akit bottal fejbeverték, s ennek következtében elszédült.

A **but** alakot megtaláljuk a szerb **but** (comb) szóban is. (A **but > bot** eredetileg nem vékony botot, hanem bunkósbotot, dorongot, husángot jelentett.) A **but > bot** szó további természetes fejlődése (a magánhangzónak még egy fokkal nyitabbá válása) folytán jött létre; pl. a szerb nyelvben a **bat** szó, amelyet megtalálunk többek között a **bat** (topogás), **bataljka** (bot), **batati** (üt, topog), **batina** (ütő, bot, tuskó), **batinati** (ütlegel) szavakban.

Ősi szó a mai magyar **tó** szó is. Történeti fejlődését már láttuk.

Szabadkától nem messze van a Tavankut nevű helység, ahol már régebben megtalálták egy vízi település maradványait. E helységnév első tagjában (tavan) megtaláljuk a **tó** szó ősi **tav** alakját, a második tagja (kut) pedig az emberi lakást jelentő szó legrégibb alakja. Ezek szerint **tavan kut** annyit jelent: **vízi** (tavi) **ház**. Hogy a **tavan** szó (más jelentésben) még ma is megvan a délszláv nyelvben, ebből arra következtethetünk, hogy a mai Tavankuton ószláv vízi település volt.

Ime, néhány ősi szó, amely a szláv és a finn-ugor nyelvekben megegyezik.

Az ősi szavaknak általában minden nyelvben nagy szócsaládjuk van. Csak nagyobb szótárakat kell lapozgatnunk, s azt látjuk, hogy az említett ősi szavaknak sok származékuk van mind a finn-ugor, mind a szláv nyelvekben. Pl.: a **ház** szó családja a magyar nyelvben legalább százhusz tagból áll.

A nyelvrokonságnak azonban a szavak egyezésénél sokkal döntőbb bizonyítékai az összehasonlított nyelvekben található rendszerbeli egyezések.

Nem sok fáradságba kerül megállapítanunk, hogy a szláv nyelvek távolabb esnek a nyugateurópai nyelvektől, mint a nyugateurópai nyelvek két nagy csoportja (a neo-latin nyelvcsoporthoz és a germán nyelvcsoporthoz) egymástól. Pl. mind a neo-latin, mind a germán nyelvekben megtaláljuk igekötői szerepben az ősi **a**, **ab** praepositio-t (francia: abandonner = elhagyni; német: abfahren = elutazni). A szláv nyelvek többek között ezen a ponton is eltérnek a neo-latin és germán nyelvektől. A szláv nyelvekben hasonló hangzású és jelentésű praepositio vagy igekötő nincs. Ha pedig egyik nyelvcsoporthoz egy bizonyos ponton eltér a másik nyelvcsoporthoz, akkor feltételezhető, hogy éppen azon a ponton egy harmadik nyelvcsoporthoz fűzik szálak.

A latin nyelvben az **a**, **ab** a valakitől vagy valamitől való eltávolodást jelenti. A francia nyelvben az **à** elöljáró szócska közeledést jelent, tehát az **a** és **ab** jelentése már eltér. A magyarban és a szláv nyelvekben ez az **a**, **à** vagy **á** hang a szó végéhez ragasztva egyaránt jelenthet eltávolodást vagy közeledést. A magyar **hova** vagy **hová** és a szláv **kuda** valakitől vagy valamitől való eltávolodást jelent. Nem véletlen, hogy maga a **kud** szó, amelyhez a szláv nyelvek ezt a végződést ragasztják, ugyancsak közös finnugor-szláv szó. A **hová** kérdésre felelő **haza** az otthonhoz való közeledést, a **világgá** az otthontól való távolodást jelenti. A szláv **doma** (haza, itthon, otthon) az otthonhoz való tartózkodást jelenti. Az otthonhoz való közeledést és az otthonban való tartózkodást a neo-latin és germán nyelvek rendszerint előjáró szócska segítségével fejezik ki, pl. francia: **à la maison** (haza v. otthon); német: **nach Hause** (haza), **zu Hause** (otthon). Azonban sohasem használnak ennek kifejezésére a szóhoz ragasztott végződést.

A finnugor-szláv ősnyelvben kifejlődtek ilyen határozószók: **idē**, **odē**, **odā**. A magyar nyelvben ezek ma is a mozgás irányát jelentő határozószók (ide, idebb; odébb; oda, odább), a szláv nyelvekben pedig átalakultak mozgást vagy egyéb cselekvést jelentő igékké. Először változatlanul használták őket, mint egyesszámú, harmadik személyű igéket: **ide** (jön), **ode** (elmegy), **oda** (elárul). Később személyragot illesztettek hozzájuk, s így váltak végleg igékké. A szerb az 1. személyben ma is az **-m** személyragot használja, amelyet a magyar is használ pl. a tárgyas ragozásban. Szerb: **idem**, **odem**, **odam**; magyar: **viszem**, **hozom**, **adom**. Azonban a szláv nyelvekben is van nyoma annak, hogy ezek a szavak valamikor határozószók voltak. A szerb nyelvben pl. az **oda** határozószó több esetben igekötőként szerepel, pl.: **odabirati** (kiszemelni), **odagnati** (elűzni), **odazvati** (elszólítani), **odajačiti** (végigvágni), **odaslati** (kiküldeni, odaküldeni) stb.

Az **odati** igéből alakult ki később a szókezdő **o** elhagyásával a **dati** ige. Érdekes, hogy a magyar **ad** ige is ugyancsak az **oda**, **odá**, határozószóból származik. A Halotti beszédben ezt az alakot találjuk: **odutta vola**. (Mult idő; később: adta vala.) Ha az **odutta** alakból eltávolítjuk a mult idő jelét (**-tt**) és az **u** kötőhangot, akkor marad: **odá**. Ragozva: **odám**, **odád**, **odá**. A H. B. idejében ez még jelenidejű

cselekvést fejezett ki, azonban később, az **o**-nak egy fokkal nyiltabbá válása után, **adám, adád, adá** alakban multidőnek fogták fel.

Ezeknek az igéknek a kialakulásával kapcsolatban nem kisebb dolgot figyelhetünk meg, mint azt, hogy az igék nemcsak főnevekből, hanem határozószókból is keletkeztek. A fenti példákból azt látjuk, hogy az ige megjelenése előtt nemcsak főnevek, hanem határozószók is voltak. A főnév elsőségéről felállított elmélet tehát mindenestre módosításra szorul. Most még korai lenne ezt a módosítást elvégeznünk, mert bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a számnév és a névmás is megelőzte az igét.

A fentiekben bemutattuk a finnugor-szláv nyelvrokonság néhány bizonyítékát. Reméljük, hogy a finnugor nyelvek romantikus rokonságáról terjesztett tévhit hamarosan szertefoszlik, s finnugor nyelvek az emberek tudatában is bekapcsolódnak a nagy euráziai nyelvközösségbe.

Az itt közölt bizonyítékok, hihetőleg, csak egy kis részét képezik az egész bizonyítási anyagnak. A kutatásoknak tehát tovább kell folyniuk, s a nyelvészeknek teljes világosságot kell deríteniök a finnugor és a szláv nyelvek közötti kapcsolatokra. A nyelvek még sok titkot rejtenek nemcsak szláv-finnugor, hanem szélesebbkörű vonatkozásban is.

Balázs-Piri Aladár

Pechán Béla

Viskó

Temerini népballadák és változatok

Magyarok Temerinbe nagyobb számban 1800 körül telepedtek le. Az elmúlt másfél század elhamvasztott sok néprajzi értéket. A letelepülők a magyarlakta vidékek más-más helyeiről verbuválódtak s így igen változatos folklóre anyaggal rendelkezhetnek.

Mi maradt belőle?

Hirtelen csak az ú. n. »túszt« (körtáncot) lehet említeni. Tulipános ládák, varrott törülközők, jól elrejtett ruhadarabok előkerülhetnek még.

Legjobban fejlődik azóta is a dal. Legjobban, mert az ember küzdelmes életútján annak társa lett. Elválaszthatatlan, magaszülte társ.

Társa az urasági földön, társa volt a kubikon, társa lett a saját földjén. Az lett, mert dalolva könnyebb a munka, kisebb a bánat, vígabb az öröm.

A falu kincsei ezek.

Innen vannak kikotorva ezek az újstíliú balladák is. Nem a legdrágábbak a magyarság népballadáiból. Harminc, vagy száz-százötven év nem volt elegendő, hogy az ismeretlen szöveg és dallam szerzője, itt-ott fogyatékos munkáját a nép szövegjavító vagy dallamformáló ereje kijavítsa vagy elrontsa annyira, hogy elveszen, elnémulásra kárhódjon.

Lőrinc Péter »Népi kultúra — népies kultúra« c. értekezésében írja: »Azt adhatja mindenki, amiye és amennyije van«. Nem akarok értékmegállapítást végezni. Ez nem a gyűjtő feladata. Az én feladatom ezen közléssel az, hogy a népballadák kévébe kötését elősegítsem. Az értékelés a tudomány dolga.

TEMERINI NAGY ERDŐBE'

1950

Pesante

Temerini nagy erdőbe
Két lány, gyilkos, sétál benne.
Egyik Julis, másik Maris,
Édesapa gyilkosai.

»Lányom, lányom mit gondoltál
Mikor apád meggyilkoltad?«
»Édesszülém azt gondoltam,
Jobb sorom lesz mint apámmal.«

»Anyám, anyám, édesanyám,
Mossa ki a lila-ruhám.
Lila ruhám ki kell mosni,
Mert törvénybe fogok menni.«

Csireg-csörög a vas ajtó,
Talán biz a tömlőc-tartó?
»Húsz esztendő a rabságom,
Így hát mit ér a lányságom?«

»Fecském, fecském, édes fecském
Vidd el az én levelecském.
Vidd el, vidd el messze földre,
Édesapám köröszjtjére.

Ha kérdi, hogy honnan jöttél,
Kinek a postása lettél?
Mond el, hogy két barna lánynak,
Édesapjuk gyilkosának.«

Mivel ez a ballada a két viláháború között termett, szerettem volna megtudni, hogy az eseményt ki szedte rímekbe. Ez lehetetlen-ségnek bizonyult, pedig a történet állítólag igaz, — és a szereplői ma is élnek. Még az éneklője is kikötötte, hogy nevét se közöl-jem. Így még az 1920 és 30-as évek között keletkezett népballada szerzőjét sem állapíthatjuk meg. Pedig jó szerkesztésű szöveg. Úgyes rigmusoló a szerzője. A dallama már nem ilyen sikerült. Hibája a félhangtávolságok nem népies egymásutánja. (Cigánymuzsika-hatás.)

BARNA JÁNOS

1946, Németh Jánosné, 44 é.

Parlando

Barna Jánost arra kérte babája,
Utitársát tegye el más világra.
Utitársa lefeküdt a zöld fűbe.
Barna János tört döfött a szívébe.

A szúrástól véres lett a ruhája,
Majd kimossa azt az ő babája.
»Mosd ki babám ingem, gatyám fehérre,
Holnap megyek csendbiztos úr elébe.«

»Csendbiztos úr, adjon isten jó napot!«
»Adjon isten, Barna János mi bájord?«
»Csendbisztos úr, nyomja szívem a bánat,
Egy kislányért megöltem a komámat.«

DÁNEL JÓSKA

1946, özv. Birinyi Józsefné, 50 é.

Parlando

»Panna néni, adjon isten jó estét,
Haza hoztuk Jóska fia holttestét.«
»Jaj, de nagy bút hoztatok a fejemre,
Mégállj Fercsi, ez nem lesz elfelejtve.«

Dánel Jóskát kilenc orvos boncolja,
A Fercsi meg a lábánál vizsgálja.
»Mondd csak Fercsi, hogy nem fájt a te szíved,
Mikor bátyád egy kislányért megölted?«

»Dehogy nem fájt, talán meg is'hasadott,
Mikor mondta: Jaj, istenem meghalok.«

— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Dáneléknál meggyújtották a gyertyát.
Talán bizony Dánel Jóskát virasszák?
Gyerünk lányok öltözzünk föl fehérbe,
Mennyünk el mind Jóska temetésére.

A fent közölt népballadákat a legjobb tudomásom szerint eddig még gyűjtőink nem jegyezték fel, bár ezek közül is kettő nem teljes szövegű; tehát töredék. Nem akarom állítani, hogy ezeket a balladákat csak Temerinben éneklék (az első kivételével), hiszen egy népballada hovátartozását vagy szűkebb földrajzi illetőségét napjainkban meghatározni nehéz. Különösen akkor, ha tudjuk az ezekhez hasonló népballadák terjesztésének módját.

Állításom bizonyítékául szolgál a HÍD 1951 október-novemberi számában, Pennavin Olga közlésében megjelent »Endréd báró nótája« című, valamint a HÍD 1953 június-júliusi számában Bóna Júlia lejegyzésében közölt »Szabó Vilma« című népballada és a »Házasodni akartam« című néprománc, melyek változatai Temerinben is fennmaradtak.

Az említett balladák és románc temerini szövegváltozata és dala ma a következő:

SZABÓ VILMA

1946, Németh Jánosné, 44 é.

Elbeszélve

Dallamváltozat

1950, Bartók András, 40 é.

Elbeszélve

Szabó Vilma kiment az erdőbe,
Lefeküdt a nyárfa hűvössibe.
Szeretője odakiált neki:
»Vigyázz Vilma, mert meglát valakit!«

Szabó Vilma nem vette tréfára,
Beugrott a közeli csárdába.
»Kocsmárosné tiz liter bort adjon,
Szabó Vilma egyszer hagy mulasson.«

Szabó Vilma borát meg se itta,
Csendőrkáplár az ajtót benyitta.
Csendőrkáplár elkiáltja magát:
»No, legények megfogluk a Vilmát!«

Szabó Vilmát hat csendőr kíséri.
Szeretője az ablakon nézi.
»Ne nézd rózsám gyászos életemet,
Mind teerted szenvedem ezeket.«

Szabó Vilmát hat csendőr vallatja,
Szeretője az ajtón hallgatja.
»Valld be bűnös minden bűneidet!
Hová tetted három gyermekedet?«

»Egyet tettem rózsafa tövébe,
A másikat Duna közepébe,
A másikat Duna közepébe,
Harmadikat Tisza fenekére.«

Dallama ereszkedő stílusú. Képlete ABBA, amely szintén újkeletűségét bizonyítja.

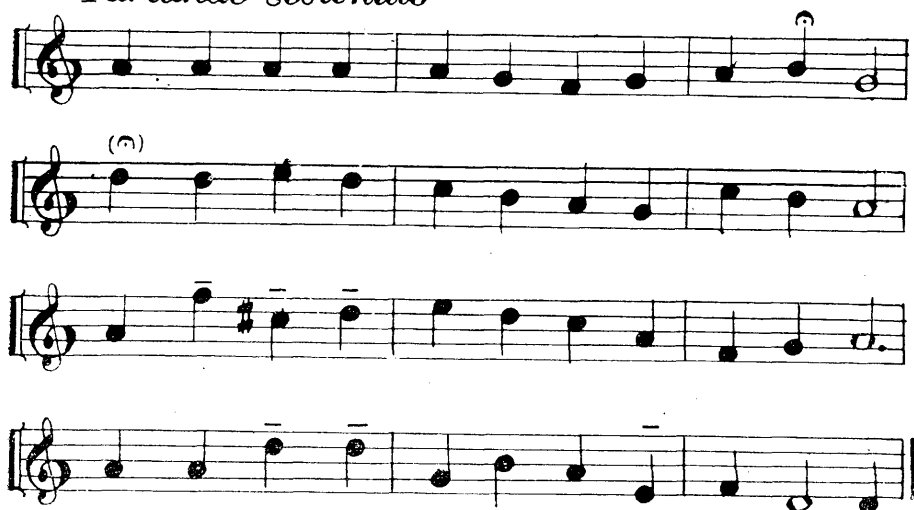
Hogy a XIX. századból eredhet, erről tanúskodik szövege is. Megdöbbenő gyermekgyilkosság a tárgya. Szövegének nevelő értékét így jellemezte Takács Pista bácsi: »Szabó Vilmát« nem tanítottam meg a gyerekekkel a szövege miatt, így már én is elfelejtettem.

Igaza van. Szabó Vilma tette nincs megokolva. Nem tudunk semmi kényszerítő körülményt, mellyel cselekedete valamennyire is magyarázva lenne.

TÜL A TISZÁN SZENDRE BÁRÓ

1950, Bartók András, 40 é.

Parlando sostenuto

Túl a Tiszán Szendre báró pusztája.
Áll egy nyárfa, leveledzik magába.
Legszebb nyárfa a szendrei határba,
Gujás legény búsulni jár alája.

Gujás legény szíve jaj, de szomorú,
Előveszi furujáját, belé fú.
Furujaszó fölhangzik a pusztába,
Hallgassa a Szendre báró leánya.

Esik eső szép csendesen csepereg,
A kisasszony szobájába kesereg.
A kisasszony így sóhajt fel magába:
»Mért is vagyok Szendre báró leánya?«

»Lányom, lányom, lányomnak se mondalak,
Hogy én téged egy gujásnak adjalak.«
»Mit bánom én édesanyám tagadj meg,
Az én szívem a gujásért hasad meg.«

Szendre báró fölnyergeli a lovát,
Úgy járja be a gujások tanyáját.
Megkérdezi legidősebb gujását;
Nem látta-e az ő kedves leányát?

»Báró uram az igazat megvallom
Bojtáromat három napja nem látom,
A bojtárom három napja oda van.
A nagyságos kisasszony is vele van.«

Túl a Tiszán kifaragták azt a fát,
Mejjikre a gujás-legényt akasszák.
Fújja a szél fehér ingét, gatyáját,
Mert szerette Szendre báró leányát.

»A főutcán végigmenni nem merek,
Mert azt mondják fekete-gyászt viselek.
Fekete-gyász, hófehér a jegykendőm,
Gujás legény volt az első szeretőm.«

Talán a leghiánytalanabban megmaradt népballada nálunk. Fel-tétlenül a feudalizmus hanyatlásának idejében keletkezett. Dallama kedves, megkapó. Szövegéből kitűnik a kérdőre vont öreg gulyás felelete. Inkább örömet, mint együttérzést észlelünk benne. Tudja, hogy szavai szenvedést hoznak urának, még sem kíméli őt, sőt fo-kozza mondanivalóját:

»... A bojtárom három napja nem látom,
A bojtárom három napja oda van,
A nagyságos kisasszony is vele van...«

Még inkább érdekes a szöveg utolsó sora, melyben a gulyás bevégezte regényét. A kisasszony elkezdte:

»Gujás legény volt az első szeretőm.«

AMIKOR ÉN TIZENHAT ÉVES VOLTAM

1953, Takács István, 44 é.

Scherando

Amikor én tizenhatéves voltam,
Temerinben házasodni akartam.
Tizenkét lányt a számomra megkértem,
Mind a tizenkettő hibát tud bennem.

Az elsőnek kicsi voltam, az volt baj.
Másodiknak csalfa voltam, az volt baj.
Harmadiknak, hogy a szemem kékkellett,
Negyediknek kacsintásom nem tetszett.
Ötödiknek, hogy édesapám nincsen,
Hatodiknak, hogy paripán nem jöttem.
Hetediknek vagyonom is kicsi volt,
Nyolcadiknak a pénzem is kevés volt
Kilencedik dohányfüstöt nem szível.

Tizediknek göndörhajú legény kell.
Tizenegyediket anyja nem adja,
Tizenkettedik nem megy férjhez soha.
Így én nem házasodhatok meg soha,
Így nem lesz nékem feleségem soha.
Itt kell hagyni városunkat, falunkat,
Katonának íratom fel magamat.

E néprománcot Takács István a csúrogi rétben id. Kaslik Pétertől tanulta szénagyűjtéskor.

Kukoricafosztás, majd az általános betakarítások után, esténként az idősebbek szívesen »bandáznak«. Ilyenkor szívesen mesélnek is. Sok néprajzi anyagot lehet ilyenkor tőlük összegyűjteni.

Temerin dallanyaga gazdag. Népdal-gyűjtők üres kézzel nem távoznának.

Tóth László

Petrovics Boskó

Falusi utca

PÁLYADÍJNYERTES MŰ A SZÍNPADON

Nálunk a nehezebb műfajokban lassabban érik a mű. Ha népes is az irodalmi berek és ha sokasodnak is a tollforgatók, az igazi szépirás mégis ritkán, néha igen ritkán jelentkezik. Valóságos öröm egy-egy sikerült elbeszélés, mert a széppróza nem siet teremni érett gyümölcsöket. Ki is fogytunk belőle, mert igazán új kevés akad; már kevés olyan, amely művészi, esztétikai mértékkel mérve kielégíti az olvasó fokozottabb igényeit. Olykor csak a fölszínen mozog, mit tagadjuk: nem más, mint iskolás stílusgyakorlatok, amelyekben még ideológiai zűrzavar is keveredik, aztán akad olyan is, amely ide-oda kanyarog a műfajok között, nem találja helyét, hogy megálljon. Mik ezek? Jegyzetek, karcolatok, tárcanovellák vagy csakugyan elbeszélések, amelyeket a jóindulat sorol a művészi alkotások közé, hogy legyen azokból is nekünk valamink?!...

Az elbeszélő készséghez nem mindig párosul mesterségbeli tudás, pedig azt nem pótolhatja szóbőség a nagyobb műfajoknál. A szerkezet belső törvényeit s azoknak nehézségeit nem lehet bősáddal áthidalni, mert az hézagot pótolhat ugyan, de művészetet nem. Így művészi élményt se nyújthat, csak szerény, fáradalmas szórakozást, melyre a fínyság természetűek sokszor azt mondják: »jobb híján kénytelen vagyok beérni a hazai terméssel«.

A két nagy műfaj közül most a drámáról van szó.

Eredeti bemutatót jelez a színlap, hazai szerző műve már odáig jutott, hogy első pályadíjjal érte el a színpadot. Nagy szó s már eleve is nagy elismerés. A szó hallatára jövőbe nézve az ember a nagy pályadíjakra gondol s képzeletében kutatja, tapogatja a szerző helyét, további útját. Fémjelzés-e ez vagy íróvá avatás, vagy mind a kettő egyszerre, csak a színháznak, a népnek, az olvasónak kell megerősíteni?! Mert soha, így nálunk sem lehet pusztá előlegezésnek venni az ilyen döntéseket. Az első díj kiadása érdem és nyereség is, hogy az írói alkotások között már kitüntetett műről is lehet beszélni. Most az a kérdés: általános vagy hazai mértékkel, mert a színpad nálunk is épp úgy színpad, mint Párisban a Comedie Francais falai között s a rivaldafény éppen úgy világít. Egészen magasról vettem a hasonlatot, hogy a drámai műfaj súlyára mutassak, amely nem lehet könnyű játék, se írás kedvtelésből, hanem a szerző mélyen átértzett és átélt élménye, hogy művészi alkotássá érjen meg benne és kidolgozottan vigye a színpadra a közönség elé.

Lehet, hogy úgy tűnik, hogy túlzottan fölfokozott igénnyel lépünk föl csak azért, mert pályadíjat nyert műről van szó. Nemcsak hogy »lehet«, hanem úgy is van. Ürügy ez és jó alkalom, mert Sinkó Ervin drámája után — úgy vélem — most még közelebb léphetünk a színpadi műhöz s abból, ami már van, rámutathatunk arra, amit a drámairodalomban várunk. Aminek lennie kell.

Quasimodo Braun István drámája így és ezért nemcsak színházi, de irodalmi esemény is. A »Magdics ügy« témájával a mást adta, azt a rengeteg kérdéssel, tépelődéssel, meghasonlással, összeomlással és diadalmas fölemelkedéssel teli életet, ami a miénk. Őt nem riasztotta meg a distance, nem torpant meg attól, hogy a dolgok tényleges, igazi vonalainak kitapogatásához nincsen meg az időbeni távlat, hiszen aki a mindennapi élet ütőerén tartja a kezét, az ha figyel és vigyáz és megfigyeléseit művészi erővel tudja magából még m a kivetíteni, akkor meg tudja sejteni és el is tudja nekünk mondani ennek a különös, változatos, soha nem nyugvó és mindig alakuló életnek a szíve dobogását. A szerző megérezte ezt, s kíváncsi szemekkel meredtünk a színpadra, fojtó izgalommal: vajjon, el tudja majd mindezt mondani?...

Szokványos fabulával könnyebb dolga lett volna, de ennyire újjal szebb és nehezebb. Művének eszmeisége és tragikum a dráma legfőbb erénye. Elvégre minden nagy emberi mű a szívek együtt-érzéséből fakad. Amikor az értelem megtalálja az érzelemhez vezető utat; amikor egy nő és egy férfi testben is tud úgy egyesülni, ahogy a szellemben tudott, még ha értelmileg távolságok választják is el egymástól. Eror Magdics tragédiája abban rejlik, hogy embersége, asszonyiséga és az anyaság utáni vágya a férfi azonos érzelmi húrjain visszhangra nem talált. Ám ez csak egyéni tragédia lett volna, ha nem párosul vele egy másik asszonyé is. Bálint Annáé. Egy szerb és egy magyar leány hasonló égő, vágyó anyasága egy közös férfi romlottságán ég el. A harcos asszony, — aki a fronton harcolni tudott ezernyi halállal, most egy vadkan karmaiba esett és nem tudta belőle kitépni magát. A másik: ugyanettől a férfitől teherbe esett magyar leány mint egy ámokfutó rohant a gyermeke apja után. Szemben a két nővel két férfi áll: Eror férje, Magdics Branko, a minden hájjal megkent új filiszter, és Sárkány Mihály, a módos apától elkényeztetett egyke fenegyerek. Förtelmes megvesztegetés teremti meg a pénzelt házassági háromszöget, hogy a válófélben levő Magdics feleségét ez a duhaj süvölvény elszerezse s aztán eldobja magától mint a rongyot. Ez a dráma magva, ami az apát is annyira fölmozdítja, hogy saját kezével vet véget fia életének, csakhogy valamennyien a szerencsétlenek megszabaduljanak ettől a fenevadtól.

Leszűkítve ennyi a dráma fabulájának a lényege. A szerző valóban ott fogta meg, ahol a legjobban fáj. Alakjai a maguk összetettségében és emberségében (Eror Magdicsra és Bálint Annára, a két főalakra gondolok) a nagy drámák alakjaira emlékeztetnek, de úgy érzem, nem eléggé kidolgozott alakok. Eror Magdics szűk, passzív szerepében nem tud plasztikussá válni, hogy csakugyan lássuk azt,

ami benne végbemegy. Jóformán mindet el se mondja; összeszorított ajkakkal hallgat még akkor is, amikor szólnia kellene, mert érzelmeit nem tudjuk mind az arcáról leolvasni. Bálint Anna figurája határozottabb, de teljes egészében ő is csak kettőjük tragédiájában tud megjelenni. Magdics Brankó alakja kissé vázlatos; jóllehet elindítója a tragédiának, de alig hogy elindította máris félre áll, bár a bűnözés elindítójaként mindvégig jelen kell maradnia. Még vázlatosabb az orvosszakértő, akinek epizód szerepe a főtárgyalás nagy jelenetében döntő fordulatot hoz. A drámában ez nem lehet egy szürke hivatalos személy, hanem megtestesítője egy szellemnek, amely a legnagyobb bonyodalmak közepette az igazságra fényt derít. Sárkány Pál, az öreg gazda már sokkal határozottabban megrajzolt alakban él, úgy és olyan mértékben, amilyen mértékben az életben is a dolgok rendje hol előre, hol hátra löki az embereket, ki kit a maga képessége, érdeke és elhivatottsága szerint. Itt csak Erorra és Annára lehet azt mondani, hogy a »szeretet az, amely mozgatja a napot és a csillagokat«, de rajtuk is keresztül világít az anyagszerűség, mint mindenben, ami a dolgok örökös mozgásában és változásában él. Persze a főtárgyalásra különféle emberek jönnek: ki ilyen, ki olyan küldetéssel, de ha drámaírói szemmel nézzük, akkor minden alaknak magával kell hoznia homlokán az énjét, mert a színteret a történetek kavargásában nem lehet fölösleges vagy jelentéktelen figurákkal »vattázva« benépesíteni. Ezt megteheti az operett, a népszínmű, de az igazi drámai változatok között még a komédia sem.

A darab szerkezeti fölépítése legbiztosabb alapokkal a főtárgyaláson nyugszik. Itt a legvalószerűbb, és mégis — a második fölvo-násnak, amelyet bántóan kettévág a szólamokkal ékesített és fölös-leges táncbetétekkel színezett aratóünnepély, van egy jelenete (Error, Anna, Mihály és Sárkány Pál nagy jelenetére gondolok), ahol szce-nikailag a legteljesebb kép elevenedik meg előttünk a színpadon. A drámának nemcsak szerkezeti, de hangulati egysége is van, és ez mindenek fölött való. Lehet, úgy is történhetik, hogy egy gyilkos-ság a népünnepély idején vagy közvetlen utána történik, de a dráma légkörébe legfőlebb a népünnepély hangja szűrődik be, távolról, a tragédia körén túl s csak akkor erősödhetik föl, amikor már a tra-gédia lezajlott. Mert a d d i g is, amíg a tánc tart és a szónok szól, a drámai hősből irtózatossággal tovább fejlődnek a dolgok s ezt a vergődést vagy lelki válságot ebben a drámai légkörben, ha nem ő, — nem Error vagy Anna — akkor csak egy haláltánc mond-hatja el helyette, semmiestre a csárdás lippentyűi. A drámában min-den a tragikus összeütközésből ered, még a mellékcselekmények is, vagy ha nem is onnan indulnak ki, odatorkolnak s minél határozot-tabb ezeknek az útja, annál teljesebb és tökéletesebb a mű egysége.

A bűnügyi drámák feszültségét így maga a főtárgyalás fokozza föl, már magával a perrendtartás ceremóniájával is. Am a Magdics ügy ne mpusztán bűnügy és lepergésének színhelye nem is csupán a főtárgyalás, még akkor sem az, ha a játék túlnyomórészt a tár-gyalóteremben zajlik le. Error Magdics tragédiájának ez csak a záró-

akkordja; az utolsó hullámok, amelyeknek verésében visszatekintünk: milyen út is vezetett ideig? A főtárgyalás nem tudja mindezt érzékelteni velünk, a közbeiktatott második kép is csak részben, mert amit Magdics sietve ott elmond, az némi fényt vet erre a nyegle filiszterre (mert filiszter ez a maga újabb változatában) de nem látatja meg velünk Eror első házasságának tragikumát. Az a nő, aki egy férfit ki tudott hozni a harctér golyózáporából és feleségévé tudott lenni ugyanannak az embernek, ott a házasságban voltak sokkal mélyebben mozgó rugók is, amelyeket csak sejteni lehet. A dráma az emberi lélek legtitkosabb kamráiba is bevilágít, fölszínre hozza a tudatalattit is játékkal, hanggal vagy fénnel, hogy minél teljesebb legyen az ember. Ezért aztán nem engedhető be ebbe a képbe sem játékban, sem hangulatban olyan operettfigura, mint özvegy Tér Józsefné, de még a fényképnagyító alakrajza is a dráma hangulatán túllépve karikírozott. A mellékalakok közül egyik legérdekesebb és talán a legtöbbet mondó Fürj István.

Am a dráma nemcsak színpadi, de irodalmi mű is. Eszköze finom hangszer: a nyelv. Árnyalatokat, színeket, érzelmi változatokat csodálatos erővel visszaad, ha mester veszi kezébe a tollat. Magasak a követelmények, s ha ez pillanatnyilag úgy is tűnik, hogy arról van szó, ami részben hiányzik a műből, úgy gondolom, elismerés és méltán az, ha Quasimodo első drámai műve kapcsán ez a kérdés ilyen mélyről élénk kerül. A közvetlen, gördülékeny stílus tőle el nem vitatható; kifejező ereje a cselekmény sima menetében érvényre jut, de ahol a lelki vívódás mélypontján járunk (Eror válsága, harca az anyaságért, összeomlása; Bálint Anna nagy jelenetei) úgy éreztem, hogy drámai nyelvezete nem volt elég tömör és kidolgozott. A drámai szaggatottság helyett prózai bőbeszédűség jelentkezik, a szöveg tovább tart, mint kellene s nem egyszer a hősnő vagy partnere (partnernője) ismétlésekbe bocsátkozik. A hétköznapi valóság ábrázolása — akár Bajmokon, ahol Eror Magdics élt — élethűséget igényel, hogy híven adjuk azt, ami történt és ahogy történt. De kérdés, hogy a színpadon, ha pereg a játék és elröppen a szó, nem vész-e bele mindez a háttérbe, ha nincs szó, amely feledhetetlenül fülünkbe kiáltja, önti, vagy súgja (mint ahogy az öreg Sárkány elmondta azt, ami életének legnagyobb megrázkódtatása volt)? Az író nem tartotta meg végig a dráma fülledt, feszültséggel telt levegőjét, hanem föloldotta. De ezt a föloldódást nem mindig a cselekmény hozta magával, hanem a dialógusok hangneme is; van úgy — és itt is volt úgy — hogy ezek a dialógusok helyénvalók voltak, de nem egyszer a párbeszéd túlkönnyűnek bizonyult ahhoz, hogy az emberek feje fölött egy halálosvégű családi dráma villog a levegőben.

Ha azt keressük, hogy vajjon Quasimodonál föllelhető-e a művész kapcsolata a korával, a saját társadalmának problémáival, életkörülményeivel és életformájával, meg kell mondanunk, hogy ez megvan és kifejeződésre is jut az ő egyéniségén keresztül. Más kérdés az, hogy át tudja-e élni teljes egészében a valóságot és az 3 szövege nyomán át tudja-e érezni a rendező, akinek gondjára van

bízva a mű. Garay Béla — úgy éreztük, hogy foglalkozott a darabbal —, de mintha az lett volna a végkövetkeztetés, hogy nem elég. A játékestílusnak egyeznie kellett volna a mondanivalóval, a mozgásban, a gesztusokban, a tempóban és a kifejezési módban is. Ide, ebbe a darabba nem lehet kölcsönözni máshonnan formát, mert egy partizán nőről van szó, hogyan kérhetjük akkor tőle vagy akár a szereplőtől is az átélt alakot? A társadalmi valóság az jelen volt, csak az élmény nem volt benne s a rendező azt nem kölcsönözhetette egyetlen színésznek sem. De ha már ezt nem kölcsönözhetette, akkor ne engedte volna meg, hogy túlzottan leegyszerűsített (Error) vagy túlzottan kicirkalmazott (Sárkány Mihály) figurák bontsák meg a darab belső egységét. Az egyik nem tudott túljutni a fékeken, a másikat a teátrális lehetőségek és a hatáskeresés sodorta majd a giccs felé. Mit mondhatunk ki igazán dicséretül? A rendező saját figurájának remek beállítását?

Ez a kérdés egy másik, ennél súlyosabb kérdést is fölvet!

A szabadkai Népszínház drámai együttese az utóbbi időben nem nyújtott igazán esztétikai megfogalmazású művészi teljesítményt. Alul maradt azon, amit tőle vártak s ezt a lemaradást igazán nem lehet a szöveggönyvre fogni. Miért? Hát a rivaldafény nem csábít művészi ambíciókra? Hiszen a művészetben soha nem szabad megelégedni az iparszerű átlagos megoldásokkal, mert ez a művészet tagadását és cserbenhagyását jelenti. Garaynak ezért volt nagyon nehéz dolga. Az igényesebben művészi kifejezésmódot nem lehet egykönnyen egy együttesre ráerőltetni, mert a tulsó oldalon a dilettáns túlhajtottság veszélyeztet. Amiből helyenként akadt is egy kis ízelítő, ha az arató-ünnepély jelenetére gondolunk. Igaz az, hogy más alakrajzok más képszerkesztést is kívántak volna és ha a művész egész munkájára gondolunk, akkor jóval szélesebb skálát a színészekről.

Ha most róluk szólunk, a szereposztás sorrendjét semmiesetre sem követhetjük, mert a legnagyobb színészi teljesítmény, amely időben is nagy, Garay Béla Sárkány Pálja volt. Azok közé a színészek közé tartozik, akik — ha fölhalálják magukat a szerepben — a művészi átélés náluk elérhető legnagyobb mélységeire érnek. De nemcsak náluk, mert ez az alakítás a provinciális színjátszás vonalánál messze fölötte van. Bár sokszor túl nagy szöveggözyöket kellett áthidalnia, mégsem vezett el egy pillanatra sem a színpadon; Garay tudja, hogy mire való a némajáték, nem hagyja ki s egy pillanatra sem áll félre, hogy kiesen a cselekményből. Félhangon, seppelve, suttogva csak őt hallottuk beszélni, pedig a többieknek is volt rá alkalmuk bőven. Olyan alakítás volt ez, amelyre az ember sokáig visszaemlékezik.

Az új hazai drámákban kevés olyan szerepet láttunk, mint Error Magdicsét. Mint fennebb említettem, ennek a különös és érdekes drámai hősnőnek nem teljes az alakrajza. Olyan szörnyű válságok játszódnak le benne, amiket mi csak sejtethetünk, de nem tudjuk követni, mert csak szenved, szinte már nem is emberien, hanem állatian szenved, de nem szól. A kommunista nő szerelme nem hangos,

nem zajgó, de szerelem és ha csalódás, akkor csalódás. A regényben ezt az olvasóra lehet bízni, de a drámában nem, mert a színpadon nincsen rá idő. Fazekas Piri elvétett maszkkal már mint jelenség is éreztette velünk, hogy Erornál nem lehet olyan jelenségről beszélni, aki a férfiban különösképpen vonzalmat ébreszt. A tragédia éppen abban volt, hogy fogyatékságainál fogva nem tudta szexuálisan magához kötni a hímet. De ennek a tragédiának a mélységeit és hullámvéréseit a nézőnek Eror nagy hallgatásaiból kellett kihámozni; becsukódott, nem élt a színpadon, hanem mélyen hallgatott, mint aki életének minden ütközetét eleve elveszítette. Nem támadt föl benne a harcos asszony, de még csak a sértett nő sem, inkább lemondás és beletörődés az élete, amit Fazekas Piri szinte egysíkúvá leegyszerűsített. Pedig, ha ledobja magáról a gátakat, mi mindent adhatott volna ebben a szerepben?!

A fiatal tehetségek között most Barátkai Mártának jutott nagy szerep. Komoly, nagy föladat Bálint Annát játszani. A zsellérlány leányanyasága kilátástalan jövő felé vezet és tragikus összeütközésbe viszi azzal, akit gyermekkorában legjobban szeretett. A szerb-magyar lány közös sorsa Barátkai megfogalmazásában volt úgy, hogy néha egészen megrázóan hatott. El lehet mondani róla, hogy játszott és élt. Ha alakja nem is éppen tragikának megfelelő alak, segít magán s pótolni tudja ezt már gesztusaival, hogy ne magasodjon ki játéktalanul a többiek közül. A fiatal színésznő mégis nehezen szabadul a lámpaláztól, a merevség gyakran még lefékezi; megáll, megtorpan, mintha csak a földbe gyökereznének a lábai attól, ami vele történik. A megfelelő hangra mégis rá tudott találni, s ez benne és a nézőben is nyomot hagyott.

Jelentős szerep adódik Szilágyi Lászlónak, hogy a középső fölvonásban élénk hozza Sárkány Mihályt. Duhaj parasztbika, aki annyira romlott, hogy az emberi erények előtte teljesen ismeretlenek. Bár jómódú, mégis hajlamos a megvesztegetésre, mert romlottságában nem tudja senki megfékezni. Vannak, vagy egyáltalán nincsenek emberibb pillanatai? Szilágyi úgy játszotta, hogy Sárkány Mihály maga a megtestesült romlottság, de ha annyira züllött, annyira romlott és vad, akkor hogyan tudta magát Eror neki adni? A színész túl harsogó színeket alkalmazott, túlkiabálta minden partnerét. Nem vitás, hogy ennek az alakításnak a láttán lehet eredeti színészi megfogalmazásról beszélni, de vitás, hogy csakugyan művészi-e és meg tudja-e tartani a mértéket, hogy az esztétikai egységre vigyázzon. Szilágyi itt gyakran alul marad és nagyobb erőfeszítések helyett szívesebben vállalkozik arra, hogy a hatáskeltőbb megoldásokat alkalmazza.

Berkes Tivadar gyorsfényképész kissé groteszk figura ebben a darabban. Erősek az arcvonásai, olyannyira, hogy kivirít a tablóból. Fejes György föl is használta ezt a dráma feszült légkörében egy kis pihentetőnek. Hasonló szerepben már játszott, s engedett is annak, hogy megismételje önmagát. Mindamellet színesí teljesítményről kell beszélnünk, mert nem volt szokványos és nem volt jelentéktelen.

Hasonlóképpen Ferenczi Ibolya az élnivágyó özvegyasszony szerepében. Derűt keltett, aztán meg letörölte a mosolyt az emberek arcáról széles gesztusaival, amelyek inkább kómikusan hatottak. Nagyon is érezhető a különbség a komikum és a tragikomikum között, különösen akkor, ha az előbbi maszkban is, kosztümben is a bohózat felé hajlik.

Voltak statisztái is a darabnak, de a mellékszereplőket, az epizód szereplőket nem sorolhatjuk azok közé. Vujkov Géza Sostár Ivánja valóban ezen a tájon született. Természetes hangon, természetes gesztusokkal játszott, ami színészi erény is lehet. És ez az volt. Szabó István parasztagdája — a tőle megszokott és elég aprólékosan kidolgozott játékkal — az előadás egyik legeredetibb figurája volt. Szabó János törvényszéki elnöke meglehetősen összetett alak. A népbíróságban más a törvényszéki elnök szerepe és lényge is, mint a régi, polgári bíróságoknál volt. Emberibb, teljesebb arcú, sokkal közelebb áll az emberhez és nem elvontan a paragrafusok között él. Szabó István ezt az arcot kereste és helyenként egészen meg is közelítette. Egy-egy ilyen kis szerep találékony, emberi megoldása olykor irányt adó fényt vethetne az egész darab hangulati beállítására. A kisebb szerepek alakítói közül Cehe Gusztáv volt az, aki az egyszerű színészi munkánál (hogy jelen legyen és értelmesen elmondja szövegét) följebb emelkedett.

Ez a bemutató most jó ürügy, hogy a szabadkai Népszínház magyar drámájának művészetéről is beszéljünk. A művészi színvonalról és a művészi igényről, ami az együttestől méltán elvárható, mi több: hordozója kell hogy legyen ennek, mint példakép és megmutató, hogy színházi kultúránk az évek során idáig jutott. Nem magaslatookról és nem mélységekről beszélünk, de talán egyszerre mind a kettőről is, mert az ember szeret színházba járni, szereti a színházat, de akkor, ha az eredeti hangú és művészet. Meg kell vallani most: a rendező és a színész igényesebb is lehetne, nemcsak a közönséggel szemben, de önmagával szemben is. A szocialista művészet számára a tartalom-forma egységben a mi valóságunk ábrázolásában nem a szólam, hanem a művészi kvalitás az elsőrendű követelmény. Ez nem új, nem is kolumbuszi fölfedezés, de jó megismételni, ha megfelelnek róla, vagy nem érezzük olyan mértékben jelenvalónak, mint ahogy szeretnénk. Meg kell ezt is mondanunk: a magyar drámától többet, sokkal többet várunk. Nemcsak akkor, amikor klasszikusokról van szó, hanem akkor is, amikor a jugoszláviai magyar irodalomról van szó — ezúttal Quasimodo Magdics-ügy bemutatójára gondolunk —, mert úttörő ez az irodalom, úttörő maga az író, épp úgy, mint Davicsó, Lálícs, Bozsics, Csoszics vagy a többiek, és mint a színház híve, mint alkotó utitárs meg is érdemli, mert egyazon eszméért lépett a művészetet művelők sorába.

Lé v a y E n d r e

Sartre: UTÁLAT

„Az emberek, akik társadalomban élnek, olyannak látják magukat, amilyeneknek barátaiknak tűnnek. Nekem nincsenek barátaim: azért csupasz ennyire a testem? Azt mondhatnám — igen, csak embernélküli természet.”

Sartre: Utálat, 26. oldal.

Csak a XIX. századnak volt impozáns a bomlása. Az irodalom, amely évezredek óta haladt a maga megszokott útján, most a századvégén az irodalmi irányok sokszínűségébe vészett. Az akkor keletkezett zavar még ma sem ült el a nyugati irodalmakban és főleg nem a franciában, amely bizonyos mértékben reprezentatív európaiságot is jelent irodalmi és képzőművészeti vonalon. Az izmusok görögtüzéből, amikor izmusok haltak, izmusok keletkeztek alig maradt pár továbbvilágító fénycsomó és mikor kíváncsian széttekintettünk a második világháború után a modern európai irodalmakban, a francia szellemi élet az egzisztencializmussal lepett meg bennünket. És kitűnt, hogy ez az irány tartósabb, mint elődei voltak, nemcsak kétes szenzációt, hanem komoly alkotót is teremtett: Sartre-t, akinek már eddig is hatalmas életművét még át sem tekintették és nálunk róla a harmad-negyedkézből kapott értesülések hírei keringenek. Abnormálisnak érezzük, különösnek, egzisztenciánktól távolinak, megfoghatatlannak. Talán éppen azért van, hogy Lukács Györgytől egészen Zihérig inkább ezzel az absztrakt egzisztencializmussal foglalkoztak, filozófiai analízist adtak és keveset foglalkoz-

tak Sartre igazi megnyilvánulásaival: irodalmi műveivel. Ha mi, mostan ezen a területen akarunk kutatni, nemcsak ezért tesszük, mert a „Situations” vaskos köteteit még nem olvastuk és a „Les Temps Moderns” még egy számát sem láttuk, hanem azért is, mert Sartre-t, elsősorban mint író-t szeretnénk ismertetni régénye, az „Utálat” alapján.

Számunkra Sartre a legfrisebb Nyugat és amint észrevehető, nemcsak nekünk. A németeknek éppen annyira problémájuk, talán még égetőbb is, mint nekünk, hódít Amerikában, Olaszországban, csak francia barátairól nem hallunk. Új ez az irány számunkra, idegen a felfogás és talán éppen ezért izgat bennünket érdemén és jelentőségén túl is. Sartre kétségtelenül nem mindennapi jelenség. Akinek egy kis betekintése van a jugoszláv népek irodalmának napi kérdéseibe, annak nem vitás, hogy Rudi Supek és Borisz Zihér komoly és elmélyült tanulmánya nemcsak ennek a francia írónak kedvéért készült, hanem a jugoszláv irodalom konkrét szükségéből és parancsaiból. Minket nem ez a cél vezérelt írás közben. Irodalmunk mentes a sartre-i hatásoktól, talán nincs is írónk, ki megismerkedett volna, közelebből is, műveivel. A tájékozódás szükségessége hozta létre ezt az írást, mert Sartre egy világtájat is jelent, egy szektorát annak a nagy erőnek, amelyet ma a nyugati szellem képvisel. Egy módot jelent, egy látomást, az egyikfajta európai ember vallo-mását önmagáról. Ha másért nem is, de emiatt a vallo-más könyvekké dagadt első monológja miatt érdemes Sartre állapotával foglalkoznunk. Ez az írás eleve sem az ismertettek követésére csábít és szólít fel. Ellen-

kezőleg. Az egzisztenciánk eleve kizárja Sartre hatásait és szellemi lehetetlenség lenne őt követni érzésben és életlátásban. Olyan szemléletnek a hordozója ő, amely társadalmi vonalon nem alakult ki és szocialista adottságainkban csírárt sem bonthat. De a francia irodalomban, ahol a polgárság tökéletes tükre is, ahol maradéktalanul kibontakozott minden jó és rossz szellemi tendencia; ahol a társadalmi fejlődés tette lehetővé és kényszerítette ki az írókból, hogy következetesen végigmenjenek irodalmi vonalon is minden olyan ösvényen, amely számukra nyílt a XVIII. század közepétől egészen maig. Majdnem kétszáz év polgári története elég ellentétet hordozott magában egy sokarcú irodalom kibontakozásához, és Diderot-tól Sartre-ig és Cammusig majdnem minden francia író egy-egy társadalmi lehetőséget is hordozott művei anyagában. Sartre eklektizmusa a legújabb modern társadalmi lehetőség. Van-e jellemzőbb tünet eklektizmusára, mint szakadatlan állásfoglalása korával szemben? A fasisztaszagú Husserlből indul ki és maquisard lesz, a háború után kommunista-ellenes, míg ma kominformista, aragonista hűségnyilatkozat. Ezen a téren azonban nem ő az egyetlen. Más színben és más jellegzetességgel a sűrrealista Aragon vagy a kubista Picasso hasonszőrűsége éppen annyira az abszurdumok közé tartozik nemcsak társadalmi, hanem tisztán szellemi vonatkozásban is, mint Sartre „állásfoglalásai”. Tehát Sartre csak egyik lehetséges út, amelyen a francia szellem alvadt és kicsinyás szelleme végigmehet és talán végig is ment. Ha az az irodalmi káosz, ami ma uralkodik a francia szellemi életben, egyúttal annak a társadalmi zűrzavarnak az eredménye, melyben ma a francia ember él, akkor a józan szemlélőnek csak egy a „választása”: Jónásként lesni Ninive pusztulását. Mert, hogy együtt van ebben a modern francia szellemben

mindaz, amit du Gard, Camus, Gide, Sartre, Mauriac, Aragon, Vercors, Giono, Cocteau, távolabbról Proust és Rolland jelentenek, ennek a bizonytalanságnak a kifejezője, amelyről már beszéltünk. Egy azonban bizonyos: ez a sokszólamúság nem a lelkigazdagság jele, hanem a lélek tájékozódó és kiütkereső hajlamának a megnyilvánulása. És míg ebből a szellemi kakofóniából kicsendül néhány igaz hang is, a Sartre-é a nihilbe jutott szellem utódjának a végső, hogy úgy mondjam, művészi megfogalmazása. Sartre a szó igazi és mély értelmében nem társadalmi író, nem úgy, ahogy Proust vagy du Gard az. Sartre az az út, amely zsákutca vezet. Alig hiszem, hogy létezik Franciaországban olyan nagyobb csoport, amelynek jellemzője lenne ez az állapot és gondolkodásrendszere a sartere-i filozófia. Éppen ezért érdemes Sartre-t tanulmányoznunk, benne talán összefut, éppen társadalmi gyökértelensége folytán minden negatív társadalmi törekvés. Éppen ezért Sartre szimpatóma, barométere annak a társadalmi állapotváltozásnak, melyen a francia társadalomtagozódás a második világháború előtti és közvetlen utáni években átment. Az önmagába visszafutó gondolkodás szülte meg Sartre szemléletét, azt a körbe-körbe járást, amely annyira jellemzi a francia politikát, azt a bizalmatlanságot az ember iránt, amely a vezetőkben való csalatkozás gyümölcse és azt a bizonytalanságot, amely a emberek tudatában (elsősorban a francia intelligencia soraiban) a szellemi értékek terén meggyökeresedett. Sartre kimondta ezt az érzést is: utálat, és filozófiát kovácsolt belőle.

Sok embernek úgy tűnik, hogy Sartre a reprezentáns európai szellemet képviseli. E sorok írója hajlamos inkább Camus-ban értékelni ezt a vonást. Sartre filozófiája Bergsoné után kétségtelenül a legeredetibb és az irodalom területén is használható filozófiát jelenti és a francia kultúra

hívei és barátai, kik ezen a téren Descartes-on, Pascalon, Diderón, Qousséaun nevelkedtek, könnyen becsapódnak éppen Sartre eklektizmusának álprogresszivitását látva. Mert ez a modern filozófia eresztékeiben hamis, de máza az haladó. Az „Útálat” is ilyen kettősségekkel van tele. Néha úgy tűnik, hogy a burzsoázia nagyszerű szatirája készül, azonban a mű összbenyomása teljesen ellentmond néhány részlet ilyen haladó jellegének. A nagy haladó filozófiák szabad szárnyalása és széles országútja után Sartre zsákutcába futott intellektüel gondolkodását fejezi ki. S míg Sartre állandóan változtatja álláspontját a napi kérdések és az általános társadalmi tendenciákkal szemben, végeredményben a vénára tett kéz pulzusszámláló hiábavalóságát példázza. A francia társadalom igazi ütőerét nem sikerült megtalálnia. Más írónál tragédiát éreznénk ebben a hiábavaló mozdulatban, Sartre esetében csak sajnálkozunk. Minden kakaskukurékolásra megtagadta az embert az utóbbi tizenöt évben és ma is csak az újabb sartre-i állásfoglalás meglepetéseit várjuk. Filozófiája szerint kell valaki, hogy én éljek, hogy érezzem létezésem és én szükséges vagyok annak az illetőnek, hogy ne érezzem lényemet. Sartre mint jelenség ilyen, kellett a létezése, hogy megérezzük az igazi alkotók nagyságát, elhivatottságát, hogy az ő „útálata” az ember iránt megláttassa velünk az Hugo Victorok, Baudelairek, Romain Rollandok, du Gard-ok igaz humanizmusát és emberszeretetét, s végül, hogy az ő tagadása még jobban megszerettesse velünk és hozzákapszolja bennünket Európa sokévszázados emberi kultúrájához.

Sartre az író érdekesebb, mint gondolkodó. Filozófiája ki is szolgálja alkalmazkodó képességének bukfencét, irodalmi alkotásai egy-egy egzisztencialista pillanatának csomósodását jelentik. Valami állandóbbat, megfoghatóbbat, konkrétebbet jelen-

tenek regényei és drámái, mint filozófiai elméletei. Hiába írta Sartre a „Les Temps Modernes” első számának bevezetőjében: „Nem leszünk halhatatlanok, ha üldözzük a halhatatlanságot, nem leszünk abszolútok, mert napjainkban néhány elvont elvről vitatkoztunk, amelyek üresebbek és semmisebbek, minthogy évszázadról-évszázadra hathatnának, hanem azért válunk olyanná, mert szenvedélyesen harcoltunk korunkban, szenvedélyesen szerettük és mert készek vagyunk meghalni is érte.” (Situációk, II. 13. kiadás, 16. oldal. Idézve a Nova misao ez év 6. számában a 765. oldalon.) Hiába, mert amikor aprópénzre váltotta ezt a szenvedélyes manifesztumot, pontosan amikor e kiáltvány együtt csírázott, egy televényben sarjadt irodalmi alkotásaival, már akkor megcáfolta fentebb idézett nyilatkozatát. A cáfolatát önmaga írta. Regénye ez, címe: „Útálat.”

Az embertagadás első nagy regénye az „Útálat” (La Nausée), az első tökéletesen egzisztencialista alkotás. Ezzel a regénnyel nyitotta meg Sartre műveinek sorát, amely a „Szabadság útjai” című nagy regényciklusában folytatódott. Az „Útálat” azonban sokkal eredetibb, mint a későbbi művek. Itt az ő-Sartre van regénnyé terebélyesedve. Nemcsak legjellemzőbb irodalmi alkotása ez, hanem a legérdekesebb filozófiai próbálkozása is. Itt még a nevének nevez mindent, nem burkolózott önmagába és nemcsak a tapogatóit küldi a világba, hanem egész írói valóját megmutatja. Bár 1938-ban jelent meg, csak a II. Világháború után tűnt fel. A franciák saját egzisztenciájuk létevel foglalkoztak akkor és kevésbé érdeklődtek a filozófia iránt. Ennek a pocakos, petyhúdtarcú francia tanárnak azonban éppen itt nyilatkozik meg zseniálitása. 1938-ban ábrázolta már azt a szellemi zűrzavart, amely fellobbant a francia értelmiségben a háború befejezésével. Megelőzte korát. Bár kétes ez a dicsősége, mégiscsak

tény. Az irányt és tartalmát veszített francia szellem, a háborúban megrendült gondolkodás, az a zürzavar, amely az emberi értékek devalvációját után beállt tökéletes megfogalmazást nyert ebben a regényben. Roquentin, a regény főhőse, egész egyéniségében hordozója és megtestesítője annak a csömörnek, amely az emberekben uralkodik az élet iránt. Sartre tanítása szerint az ember élete más, mint állandó helyzetfelmérés, alkalmazkodás az újabb és újabb helyzetekhez (szituáció), körülményekhez. A regény főhőse azonban nem alkalmazkodik. És éppen itt jelentkezik Sartre filozófiájával egyik belső ellentmondása, nemcsak az egzisztencializmus és az élet, hanem filozófiája és megalkotta regénye világa között is. Az „Útalat” a cselekedni nem hajlandó ember érzése, aki, ha megmozdul, elfogja ez a különös érzés, ez a bizarr lelki és fiziológiai állapot, amelyről az egész regény is címét kapta. Sartre hőse sohasem megold valamit, hanem mindig elodáz. A legnagyobb megoldatlanság: nem tud mit csinálni az életével. Nem az energiája miatt, hanem a választás kis lehetősége következtében. És, hogy Roquentinnak ilyen kicsi a választási lehetősége, ez már társadalmi feltétel. Éppen az, ami hiányzik az egész regényből. Élni annyit tesz, mint kapcsolatban állni a világgal, tanítja Sartre ösátyja, Ortega. Sartre hősenek pedig éppen ez a kapcsolat életbelépése jelenti az útalat érzését. Kétszáz oldalon semmi más nem történik, mint ennek az útalatnak az analízise, pontosabban Roquentin kétszáz oldalon nem csinál semmi mást, csak tárgyakat érint, amelyek azután útallattal töltik el. A regény maga ennek az egzisztencialista, absztrakt embernek az önvallo-mása erről az érzésről. És ha Roquentin nem is mond sokat érzésének igazi okairól — a regény cselekménye, tudniillik, hogy nem történik semmi, tökéletesen megvilágítja ezt az érzést. A főhős passzivitása az oka, irtózása

minden cselekvéstől. És ez az állapot uralkodik a regény utolsó oldalán is. Roquentin egész tevékenysége nem más, mint az a terve, hogy könyvet ír Rollebun márkiról — a francia történelem egy jelentéktelen alakjáról. A jelentéktelenség a tevékenységének célja és mozgatója, érdeklődésének középpontja. Roquentin egy emberi élet legjelentéktelenebb vállalkozásába fog, de a könyv, ez természetes is, sohasem készül el, a mű derekán tanúi vagyunk Roquentin útalatának, amellyel félredobja „életművét”, hogy azután végleg a téflenségbe olvadjon. Egyedül van. Izolált, pontosabban egy légüres térben mozog, amelyből Sartre filozófiája szívtá ki az éltető emberi közelséget. Nagyobb Oblomov és főleg rosszabb Oblomov Roquentin, mint Goncsarov hőse, még azt is elodázza, pontosabban arra is képtelen, hogy észébe jusson nyomozni életének ilyeneműsége után, csak a jelen érdekli, a szituáció adott pillanata, amelyben az útalat vesz erőt rajta. Roquentin nem csinál semmit, a cselekmény tisztán pszichológiai állapot, a külvilág annyiban érdekli Sartre-ét, amennyiben az újabb impulzust ad az útalat jelentkezésének. A könyv egyik legjobb jelenete kétségtelenül egy kocsmában játszódik le, ahol hősünket először éri utól az útalat. A környezet valamilyen át nem látható ködben van, az emberek is, a tárgyak is — csak a kezek világítanak, fluoreszkálnak, mint az aktivitás szimbólumai — Roquentin előtt ebben a rossz érzésben. Mozdulatlanul ül, egész lénye bárzsingjával foglalkozik, amely fölfelé működik. Ezután még jobban kerül a emberek, megszakít minden kapcsolatot velük. Teljesen egyedül van, hermetikusan magabazárkózva — nemcsak őt nem érdekli a társadalom, ő is elveszti értékét a társadalom szemében. Mint ahogy a könyv első oldalán is idézi már ezt a T. F. Celine idézet: „Ember ez, a közösségre jelentőség nélküli, csak egyén”. És így izolál-

tan kezdődik az igazi analízis, az egzisztencialista életszemlélet elemzése, miután tökéletesen elkerítette hőstét a társadalomtól. A regény elején még van szín, a regény közepe már tökéletes essay-je ennek az életfilozófiának. Maga a regény pedig illusztrációja e filozófia csődjének, teljes társadalmi vonatkozás-komplexumában. Roquentin élete szigetélet mult nélkül, a jelen utálatával és a távlat nélküli jövővel. Roquentinnak nincs multja. Vagy multnak lehet-e azt nevezni, hogy körülutazta a földet cél és terv nélkül, maga sem tudja hogy miért, megtelepedett egy zajos, lüktető kikötővárosban, holott utál minden embert; nincs jelene, mert amit átél, az semmi más, mint egy nagy undor minden iránt, ami körülötte él és ami benne van, és nincs jövője, mert a jövőben is az történik, ami a mult jelenekben végbement. Nem pesszimista ez a regény, Roquentin olyan életet él, amelyet a pesszimizmus még halvány árnyalataiban sem képes jelezni és a lényegét visszaadni. Az orosz élet sívársága, Byron gögös tagadása, Voltaire cinizmusa össze nem hasonlítható ezzel az emberi értéket tagadó és porbatipró szemléletmóddal. Roquentin személynében egy hiperoblozmóv öltött testet, frójában pedig a francia szellemben ismeretlen tulajdonságok jelentkeztek. Sartre a sátánizmus határain régen túl van és a tagadásban Byron csak a kisöccse neki. Modern Timonja ő Európának és csak az vígasztal benünket: egyedül van. Könyve egyedülálló ezen a téren. Lehetséges, hogy akadnak még hívei, lesznek, kik nagy íróként tisztelik — bennem talán érdeklődést kelt klinikai patológiája — de mindig csak a kuriózum utáni érdeklődés olvastatja velem könyvét és sohasem az az alázat, amellyel az igazi író igazi könyvét forgat. Lehet, hogy nagy stilszta Sartre, de nem nagy író is, mert nem szereti az embert. Aki olvasta a „Temetetlen halottak” című drámáját, egy ember

gúnyos röhejét, cinikus kajánságát a francia partizánharcosokról, az nem nagyon fogja az emberszeretet, emberségesség bizonyítására műveit felapozni. A huszadik század Emersonna bizonyára nem sorozná a „modern idők” emberiségének képviselői közé, bár minden sartre-i sorban érezni, hogy jogosnak véli odatartozását. Éppen az „Utálat”-ban fejezi ki ezt a nem odatartozást legfrappánsabban. Újabb művei már csak részletezhetik azt a gúnyt és röhejt, amivel ott illette a társadalmat. Sokan felhozhatják Sartre mentségéül, hogy művében meggyökeresedett, törölmetszett burzsoát ábrázolt, rentiért, egy letűnő osztály legutolsó söpredékét, nem is festhetett volna szebb képet róla. Azonban elfeledhetjük-e, hogy Roquentin van csak a regényben és Sartre nem úgy kezeli, mint egy határozott osztályfeltételek között élt határozott embert, hanem mint Embert. Nem szabad elfelednünk, hogy az „Utálat” Sartre filozófiai dolgozata az Emberről. Hiszen maga írta: „Egyezem az egzisztencialista rossz érzés marxista magyarázatával, hogy az egy kor osztályjelensége. Az egzisztencializmus modern formájában a burzsoázia bomlásával keletkezett és eredete is burzsoá. Az a tény pedig, hogy a burzsoázia bomlása az emberi létezés néhány formájának a felfedezéséhez segített és bizonyos metafizikai tapasztalatok megszerzését tette lehetővé, természetesen még nem azt jelenti, hogy ez a tudás és felfedezés csak a burzsoá tudat semmis illúziója, vagy a valóság mifhikus felfogása”. („Mi az irodalom?” 329. oldal. Nova misao, 6. szám 765. oldal.) Tehát e vallomásból is kitűnik, hogy Sartre irodalmi alkotásaiban is valami általánosot akart kifejezni, nemcsak egy osztályembert szeretett volna ábrázolni, hanem az emberi humánunot kimutatni irodalmi vonalon is filozófiájából. Éppen ezért általánosíthatunk mi is, hiszen nem csináltunk semmi mást, mint el-

végeztük azt, amit Sartre el akart végeztetni minden olvasójával. Roquentin embertelen ember, mert hiányzik belőle az embert jellemző minden tulajdonság. Csak egy van benne: a gyűlölet, ami undorrá, utálattá fokozódott minden iránt, ami emberi, ami érték, ami széppé és tartalmassá teszi az életet.

Nem tudom, milyen lesz Sartre újabb állásfoglalása; egzisztenciája hogyan alakul a továbbiakban. Eddig az élet megcáfolta minden filozófiai és irodalmi alkotását. Példája azonban kétértelműség nélkül bizonyítja, hogy a bizarrság sohasem írói érték is. Minden kisiklás felborulással jár, minden, az ember ellen elkövetett merénylet, még irodalmi sikon is, előbb-utóbb elnyeri büntetését. Az emberi méltóság minden kor legértékesebb sajátsága volt; most szemtanúi voltunk a meggyalázásának. Shakespeare mint érdekességet dolgozta fel az atheni Timon történetét, és a huszadik század közepén megjelent egy ember, aki hajlandó életével és gondolkodásával végigjátszani ezt a szerepet. Az „Útálat” a timoni tragi-komédia első felvonása volt.

Bevallom, a kíváncsiság ültetett asztalhoz. Az egzisztencializmusról olvasott negatív hangok késztettek, hogy megalkossam a magam véleményét az író Sartre-ról. Nem filozófiai vonatkozásait kutattam, hanem irodalmi jellegzetességeit, emberi arányait. Hogy a filozófusok negatív Sartre-képe és az enyém egy, nem érdemem, inkább Sartre írásművészetét dicséri. Filozófiájának ürességét stíluskészségével, emberábrázoló erejével sikerült valósággá alakítania. Azonban Sartre-nak, az írónak ez a győzelme rosszabb, mint ama régi Pyrrhusé volt.

Bori Imre

Tájékoztatóul: J. P. Sartre 1905-ben született Párizsban. Tanár. 1938-ban jelent meg első regénye, az „Útálat” (La Nausée). Novelláit „Fal” címen adta közre.

Nevezetesebb drámái: „A legyek” (1943), „Nincs kiút” (1945), „Temetetlen halottak” és a „Figyelmes utcalány” (1946), „Piszkos kezek” (1948). 1945-ben nagy regényciklust kezd „Szabadság útjai” címen. Híresek tanulmányai, melyeknek vastos kötetei a „Situations” címet viselik. Ki kell még emelnünk „Az egzisztencializmus mint humanizmus” című könyvét. Legújabb műve a „Jóisten és az ördög” című drámája. Folyóirata, a „Les Temps Modernes” (Modern idők).

Róla sokan és sokat írtak. A vélemények eltérőek. Nálunk Rudi Supek és Ziherl szentelt hosszabb írást tanításának. Közismert még Lukács György könyve, a „Marxizmus vagy egzisztencializmus” is.

B. I.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK KÖZPONTI JEGYZÉKE HAZÁNKBAN

Hogy a tudományos kutatómunkát végzők és a szakemberek munkáját megkönnyítse, a JSZNK Könyvészeti Intézete lefektette a KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK KÖZPONTI JEGYZÉKÉT azokról a folyóiratokról, amelyek hazánk több mint 500 szak- és tudományos könyvtárában megtalálhatók.

E könyvjegyzék útján az érdeklődők minden adatot beszerezhetnek hazánk összes könyvtáraiban található bármely folyóirat évfolyamáról, sőt egyes számairól is, mégpedig a legrégebbi folyóiratok megjelenésétől kezdve egészen napjainkig. Adatkérés alkalmával mennél pontosabban fel kell tüntetni a folyóirat nevét, évfolyamát és számát, nehogy bármilyen tévedés történhessék.

Hazánk könyvtáraiban található külföldi folyóiratokról minden adatot díjmentesen nyújt a

BIBLIOGRAFSKI INSTITUT,
BEOGRAD, Terazije 26/II,
postanski fah 20, telefon 26-670

TARTALÓM

Sinkó Ervin: Egy regény regénye (folytatás) — — — — —	673
Fehér Ferenc: Régi mesék nyomában, Elégia, Találkozás a kaszárnyában, Csöndes beszélgetés a Dunával, versek — — — — —	681
Németh István: A betörő (elbeszélés) — — — — —	686
Davicsó Oszkár: Részlet a „Peszma”-ból — — — — —	692
Lévay Endre: Reng a tárna (regényrészlet) — — — — —	697
Szirmai Károly: A csacsi — — — — —	709
Dedijer Vladimir: Kilencszáznegyvennyolc — — — — —	714
Lőrinc Péter: Nemzetiségi kérdés a vajdasági munkásmozgalomban (tanulmány) — — — — —	734

Nyelvészet

Balázs-Piri Aladár: Rokontalanok-e a finn-ugor nyelvek? — — — —	740
---	-----

Néprajz

Tóth László: Temerini népballadák és változatok — — — — —	745
---	-----

Színház

Lévay Endre: Pályadíjnyertes mű a színpadon — — — — —	754
---	-----

Könyvszemle

Bori Imre: Sartre: Utálat — — — — —	761
Külföldi folyóiratok jegyzéke — — — — —	766

Képek

Petrik Pál: Topolyai kültelek (Címlapkép)	
Ács József: Ugar — — — — —	708
Pechán Béla Csendélet — — — — —	696
Arckép — — — — —	739
Viskó — — — — —	744
Petrovics Boskó: Falusi utca — — — — —	753

Szerkesztőség: Noviszád, A. Rankovicsa 19. Telefon: 20—63
 Kiadja a Testvériség-Egység könyvkiadóvállalat, Noviszád, Teodorovics utca 11
 Előfizetési díj: Egy évre 420 D, fél évre 210 D, egyes szám 40 D.
 Postatakarékszámja 300-T-251. Lapzártá minden hó 10-én
 Kéziratokat nem, őrizzük meg és nem adunk vissza
 „Minerva” nyomdavállalat, Szabadka

S Z Í N J Á T S Z Ó K

A Vajdasági Magyar Kulturtanács az egyesületek rendelkezésére bocsátja a következő

SZÍNDARABOKAT:

- Pero Budák: Hófúvás (színmű, 7 szerep)
 Mira Puc: Tűz és hamu (dráma 11 szerep)
 M. Feldman: Sötét idők (dráma. 5 szerep)
 M. Kranjec: Bűn útján (dráma, 10 szerep)
 Móricz-Laták: Úrimuri (színmű, 15 szerep)
 M. Bor: Rongyosok (színmű 13, szerep)
 A. Müller: Fiaim (dráma, 6 szerep)
 M. Begovics: Ki a harmadik? (dráma 3 szerep)
 Richter János: Arc nélkül (dráma, 28 szerep)
 Földes-Hirsler: Hivatalnok urak (színmű, 25 szerep)
 Gervais: Javithatatlanok (vigjáték, 13 szerep)
 Nusics: Állagember (vigjáték, 10 szerep)
 Nusics: Dr (vigjáték, 18 szerep)
 Nusics: Mister Dollár (vigjáték, 37 szerep)
 Trifkovics: Válogatós lány (vigjáték, 11 szerep)
 Molière: Fösvény (vigjáték, 13 szerep)
 Molière: Tudós nők (vigjáték, 13 szerep)
 Molière: Képzelt beteg (vigjáték, 9 szerep)
 Sz'eván Szremac: Papháború (vigjáték, 12 játék)
 J. Szt. Popovics: Füllentő és hazug (vigjáték 6 szerep)
 S. Pavicsics: Térj észhez (színmű, 12 szerep)
 Ly. Bobics: Bló család (vigjáték, 8 szerep)
 Dusan Zselyeznov: Napsugaras ifjúság (színmű, 9 szerep)
 Molnár-Quasimodo: Pál-utcai fiúk (ifjúsági színmű, 24 sz.)
 Jókai-Toldi: Sárga rózsa (énekes színjáték, 16 szerep)
 A. Ingolics: Szüreti mulatság (színmű, 14 szerep)
 R. Filipovics: Csapdák (dráma, 15 szerep)
 V. Bukasz: Erdei menyasszony (színmű, 16 szerep)
 Móricz-Szeli-Tothorgosi: Sárarany (dráma, 18 szerep)
 Móricz-Sárfrány: Pacsirtaszó (színmű, 15 szerep)
 Móricz-Mamuzsich: Betyár (színmű, 17 szerep)
 Simovics F.: Három kívánság (gyermekdarab, 6 szerep)
 L. Hellmann: Kis rókák (színmű, 10 szerep)
 Kapocs Anna Kinek van igaza? (vigjáték, 14 szerep)

A műkedvelő egyesületek a fenti színművek bármelyikét megkaphatják

A VAJDASÁGI MAGYAR KULTÚRTANÁCSTÓL,
 NOVISZÁD, Rankovicseva 19/I.

ÉVFORDULÓRA - SZÜLETÉSNApra TÉLAPÓ ÜNNEPÉRE

ajándékozzunk könyvet is!

Megjelent a legújabb magyar meséskönyv:

Súl az Óperencián

Félszáznál is több válogatott népmese, száznál is több színes képpel, finom papirosra nyomtatva, keménytáblás, félvászonkötésben, színes borítólappal.

Ára 450 dinár, könyvbarátoknak 360 dinár.

Zola Emil

A gyilkos

Bűnügyi regény Zola tollából. Zola azonban nemcsak egy gyilkosság történetét írja le kisregényében, hanem szilárd, megrázóan emberi lélektani alapokra építi az izgalmas, betegesen fülledt szerelmi regényt.

Ára 40 dinár, könyvbarátoknak 32 dinár.

Móricz Zsigmond

Mese a zöld fűvön

Végvári vitézek, kivert, éhező ordasok két nagy csatározás között ülnek a tábortűz mellett, a zöld fűvön és mesélnek...

Mesélnek, és izes, színes szavuk nyomán az olvasó is velük vágat, harcol, iszik, szeret s az élmény erejével villan fel előtte a mult egy szép, reális képe.

Ára 40 dinár, könyvbarátoknak 32 dinár.

„TESTVÉRISÉG-EGYSÉG“ Novisád

Arsze Teodorovitya 11

Telefonok: 26-33 és 23-02